નારીશિક્ષા

ભાગ ૧ લો.

કિંમત આઠ આના.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટી.

આઇ પાર્વતીકુંવર સ્મારક ફંડના ઈનામનો ગ્રન્થ.

નારીશિક્ષા.

ભાગ ૧ લો.

(બંગાળીમાંથી)

ભાષાન્તરકર્તા

રા. રા. કૃષ્ણરાવ ભોળાનાથ દીવેટીઆ,
બારીસ્ટર-એટ-લૉ.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટી તરફથી
છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,
હીરાલાલ ત્રીભોવનદાસ પારેખ, બી. એ.
આસિ. સેક્રેટરી., અમદાવાદ.

અમદાવાદમાં જમાલપુર રોડ ઉપર આવેલા ધી " નટવર "
પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં ભોગીલાલ નારણદાસ બોડીવાળાએ છાપી.

પાંચમી આવૃત્તિ પ્રત ૫૦૦.

ઈ. સ. ૧૯૧૯ સં. ૧૯૭૫.

કિંમત આઠ આના.

સૌ. બાઇ પાર્વતીકુંવર સ્મારક ગ્રન્થમાળાનો ઉપોદ્ઘાત.

સ્વદેશભક્ત અને સંસાર સુધારક સ્વર્ગવાસી રા. સા. મહીપતરામ રૂપરામનાં પત્ની સૌ. બાઇ પાર્વતીકુંવર સને ૧૮૮૦માં ગુજરી ગયાં. તેમના સદ્વિચાર અને સદ્ગુણોના સ્મારક તરીકે સ્ત્રીઓમાં સુનીતિ અને સદ્ધર્મની વૃદ્ધિ કરવાના હેતુથી એક ફંડ રૂ. ૨૦૦૦ નું ઉભુ થયું હતું. તેની વ્યવસ્થા ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટી હસ્તક સોંપવામાં આવી છે. એ ફંડના વ્યાજમાંથી આજ સુધીમાં નીચેનાં પુસ્તકો રચાવી, સોસાઇટીએ છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્યાં છે:–

૧.	સીતા દમયંતીનાં આખ્યાન.	(આવૃત્તિ ૭ મી.)	૦–૨–૬
૨.	નારીશિક્ષા ભાગ ૧ લો.	(આવૃત્તિ ૫ મી.)	૦–૮–૦
૩.	નારીશિક્ષા ભાગ ૨ જો	(આવૃત્તિ ૫ મી.)	૦-૧૦-૦
૪.	પાર્વતીકુંવર ચરિત્ર	(આવૃત્તિ ત્રીજી.)	૦–૩–૦
૫.	કુમારી કાર્પેન્ટરનું જીવનચરિત્ર.		૦–૩–૦
૬.	કુટુંબનું અભિમાન અને પોતાનો દુરાગ્રહ.		૦–૨–૦
૭.	નશીબ ને ઉદ્યોગ વિષે નિબંધ.		૦–૨–૦
૮.	ગૃહિણીકર્તવ્યદીપિકા.		૦–૧૦–૦
૯.	નામાંકિત નારીઓ.		૦–૪–૦
૧૦.	શિક્ષણશાસ્ત્ર		૦–૮–૦
૧૧.	ખગોળ સંબંધી વ્યાખ્યાનમાળા	(વ્યા. ૧ લું–પૃથ્વી.)	૦–૨–૦
૧૨.	પદાર્થવિજ્ઞાનનાં મૂળતત્ત્વો.–ભૌતિકવિદ્યા		૦–૩–૦
૧૩.	બાળકનું ગૃહશિક્ષણ.	(આવૃત્તિ ૨ જી)	૦–૨–૬

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટીની ઓફીસ,

અમદાવાદ, તા. ૧૫–૮–૧૯

પ્રસ્તાવના.

આર્ય સ્ત્રીઓની હાલના સમયમાં સ્થિતિ કેવી છે એ પ્રશ્ન વિશે હિંદુલોકમાં બે અભિપ્રાય જોવામાં આવે છે. કેટલાકને એમ ભાસે છે કે હિંદુસ્તાનની સ્ત્રીઓ પોતાની પૂર્વની ઉચ્ચાવસ્થામાંથી ઉતરી છેક અધમ દશાને પ્રાપ્ત થઇ છે;: અને કેટલાક એમ માને છે કે હાલ જે દશા સ્ત્રીઓની છે તે શોચનીય નથી અને તેમાંજ તેઓ સુખી છે. આ પ્રશ્ન બહુજ મહત્વનો છે; કારણ કે વસ્તીનો અર્ધોઅર્ધ ભાગ સ્ત્રીઓનો છે. હાલની તેમની દશા કાંઇ દુર્દશા ના કહેવાય એ મતનું અવલંબન કરનારામાંથી કેટલાક ઘણા અજ્ઞાન અને વિદ્યાવિમુખ હોઈ દુરાગ્રહથી જ એ અભિપ્રાયને વળગી રહે છે; પણ એ વર્ગના ઘણાક પુરૂષો તો નવીન વિદ્યાનો લાભ લીધા છતાં ખોટા દેશાભિમાનથી દોરાઇ જઇને આ મતનું પ્રતિપાદન કરે છે, એ અફસોસની વાત છે. વાસ્તવિક જોતાં હું તો સ્ત્રીઓની સ્થિતિ હાલમાં છે તેવી રહે એવી ઇચ્છા કદી પણ ના કરૂં. પુરૂષ અને સ્ત્રી બન્નેએ મળીને સંસારયાત્રા કરવાની છે તેમાં એક ઉન્નત અને એક અધમ એમ રહ્યાથી સમતોલ રહી શકેજ નહિ. સ્ત્રીની સ્થિતિ હાલ અનિષ્ટ છે એમ નિષ્પક્ષપાત વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ માલમ પડશે. આપણાં શાસ્ત્ર પ્રમાણે જોતાં સ્ત્રી વિના એક પણ કાર્ય પુરૂષથી બની શકતું નથી. આર્યધર્મની આજ્ઞા પુરૂષે લગ્ન અવશ્ય કરવું એવી છે, અને સ્ત્રીને સહધર્મચારિણીનું યોગ્ય નામ અપાયેલું જોઇએ છીએ. સહધર્મચારિણીની ફરજો બજાવવાને સ્ત્રીને પુરૂષના જેટલીજ યોગ્યતા મળવી જોઇએ એ નિઃસંશય છે. તેમજ પતિપત્ની સમ દુઃખસુખવાળાં હોય ત્યારેજ બન્ને વચ્ચે પ્રેમનો સંભવ છે. પરંતુ પુરૂષો સ્ત્રીઓને પોતાના દુઃખમાં સામીલ કરતા જોવામાં આવે છે અને સુખની વિભાગી કરવા તરફ તેમનું દુર્લક્ષ છે, એ જોઈ કિયા પ્રેમમય હૃદય ને ખેદ થયા વિના રહે ? ઘણે અંશે પુરૂષો આપ-

સ્વાર્થી દૃષ્ટિએ પડેછે. સ્ત્રીઓ પોતાની હાલની અવસ્થાથી સંતુષ્ટ છે એ કહેવું કેટલે અંશે સત્ય છે? એ વાકય બોલનારા પુરૂષોમાંથી કેટલાએ સ્ત્રીઓને એ પ્રશ્ન સ્પષ્ટ રૂપમાં મૂકીને પુછયો? અને કેટલાને એનો ઉત્તર અંતઃકરણમાંથી મળ્યો? સજીવ પદાર્થ માત્રનો સ્વભાવ છે કે બંધનમુક્ત થવું, તો પછી મનુષ્ય જેવા પ્રાણીને શારીરિક તથા માનસિક બંધન કેટલું દુઃખદ થઈ પડે. અયોગ્ય બંધનથી સ્ત્રીઓની કોમળતા, તથા મધુરતાને કેટલી હાનિ પ્હોંચે છે એ વિચાર કરવા જેવો પ્રશ્ન છે. તેમજ, અયોગ્ય સ્વતંત્રતાથી ઘણાં નુકસાન છે એ પણ નિર્વિવાદ છે. આ પ્રશ્નનું નિરાકરણ કાંઇ એક ક્ષણમાં અથવા આવા લઘુ પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં થઈ શકે નહિ અને તે કરી સ્થળ સંકોચ કરવાનું પ્રયોજન નથી. આ સ્થળે તો માત્ર એટલુંજ કહેવું છે કે આર્ય સ્ત્રીની હાલની સ્થિતિ આર્યનામને અયોગ્ય છે અને તેમની હરેક પ્રકારે ઉન્નતિ થવાની જરૂર છે. વિદ્યાના પ્રકાશથીજ અજ્ઞાન તિમિર દૂર થઇ મનુષ્યના સુખનો ઉદય થવાનો એ નિઃસંદેહ છે. માટે સ્ત્રીવર્ગમાં વિદ્યાનો પ્રચાર કરવો એ દરેક પુરૂષનું કર્ત્તવ્ય છે.

આ પુસ્તક કલકત્તાની "વામાબોધિની સભા" તરફથી મૂળ બંગાળી ભાષામાં પ્રગટ થયું છે. અહિંની "ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટી "ની સૂચના ઉપરથી બાઈ પાર્વતીકુંવર સ્મારક-ફંડ તરફનું રૂ. ૧૭૫) નું ઇનામ લેઇ મેં એનું ગુજરાતીમાં ભાષાન્તર કરવાનું કાર્ય માથે લીધું. બંગાળી ભાષાનું મને જોઇએ તેટલું જ્ઞાન છે એમ કહી શકાય નહિ. કારણ કે મારા પિતા સાથે બંગાળાની મુસાફરી કરવા હું ગયો હતો ત્યારે એ ભાષાની માત્ર લિપિ શિખ્યો હતો ત્યાર પછી એ ભાષાનું જ્ઞાન મેળવવાનો કાંઇપણ પ્રયત્ન કર્યો તે આ કાર્ય માથે લેવાની પૂર્વેજ. આ કારણને લીધે ભાષાંતરમાં કાંઇપણ દોષ રહ્યા હશે તેને માટે વાચક વર્ગની ક્ષમા ઇચ્છું છું. આ પુસ્તકને અંતે કેટલીક પદ્ય રચના છે, તે પણ મૂળ બંગાળી પદ્યોનું ભાષાંતરજ છે. મૂળ બંગાળી છે તે ક્યિા વૃત્તમાં છે તે ન જાણવાને લીધે સમશ્લોકી ન કરતાં બીજાંજ વૃતોમાં મેં કર્યું છે. પદ્ય રચનામાં (ભાષાંતરમાં પણ) આ મારો પ્રથમજ પ્રયાસ છે તેથી તેને અંગે રહેલી

ચૂકોની પણ દરગુજર થશે એવી વિનંતિ છે. એમાં કવિત્વના અંશનો ન્યૂનાધિકપણાનો ઉત્તર મારે શિર નથી, કારણકે મૂળમાં જે વિચાર, ભાવ, રસ, હશે તેજ મેં ભાષાંતરમાં કાયમ રાખવાનો યત્ન કર્યો છે; અને તેમાં દોષયુક્ત હશે તેનું સુરૂચિ સંપન્ન રૂપાન્તર કરવાનું જોખમ મેં લીધું જ નથી કારણ કે એ કૃત્યનો હું બહુ અધિકારી છું એમ હું માનતો નથી.

આ ગ્રન્થમાળાનું નામ મૂળમાં " ગૃહપાઠય પુસ્તકાવલી " છે; એટલે જે વયે પહોંચેલી સ્ત્રીઓ શાળામાં જઇ વિદ્યાભ્યાસ કરવાને અશક્ત હોય તેમને જ્ઞાન આપવાના અને તેમની બુદ્ધિને સંસ્કાર પમાડવાના સ્તુતિપાત્ર ઉદ્દેશથી આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયેલાં છે. માટે આશા છે કે આ અને આવાં બીજાં જે પુસ્તકો પ્રગટ થયાં હોય અને હવે પછી થાય તેનો સ્વીકાર કરીને તેમાંથી જ્ઞાન સંપાદન કરી સ્ત્રીઓ પોતાની સ્થિતિને ઉન્નત પદે લાવી દેશોત્કર્ષમાં સહાયભૂત થઈ ભરતખંડને ભૂષણરૂપ થશે.

અમદાવાદ.	ભાષાન્તરકર્ત્તા
જુલાઇ, ૧૮૮૮.	

અનુક્રમણિકા.

નારી શિક્ષા.

ભાગ પહેલો.

સ્ત્રીઓને વિદ્યા શીખવાની જરૂર.

(જ્ઞાનદા તથા સરલાનું સંભાષણ.)

જ્ઞાનદા—સરલા ! તું લખતાં વાંચતાં શીખતી નથી તે સાંભળીને હું બહુ દિલગીર થઈ છું.

સરલા—બ્હેન ! પહેલાં તો મને ભણવાની બહુ ઇચ્છા હતી પણ શું કરૂં ! જુદાં જુદાં માણસની જુદી જુદી વાત સાંભળીને મા'રૂં મન ફરી ગયું છે, તેથી હું કહુંછું કે સ્ત્રીઓનુંએ કામ નહિ.

જ્ઞા.—વાહ સખી ! બીજા માણસની વાત સાંભળીને તા'રૂં મન ફરી ગયું ! તને પોતાને કાંઈ પણ બુદ્ધિ નથી ! સારૂં ખોટું વિવેચન કરવાની શક્તિ નથી તો માણસનો આકાર પણ શા કામનો છે !

સ.—બ્હેન ! તું મને એમ છેક બુદ્ધિ વિનાની ના જાણીશ. હું બીજાની વાત સાંભળીને નહિ, પણ મા'રા મનમાં વિચાર કરીનેજ બોલું છું. મા'રા મનમાં કાંઈ, બોલવું કાંઇ, ને કરવું કાંઈ એમ નથી. તું જો મા'રા બધા સંશય દૂર કરી શકે તો હું તા'રી વાત સાંભળું.

જ્ઞા.—તા'રૂં નામ જેમ સરલા છે, તેમ તા'રી વાત પણ સરલ છે તે સાંભળી હું ખુશી થઇ. ઠીક, તને શું સંશય છે તે કહે.

સ.—બ્હેન ! મેં સાંભળ્યું છે કે શાસ્ત્રમાં સ્ત્રીઓને ભણવાની ના કહી છે; ત્યારે આપણે **શાસ્ત્રથી** ઉલટાં ચાલી શું પાપ કરીએ ?

જ્ઞા.—આપણુ સ્ત્રી લોકનો સ્વભાવ કેવો છે તે જાણીને શાસ્ત્રમાંથી શ્લોક કરીને બીજાનું મ્હો બંધ કરી દઇએ. તે કાંઇ વાંચી જોયું છે? આ દેશના એક પ્રસિદ્ધ પંડીતે શાસ્ત્રનાં અનેક વચનનાં પ્રમાણથી સિદ્ધ કરી આપ્યું છે કે સ્ત્રીઓને વિદ્યા શીખવાની જરૂર છે. તે વિષે એક પ્રમાણ છે તે સાંભળઃ—' **कन्याप्येवं पालनीया शिक्षणीयाति यत्नतः** ' પિતા-પુત્રીનું પાલન કરવું અને યત્ન કરીને વિદ્યા શીખવવી જોઇએ. જે પુસ્તકમાં આ પ્રમાણ છે એ પુસ્તક મા'રી પાસે નથી નહિ તો બધું તને સંભળાવત.

સ.—બ્હેન! શાસ્ત્રમાં એવું લખ્યું હોય તોપણ મને તો એ ઠીક લાગતું નથી.

જ્ઞા.—નવું જે કાંઈ હોય તે ખરાબ, એવું ધારવું તે આપણી એક મોટી ભુલ છે. જો ને હાલ આગગાડીમાં બેશી આવવા જવાને લોકો કેવા આતુર હોય છે, ને એથી આજ કાલ કેટલું સુખ છે! હાલ કેટલા નવા સાંચા નીકળે છે! અને વળી હાલ છોકરાઓ અંગ્રેજી શીખીને અંગ્રેજો પાસે ચાકરી કરે છે તેવું પહેલા ક્યાં હતું?

સ.—નવું સારૂં હોય તે કરવામાં દોષ નથી. પણ જે નવી વાતને લોક સારી કહેતા ન હોય તે કેમ કરાય?

જ્ઞા.—સખી! વિદ્યા શીખવાથી કેટલા લાભ છે તે હું આગળ કહીશ; પણ પહેલાં તા'રો બીજો બધો સંદેહ જવો જોઇએ. પણ એ વાત નવી છે એમ તને કોણે કહ્યું? આ દેશની આગલા વખતની રીત જુએ તો તું જાણે કે પૂર્વે સર્વ સ્ત્રીઓ ભણતી હતી. ખન્નાનું ' જ્યોતિષ ' સર્વ જાણે છે. *લીલાવતીનું બીજગણિતનું પુસ્તક જોઇ કેટલા પંડીતો આશ્ચર્ય પામે છે! વિલાયતના લોક પણ તેમાંથી ઘણું શીખી લે છે. ગાર્ગી કરીને એક સ્ત્રી હતી તે વેદ સુદ્ધાં ભણી હતી. રૂક્ષ્મણીએ વિવાહ સમયે કૃષ્ણને કાગળ લખ્યો હતો. વધારે શું કહું ? તેં મહા કવિ કાળીદાસની વાત સાંભળી

* આ લીલાવતીના પિતાએ તેને વિદ્યા ભણાવી હતી.

છે? તેના વિષે એવું સંભળાય છે કે તે એવો મૂર્ખ હતો કે પોતે જે ડાળ ઉપર બેઠો હોય તેનેજ કાપે. તેની સ્ત્રી ઘણી ભણેલી હતી. કાળિદાસ તેને જોઇ લજવાઇને વિવેકી થયો, તે પછી વિદ્યાભ્યાસ કરી મહા કવિ બન્યો.

આગળ કેટલાક સ્વયંવર વખતે કન્યાને શાસ્ત્રમાં હરાવે તે તેનો વર થતો. આ ઉપરથી શું નથી જણાતું કે પહેલાં વિદ્યા શીખવાનો ચાલ હતો?

સ.—બ્હેન! આગળની સ્ત્રીઓ ભણતી એ વાત શાસ્ત્રમાં છે ત્યારે એ ચાલ જતો કેમ રહ્યો?

જ્ઞા.—સખી! પહેલાં હિંદુ લોકોનું રાજ્ય હતું, ત્યાર પછી મુસલમાનોના વખતમાં એ લોકોનાં દુરાચરણ અને બીકથી હિંદુઓએ ઘણાં સારાં કામ પણ છોડી દીધાં. હાલ વળી અંગ્રેજી રાજ્યમાં સ્ત્રીઓને ભણવાની વાત પાછી નીકળી છે.

સ.—હું જાણું છું કે ભણવાથી સ્ત્રીઓને દોષ લાગે છે તેથી એ ચાલ જતો રહ્યો છે. કોઇ તો એમ કહે છે કે ભણેલી સ્ત્રી જલદી રંડાય છે.

જ્ઞા.—હજી પણ તું આવી ભૂલમાં છે! વિદ્યામાં કાંઇ વાઘ છે કે તે સ્ત્રીના ધણીને ખાઇ જાય? મેં તે વખતની જે બધી સ્ત્રીઓ વિષે વાત કહી તે તો સોવાસણો હતી. ભણવાથી જો રંડાતી હોય અને ના ભણવાથી સોવાસણ રહે તો અંગ્રેજોના દેશની બધી સ્ત્રીઓ રાંડેલી હોય અને આપણા દેશમાં બધી સોવાસણો હોય; પણ ત્યારે આ દેશમાં આટલી વિધવાઓ શાથી? ગમેતેમ વિધવા થવાય તો વિદ્યાનો દોષ શા માટે કાઢવો?

સ.—પણ બ્હેન ઘણી સ્ત્રીઓ એથી ખરાબ થઇ જાય છે.

જ્ઞા.—તું વિદ્યા વિષે કાંઇ જાણતી નથી તેથી આવી વાત કરે છે. જેનો સ્વભાવ તથા સોબત ખરાબ હોય તે વિદ્યા ભણે અથવા ન ભણે તો પણ ઘણું કરીને ખરાબજ નીકળે. ઘણી હલકી સ્ત્રીઓ ખરાબ મતલબથીજ એકલું લખતાં વાંચતાં શીખે છે. ભણીને નઠારાં પુસ્તક વાંચે અને ભૂંડા કાગળ લખતાં શીખે, તે શું વિદ્યાનો દોષ? પૈસાવડે ઘણા લોક કુકર્મ કરે છે માટે કાંઇ પૈસા ખોટા કહેવાય? માટે એતો નક્કી છે કે એવી

વંઠેલીઓ ભણીને ખરાબ થતી નથી પણ ખરાબ થયા પછી ભૂંડા ભાવથી ભણે છે, જ્ઞાન મેળવવાને ભણતી નથી.

સ.—મ્હેન ! તું તો એક પછી એક મા'રી બધી વાત તોડી પાડે છે. વારૂ હું તને પુછું છું, કે જે સ્ત્રીઓ ભણતી નથી તેમને નુકશાન શું થાય છે ?

જ્ઞા.—સખી, શું નુકશાન થાય છે તે તું ફરીથી પુછે છે ? એકવાર આપણી હાલત વિષેજ વિચાર કરી જોને. પુરૂષની સાથે આપણને સરખાવીએ તો અજવાળા ને અંધારા જેટલો તફાવત જણાય છે. આપણે શું માણસ નથી ? પશુ પ્રમાણે ખાઇ પી અને સામાન્ય કામ કરી જન્મારો કાઢવા અહિં આવ્યાં છીએ ? આપણે પશુ પ્રમાણે રહેવાથી ખુશી રહીયે છીયે તેથીજ પુરૂષો પણ આપણને દાસીના માફક દૂર રાખે છે, મૂર્ખ જાણી દયા લાવે છે, અને 'એ તો બાઇડીયોની વાતો' એમ કહી ઉડાડી દે છે. ના'નાં ના'નાં છોકરાં પણ એક બે ચોપડીઓ શીખી આપણી ભૂલ કાઢે છે અને આપણી વાતો સાંભળીને હસે છે ! આથી આપણને લાજ ના આવે અને અપમાન ના થાય ? આપણામાં કાંઇ નહિ ? બીજાની વાત સાંભળીને ચાલવું ? નિત્ય બીજાના મનને જ તાબે રહેવું ? આપણે છતી આંખે આંધળાં અને છતે મ્હોડે બોબડાં રહેવું ? કોઈ ઠેકાણેથી કદિ કોઇ કામની ચીઠી આવે તો તે વાંચતાં ન આવડયાથી કેટલું નુકશાન થાય ? કાંઇ કામ હોય તો તે બાબત કોઇને લખી જણાવાય નહિં. દૂર દેશમાં કોઇ આપણું સગું હોય તો તેના ઉપરનો ભાવ જણાવવાને આપણી પાસે કાંઇ ઉપાય નહિ ? એ રીતે કેટલીકવાર બીજા તરફનો પોતાનો ભાવ જણાવી શક્યાથી પોતાનું કર્ત્તવ્ય કરી શકાતું નથી. હું ધારૂં છું કે આ દેશમાં ઘણું કરીને સ્ત્રી પુરૂષનાં મન મળતાં નથી તેનું એક કારણ આ છે. ભણેલો ધણી મૂર્ખ સ્ત્રીને શાસ્ત્રની કે જ્ઞાનની વાત સમજાવી શકે નહિ, તો તે શી રીતે સુખી થાય ? ના'નાં છોકરાં અથવા કોઈ સગુંવહાલું મરી જાય તો સ્ત્રીઓને બહુજ શોક થાય છે પણ જો તેઓ ભણેલી હોય તો એવે વખતે સારાં જ્ઞાનનાં પુસ્તકો વાંચ્યાથી તેમનાં મન બહુ શાન્ત થાય. સ્ત્રીઓમાં આટલો ઝગડો અને કલહ શાથી થાય છે ? સ્ત્રીઓના કંકાસને લીધે કેટલા ભાઇઓ

જૂદા પડે છે ! એવી અભણ સ્ત્રીઓ પોતે જેનું સારૂં ઇચ્છતી હોય તેનું પણ કેટલું નુકશાન કરે છે ! માના દોષથી કેટલાં બધાં છોકરાંને નુકસાન થાય છે !!

સ.—બ્હેન ! તા'રી વાત સાંભળીને મા'રા મનને બહુ લાગે છે પણ ઘણા લોક કહે છે કે સ્ત્રીઓને ભણીને કાંઇ ચાકરી કરવી નથી કે સભામાં જઈ ભાષણો કરવાં નથી ત્યારે એમને ભણવાની શી જરૂર છે ?

જ્ઞા.—સખી ! ન ભણ્યાથી જે કાંઇ નુકસાન થાય છે અને ભણ્યાથી જે ફાયદા થાય છે તે વિષે હું એક મ્હોડે કેટલું કહું ? જે લોકો એવી વાતો કરે છે તે બહુ અજ્ઞાન છે. એકલું લખતાં વાંચતાં જેને આવડતું હશે તે લખી વાંચી જાણે છે એમ કહેવાય, પણ જ્ઞાન વિના ફક્ત લખવું વાંચવું એ કાંઈ કામનું નથી. ભણ્યાથી સકળ દેશ સંબંધી સર્વ સમયનું બધા પ્રકારનું જ્ઞાન આપણને ઘેર બેઠે મળે છે તેથી ઘણો લાભ થઇ શકે છે. પૃથ્વી, સૂર્ય, અને વાયુ, એ શું છે, તથા સકળ પશુ પક્ષીઓનો સ્વભાવ તથા રૂપ કેવાં છે, એવી જાતનું સર્વ જડ તથા ચેતન પદાર્થ વિષેનું જ્ઞાન ભણ્યાથી મળી શકે છે. આ ફક્ત જ્ઞાન છે એમ નથી; પણ તેની સાથે ધર્મવૃત્તિ તથા આનંદ થાય છે. આપણે કોણ ? કોની સાથે આપણે સંબંધ છે ? આપણું કર્ત્તવ્ય શું છે ? પરકાલમાં આપણી શી ગતિ થશે ? એ સર્વ વિષય બીજા બધા કરતાં વધારે જરૂરના છે. વિદ્યા શિખવાથી એ સર્વ જાણી શકાય છે; તથા જે સર્વનો પેદા કરનાર છે તેનો ભાવ તથા ઇચ્છા વિદ્યાથી જાણવામાં આવે છે અને કલ્યાણ થાય છે. આ કરતાં અધિક સુખ બીજું શું છે ? તેં નોકરી તથા ભાષણો કરવાની વાત કરી, તે કોઇ સ્ત્રીઓ કરી શકે ને કોઈ ન કરે, પણ બીજાં ઘણાં કામ તેઓ કરી શકે. ઇંગ્રેજ લોકોની સ્ત્રીઓ વિદ્યા શીખીને સારાં સારાં પુસ્તકો લખે છે અને તેમાંથી પૈસા પેદા કરી લોકોપર ઘણા ઉપકાર કરે છે. કેટલીક ભણેલી સ્ત્રીઓ દુઃખમાં છતાં ઘરસંસાર ધીરજથી ચલાવે છે. વળી વિચાર કરી જો કે મા સારી રીતે ભણેલી હોય તો છોકરાંને ભણાવવું કેટલું સહેલું પડે ? ઇંગ્રેજોની કેટલીક સ્ત્રીઓએ પ્રથમ વિદ્યા શીખીને મ્હોટાં નામ મેળવ્યાં છે.

સ્ત્રી જો વિદ્યા ભણેલી હોય તો ધણીને મોટાં મોટાં કામમાં પણ સહાયતા કરી શકે. પુરૂષની મા, સ્ત્રી, તથા પુત્રી ભણેલાં હોય તેના સૌભાગ્યનો પાર નથી. સભામાં જવાની વાત કરતી હોય, તો સ્ત્રીઓ હમેશ પુરૂષોની સભામાં જાય કે ન જાય, પરંતુ તેઓ એકઠી થઈ પોતાની સભા કરી વિવિધ જ્ઞાન તથા ધર્મની વાતો કરે, અને આપણું તથા દેશનું કલ્યાણ શી રીતે થાય તેના ઉપાય શોધે. હું સત્ય કહું છું કે સ્ત્રીઓ આ રીતે ઉદ્યોગી નહિ થાય તો એમનું દુઃખ કદિ જશે નહિ અને કલ્યાણ પણ નહિ થાય.

સ.—બ્હેન ! વિદ્યાથી આટલું બધું થતું હશે તે હું જાણતી નહોતી. તેં મા'રી આંખો ઉઘાડી, તે તા'રો ઉપકાર હું કદિ નહિ ભૂલું. આજ મા'રી ઇચ્છા થઇ છે કે મારે ભણવું અને બીજાને ભણવાનું કહેવું. પણ બ્હેન ! એક ઉપાય બતાવ કે મને વખત શી રીતે મળશે ?

જ્ઞા.—ઇચ્છા હોય તો બધુંએ થાય બ્હેન ! આપણે જોઇયે છીયે કે પુરૂષો આપણને આખો દહાડો બાંધી રાખવાને ચા'તા નથી. આપણે જો નિયમસર સંસારનું કામકાજ કરિયે તો ઘણોએ વખત મળે. આપણે કેટલો બધો વખત મિથ્યા ઝઘડા, કલહ તથા આળસમાં અને પરનિન્દા તથા પોતાના વખાણ કરવામાં કાઢીયે છીયે ! જો આ કટેવ કાઢી નંખાય તથા વિદ્યા તરફ જરા લક્ષ હોય તો વખતની ખોટ નથી.

સ.—પણ બ્હેન ! કેટલી ચોપડીઓ વાંચવી પડે તે હું શી રીતે જાણું, અને તેના ખરચના પૈસા ક્યાંથી લાવું ?

જ્ઞા.—જરાક પ્રયત્ન કરવાનો છે, પછી હું તને ઘણા ઉપાય બતાવીશ. કિયાં પુસ્તકો અને તેની શી કીમત પડશે એમ તું પૂછે છે ? જે પૈસાથી આપણે રમકડાં લઇએ છીયે, નાલાયક ભીખારીનું મન સંતુષ્ટ કરિયે છિયે, તથા મિથ્યા તમાસા જોઇએ છીયે, તેજ પૈસા વડે ઘણાં પુસ્તકો લેવાય. હું તને એક સારી ખબર આપું છું કે દેશના ઘણા સારા સારા લોકો આપણે દુઃખે દુઃખી થઈ જે સ્ત્રીને ભણવું હોય તેને સારૂ જોઈતી ગોઠવણ કરે છે. વિદ્યા શીખવાનો આવો સારો લાગ કદિ નહિ હોય.

સ.—વારૂ બ્હેન ! તું મા'રા ગુરૂ જેવી થઇ જે કહીશ તે હું કરીશ. લોકો બોલે તો છો બોલે, પણ હું તો વિદ્યા શીખીશ.

જ્ઞા.—એએક દિવસ લોકોમાં ઠઠ્ઠા કે વાત થાય; પણ જો સારે રસ્તે ચાલીશ તો સર્વ પછીથી તા'રા ગુણથી સંતુષ્ટ થઇ તને ધન્ય ધન્ય કહેશે.

નારી ચરિત્ર.

કુમારી હેરિયેટ માર્ટીનો.*

હાલમાં આપણા દેશની સ્ત્રીઓમાં વિદ્યા શીખવાનો ચાલ નથી તેથી ઘણાના મનમાં એમ છે કે તેમનાથી પુરૂષો પ્રમાણે વિદ્યા શીખી શકાય નહિ. ખના, લીલાવતી, રૂક્ષ્મણી, ગાર્ગી અને બીજી પણ પહેલાંની સ્ત્રીઓનાં દષ્ટાંત છે, પણ તે કાળની સ્ત્રીઓ દેવતા હતી અને આ કાળની સ્ત્રીઓ તે પ્રમાણે ભણી શકે નહિ એમ ઘણાંક જાણે છે. આ ભ્રમ દૂર કરવાને આજ હું એક સ્ત્રીનું વૃત્તાંત લખું છું, તેનું નામ હેરિયેટ માર્ટીનો હતું.

આ બાઇ ઇંગ્લાંડમાં બહુ પ્રખ્યાત હતી. વાર્તાશાસ્ત્રમાં તે પ્રવીણ તથા પંકાયલી હતી. તેણે જે કષ્ટ વેઠીને પણ વિદ્યા સંપાદન કરી છે તથા ઘણા મ્હોટા ગ્રન્થો રચ્યા છે તે સાંભળીને ઘણા પુરૂષો દિગ્મૂઢ થઈ જાય છે. ખરેખર ! એ નારી સ્ત્રીજાતિનો શણગાર તથા તેમના ગુણના દર્પણરૂપ હતી તેમાં કાંઈ સંદેહ નથી.

હેરિયેટ માર્ટીનો સને ૧૮૦૨ ની તા. ૧૨ મી જુને એટલે આશરે ૮૬ વર્ષ ઉપર નોરિચ શહેરમાં જન્મી હતી. તેના પિતાની તેને સંગત નહોતી તેથી પ્રથમ વયમાં તે સાધારણ વિદ્યા શીખી. એના જેવી દુર્ભાગી

---

* ઇંગ્લાંડની કોઈ કોઈ સ્ત્રીઓ દેશ કલ્યાણમાં જન્મારો કાઢવા સારૂ અથવા બીજા કાંઇ કારણોને લીધે વિવાહ ન કરીને કુંવારી રહે છે તેને 'કુમારી' (miss મિસ) કહે છે.

સ્ત્રી બહુ થોડી જોવામાં આવે છે. એનું શરીર જન્મથી દુર્બળ હતું. તેના ઉપર ઘણા ગેબી ગજબ ગુજરવાથી તેના સુખમાં ઘણી હરકત પડતી. સુંઘવાની શક્તિ તેને ઘણું કરીને જન્મથી નહોતી. સ્વાદશક્તિ પણ તેની સાથે ઓછી થતી ગઈ, અને નાંનપણમાં તેની શ્રવણ શક્તિ પણ જતી રહી, તેથી તેને જે કોઇ શબ્દ યાદ હતા તે બાળપણાની વાતના સ્મરણને લીધે રહેલા હતા, પરંતુ તે પણ તે બરોબર યાદ રાખી શકતી નહોતી. બાલ્યાવસ્થામાં તેને સાંસારિક ઘણાં કષ્ટ હતાં અને આવી વિપત્તિ પડી તો પણ તેને વિદ્યા શીખવાને તથા આત્મોન્નતિ કરવાને ઘણી ઇચ્છા થઈ. તેનો ભાઈ જેમ્સ માર્ટીન તેના દુઃખથી દુઃખી થતો અને વિદ્યા શીખવાને તેને ઉત્સાહ કરાવતો; પરંતુ ધંધાના રોકાણથી તેને જુદે ઠેકાણે રહેવું પડતું તેને લીધે તેનાથી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે બ્હેનને મદદ થઈ શકતી નહિ. આવી અવસ્થામાં હેરિયેટે પોતાના યત્ન તથા પરિશ્રમ ઉપર ભરૂંસો રાખ્યો, અને ‘ ધાર્યું કામ સિદ્ધ કરવું નહિ તો દેહ પાડવો ’ એવી પ્રતિજ્ઞા કરીને ત્વરાથી વિલક્ષણ વિદ્વાન થઇ પડી.

ગ્રંથ રચવા સારૂ તેની અંતઃકરણની ઇચ્છા હતી. કુટુંબનું ઘણું કષ્ટ જોઇને તે એ કામમાં પ્રવૃત્ત થઇ. ઈ. સ. ૧૮૨૩ માં ‘ જુવાનો સારૂ ધર્મ ચર્ચા ’ એ નામનું તેનું પ્રથમ પુસ્તક પ્રગટ થયું. તે પછી કેટલાંક વર્ષ સુધી લાગટ તેની કલમને વિરામ મળ્યો નહિ. પછી દુઃખથી તે નિરૂપાય થઇ પડી. ગ્રંથ રચવાથી તે શરૂઆતમાં ઘણી પ્રખ્યાત થઇ નહિ એ ખરૂં, પણ તે વડે તેણે સંસારનાં અનેક દુઃખ દૂર કર્યાં. તેનું લખાણ સરળ તથા ઘણું પ્રબળ હતું. તેના પછી સારા સારા ગ્રંથકર્તા થયા તેમણે એને આગેવાન પદ આપ્યું છે. વળી બીજું વખાણવા જેવું એ હતું કે તેનાં સર્વ પુસ્તકો ધર્મભાવથી પૂર્ણ હતાં. તે પોતે ઘણા વિષયોથી અજાણી હતી, પણ આત્મોન્નતિનો તેણે ઘણો શોધ કર્યો હતો. બીજા લોકોને બોધ સારૂ જે જે વિષયો તે પ્રગટ કરતી હતી તે સર્વનો એ પોતે પહેલાંથી સારી રીતે અભ્યાસ કરતી હતી. એ પ્રમાણે પાંચ છ વર્ષમાં એણે સાત આઠ ઉત્તમ પુસ્તકો લખ્યાં અને કેટલાંક નાનાં નાનાં ચોપાનિયાંનો પણ પ્રચાર

કર્યો. સામાન્ય લોકોના કલ્યાણ સારૂ તેને કેટલો બધો ઉત્સાહ હતો તે આ સર્વ પુસ્તકોથી જણાઇ આવે છે.

ઈ. સ. ૧૮૩૦ માં ' પેલેસ્ટાઇનની જનશ્રુતિ ' એ નામનો ગ્રંથ લખ્યાથી તેના મનમાં એક નવો ઉન્નતભાવ પેદા થયો; અને આ સમયથી તેનું લખાણ પણ અધિક શૈલીવાળું થયું તથા નવાં નવાં રૂપ ધારણ કરવા લાગ્યું. આથી તેની કીર્તિ ઘણી ફેલાઈ. તેના પુસ્તકો જેમ ધર્મ રસથી પૂર્ણ હતાં તેમજ કોમળ તથા મધુર ભાવથી લખાયલાં હતાં તેથી સર્વને મનોહર લાગ્યાં છે. તે ખ્રિસ્તી ધર્મમાં એકેશ્વરવાદી* હતી. આ ધર્મના મત વિષે એણે નીચેનાં ત્રણ પુસ્તકો લખ્યાં. (૧) પ્રાચીન ધર્મોપદેશકોએ ધર્મભાવનો કેટલો બધો પ્રચાર કર્યો છે. (૨) યાહુદી લોક ઉપર ઇશ્વિરનો કેવો અનુગ્રહ. (૩) સર્વ ધર્મસંપ્રદાય ક્યિા ક્યિા વિષયોમાં એકમત છે. આ વિષયો લખવાનું કામ કાંઇ સાધારણ વિદ્યા આવડતી હોય તેનું નથી.

ઈ. સ. ૧૮૩૦–૩૧ માં ' જુવાનીનાં પાંચ વર્ષ ' એ નામનું એક પુસ્તક એણે લખ્યું; અને એક માસિક પત્રિકાને લખીને ઘણી મદદ કરી. આ સમયે તેણે વાર્તાશાસ્ત્રની વ્યાખ્યા લખવાનો વિચાર કર્યો અને તે પછીનાં ત્રણ વર્ષ તેમાંજ ગાળ્યાં. આ વિષયમાં પ્રવૃત્ત થવાનું એક કારણ તેને એકદમ મળી આવ્યું. ' વાર્તાશાસ્ત્ર વિષે કથોપકથન ' નામના પુસ્તકમાં માસેટ નામની એક સ્ત્રીનું ચરિત્ર એણે એક દિવસ વાંચ્યું તેમાં જે સર્વ નવા મત લખ્યા છે તે તેણે ત્યારપછી અજાણતાં પોતાનાં ઘણાં પુસ્તકોમાં દાખલ કર્યા. એને એવું માલુમ પડયું કે વાર્તાશાસ્ત્રના મત સાથે કલ્પનાશક્તિના જોશનો યોગ થઇ શકે છે અને તેવાં રૂપની ૨૪ વાર્તાઓ તેણે લખી. પહેલાં પુસ્તકોનો પ્રચાર કરતાં એને અનેક અડચણો નડી હતી. કોઇ સભાના સારા સારા પુરૂષોની મદદથી એ પુસ્તકો પ્રકાશ કરવાની ઇચ્છા એને હતી. પણ સત્યની સાથે કલ્પના ભળેલી છે તેથી ઉપયોગ નહિ થાય એમ કહીને કોઇએ તે ગ્રહણ કર્યા નહિ. સારા ભાગ્યે એક સાહ-

---

*જેઓ એક ઇશ્વરને માને છે અને ઈસુખ્રિસ્તને ગુરૂ માને છે પણ પરમેશ્વરનો અવતાર માનતા નથી.

સિક માણસે તેનો પ્રથમ ભાગ પ્રસિદ્ધ કર્યો. એ પુસ્તકનો સર્વે લોકોએ આદર તથા પ્રીતિ સહિત સ્વીકાર કર્યો, અને દર મહિને તેનો એક એક ભાગ જોવાની ઉમેદ બતાવી. થોડા વખતમાં એના પુસ્તકની કીર્તિ એટલી બધી થઇ કે તેની ઘણી આવૃત્તિયો થઈ તથા બીજી ભાષાઓમાં તેના તરજુમા થયા. સર્વ વાર્તાનો મૂળ ઉદ્દેશ સારો રાખીને તેમાં એવા સુંદર ચરિત્રનાં વર્ણન કર્યાં છે તથા એવા વિચિત્ર રસભાવ બતાવ્યા છે કે તે વાંચ્યાથી સર્વનાં મન તલ્લીન તથા આનન્દિત થાય. એટલું તો નિશ્ચય કહી શકાય છે કે તેણે એવું લખાણ ના કર્યું હોત તો વાર્તાશાસ્ત્રનો જરૂરી વિષય ઘણા લોકના જાણવામાં ના આવત. આ પુસ્તક લખ્યાથી તે કલ્પિત વાર્તા લખનારાઓમાં એક મુખ્ય ગ્રંથકર્ત્રી ગણાઇ. પછી તેણે કર લેવા ૬ તથા ગ ી ૫ નિયમ વિષે ૪ વાર્તાઓ લખી.

ઈ. સ. ૧૮૩૫ માં હેરિયેટે અમેરિકામાં મુસાફરી કરી. ત્યાં પણ ગ્રંથ લખવામાં તે હમેશની માફક લાગુ રહી હતી; અને ઘણા માણસો તેનાપર પ્રીતિ ભાવ રાખતા. ત્યાં જેટલા દિવસ એ રહી તેટલા દિવસ એણે ત્યાંના લોકોની રીતભાત વગેરે અવલોકન કરવામાં ગાળ્યાં. પછી ઈ. સ. ૧૮૩૭ માં ‘ અમેરિકાનો જનસમાજ ’ એ નામનું એક પુસ્તક એણે પ્રગટ કર્યું. એ ગ્રંથમાં અમેરિકાના યુનાઇટેડ સ્ટેટસની રાજપદ્ધતિ, ઘરકામના નિયમ, અને સભ્યતા તથા ધર્મ વિષે વિવેચન કર્યું છે. ત્યાર પછી એક વર્ષે ‘ પશ્ચિમ ભ્રમણના પુનઃ આલોચના ’ નામનું એક પુસ્તક છપાવ્યું તેમાં અમેરિકાનાં ઘણાં નવાં તથા વિશેષ વર્ણનો લખ્યાં છે. એ વાંચ્યાથી તત્ત્વો અનુસન્ધાનના વિષયમાં તેને ઘણી ઝીણી નજરે ઉંડી ઉતરેલી જોઇને આશ્ચર્ય લાગે છે. સ્ત્રીઓના આચાર વ્યવહાર તથા ઘરકામ વિષે જુદી જુદી બાબતોના સંગ્રહનાં કેટલાંક પુસ્તકો, એક મનોહર વાર્તા, તથા સમય અને મનુષ્ય એ વિષે એક પુસ્તક, એવા જૂદા જૂદા ગ્રંથ તેણે પ્રસિદ્ધ કર્યા. આ સમયે તેનું સ્વાસ્થ્યપણું ભંગ થયું તોપણ બાળકો સારૂ કેટલીક સુન્દર વાર્તાઓ લખી.

પછી તે ઘણી માંદી થઈ ત્યારે તેને પોતાની કલમનો થોડો વખત

વિશ્રામ આપવો પડયો. તેના સદ્‌ગુણનો બદલો વાળવાને, ઈ. સ. ૧૮૩૨ થી રાજભંડારમાંથી ૧૫૦૦ રૂપિયાની વરસુંદ તેને આપવાની રાજમંત્રી લૉર્ડ ગ્રેની ઇચ્છા થઈ, તે વખતે લૉર્ડ મેલબોર્ને તેના દુ:ખથી દુ:ખી થઇ તેને તે ગ્રહણ કરવાને કહ્યું; પણ હેરિયેટે તેને જવાબ દીધો કે 'મા'રા ઉપર ગમે તો હજારો દુ:ખ પડે તો પણ જે કરના દોષ મેં પ્રસિદ્ધ રીતે દર્શાવ્યા છે તે કરના પૈસામાંથી એક પાઇ પણ નહિ લઉં.' આ સમયે તેનું શરીર અત્યંત દુર્બળ થઇ ગયું હતું, લખવાની શક્તિ જતી રહી હતી, અને સાંસારિક કષ્ટ પણ અનેક પડયાં હતાં, તો પણ પોતાની ધર્મ પ્રતિજ્ઞાની ખાતર આવો સહેલાઇથી મળતો પૈસો પણ તેણે ગ્રહણ કર્યો નહિ. એ તેની કેવી સ્વાધિનતા! આ શું ઓછી બહાદુરીનું કામ? આ કાંઇ સામાન્ય ત્યાગ? આવી ધર્મસહવાન્ સ્ત્રી આપણે કહિં પણ જોઇ શકીએ છીએ?

ઇ. સ. ૧૮૩૯ થી ૪૪ સુધી હેરિયેટ દુ:ખી અવસ્થામાં હતી. થોડાં વર્ષ પછી 'પીડાગૃહે વાસ' નામનું પુસ્તક એણે છપાવ્યું. તે મંદવાડની પથારીમાંએ ગંભીર વિચાર તથા જ્ઞાન વધારવા વિષેની ફિકરમાં રહેતી તેથી તેની વિલક્ષણતાનું આપણને જ્ઞાન થાય છે. આ રોગમાંથી બચવાની તેને બિલકુલ આશા નહોતી, પણ *'મેસ્મેરીઝમ' નામના આશ્ચર્યકારક ઉપાયથી તેનાં શરીર તથા મનનું બળ પાછું હતું તેવું થયું. આ વિષયનાં બે ઉત્કૃષ્ટ પુસ્તકો લખીને એણે તરતજ તે ઉપાય પ્રમાણ સહિત બતાવ્યો.

ત્યાર પછી એણે પશ્ચિમ ખંડમાં મુસાફરી કરી તે વખતે (ઈ. સ. ૧૮૪૬) તેનો ભાઇ પણ પોતાના કેટલાએક માણસોની સોબતમાં પૂર્વમાં ફરવા નીકળ્યો. બે વર્ષ પછી એણે 'પૂર્વ દેશના લોકોની પહેલાંની અને ચાલતી અવસ્થા' એ નામનું પુસ્તક પ્રગટ કર્યું. તથા ઇંગ્લાંડ દેશનો પણ કેટલોક ઇતિહાસ લખીને ઇતિહાસલેખક તરીકે ઓળખવા લાગી. તે પછી

---

* એક જાતની કુશળતા છે, તેનાથી આંગળીના સંકેતે અથવા બીજા કોઈ અંગ-ઉપાંગે કરીને સામા માણસને અચેતન કરાય અને તેને આપણે આધીન કરાય એ ઉપચારથી અનેક મહા રોગ મટે છે. 'મેસ્મેર' પામના એક પંડિતે શોધ કર્યો છે.

કેટલેક દિવસે ‘ મનુષ્યનો સામાજીક સ્વભાવ તથા ઉન્નતિના નિયમ ’ એ વિષે અનુક્રમે કેટલીક પત્રિકાઓ લખી તેને ગ્રંથરૂપે પ્રસિદ્ધ કરી. ફ્રાન્સ દેશના પ્રસિદ્ધ પંડિત કોમ્ટના ‘ પોઝીટિવ ફિલોસોફી ’ એટલે પ્રત્યક્ષ વિજ્ઞાન ગ્રંથમાં અંગ્રેજીમાં ભાષાન્તર કર્યાથી તે ઘણી વખાણાય છે. પોતાનું જીવન-ચરિત્ર એજ તેનું બાકીનું પુસ્તક હતું. પણ હજુ સુધીએ વચમાં વચમાં પુસ્તક પ્રચાર કરવામાં એ થાકતી નહિ. એનું લખાણ ઘણું સરલ તથા સારા ભાવવાળું હતું. તેનાં પુસ્તકનો ઘણો ભાગ દરિદ્ર લોક, સ્ત્રી, તથા બાળકોના કલ્યાણાર્થે લખેલો હતો. એનાં સર્વ પુસ્તકોથી સામાન્ય લોકોનું ઘણું કલ્યાણ થયું છે. તેને લીધે ઈંગ્લાંડ દેશનાં સાહિત્યની તથા લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ થઈ છે.

સ્ત્રીઓ વિદ્યા શીખવામાં પડયાથી સાધારણ કામકાજને લાયક રહેતી નથી એ ભ્રમ એણે દૂર કર્યો છે. તેણે થોડી જમીન લીધી અને ખેતીવાડી વિષે પૂર્ણ માહિતી મેળવી પોતાના બુદ્ધિબળે તેને એવી ફળદ્રૂપ કરી કે તે જોઇને સામે રહેનાર ખેડુતો આશ્ચર્ય પામ્યા તથા તેની અદેખાઈ કરવા લાગ્યા. ઘરસંસારના ગહન કામમાં પણ તે અજાણી નહોતી એ તેનાં પુસ્તકો વાંચ્યાથી જણાઈ આવે છે. હેરિયેટ હવે વૃદ્ધ તથા બેહેરી થઇ તો પણ તેના સંગમાં રહ્યાથી પ્રીતિ તથા આનંદ પ્રાપ્ત થતાં. તે સર્વ વિષયમાં બહુશ્રુત તથા ઉપકથાના ભંડાર સ્વરૂપ હતી. જૂદે જૂદે વખતે તેનું બુદ્ધિચાતુર્ય તથા કલ્પનાશક્તિ જોઈ આશ્ચર્ય લાગે છે. તેનો સ્વભાવ બહુ સરળ તથા સુશીલ હતો. તે સાધ્વીની માફક સર્વ ઉપર દયા તથા વાત્સલ્ય બતાવવાને કદી પણ અરૂચિ બતાવતી નહિ. આ સ્ત્રીનો જીવનવૃત્તાન્ત વાંચ્યાથી આપણને અનેક તરેહની શિખામણ મળે છે. (૧) યત્ન તથા શ્રમથી ઘણો પ્રતિબન્ધ હોય કે ન હોય તોએ તેને ઓળંગીને વિદ્યા શિખાય તથા આત્મોન્નતિનું સાધન થઇ શકે. (૨) પુરૂષ પ્રમાણે સ્ત્રીઓ પણ સર્વ વિદ્યામાં કુશળ થઇ શકે. (૩) વિદ્યા શીખ્યાથી સ્ત્રીઓ ઘરમાં રહીને પણ પુસ્તક રચીને રહેલાઇથી પૈસો પેદા કરી શકે. (૪) અને તેજ માર્ગે (પુસ્તક રચ્યાથી) સામાન્ય લોકનું કલ્યાણ થઇ શકે. (૫) વિદ્યા શીખ્યાથી સાંસા-

રિક કામકાજ નિયમસર શીખાય. (૬) વિદ્યાથી સ્વદેશ વિદેશ સર્વત્ર કીર્તિ ફેલાય છે તથા તે કીર્તિ હમેશ રહે છે. (૭) દરેક અવસ્થામાં આત્મોન્નતિનું સાધન થઇ શકે તથા સ્વતંત્ર થઇને બીજા લોકોને જરૂરનો તથા તીવ્ર ઉપદેશ કરી શકાય. (૮) મહા દુઃખમાં પડે તો પણ સજ્જનો લોભથી અ-થવા લોકોના ફાયદા સારૂ પોતાના અભિપ્રાયની વિરૂદ્ધ કામ કરે નહિ; આ રીતે આત્માનું યથાર્થ મહત્વ પ્રકાશિત થાય છે.

પ્રાસ્કોરિયા.

રૂશિયા દેશમાંના સેંટપીટર્સબર્ગ શહેરમાં લફુલપ નામનો એક સારો માણસ રહેતો હતો. કોઇ કારણથી રાજાની પાસે તેનો કાંઇ અપ-રાધ થયો તેથી તેને કુટુંબ સહિત દેશનિકાલ કરીને સૈબિરિયામાં રહેવાનો હુકમ કર્યો. એ દેશમાં (સૈબિરિયામાં) લોકના વાસનાં ગામ ઘણાં થોડાં છે; ઘણો ભાગ જંગલ તથા ઘાતકી પ્રાણિયોથી ભરપૂર છે. સર્વ ધનસંપત્તિ, જન્મભૂમિ તથા પોતાના કુટુંબના બીજા લોકથી છૂટો પડીને લફુલપ પોતાની પત્ની તથા એક પુત્રીને લઇને આવી ભયાનક જગાએ રહ્યો. એ કન્યાનું નામ પ્રાસ્કોરિયા હતું. દેશનિકાલ થયાં તે વખતે તે ન્હાની બાળક હતી. કાળક્રમે જ્યારે તે પંદર વર્ષની થઇ ત્યારે એક દિવસ પોતાના માતપિતાને દુઃખી જોઈ તે અત્યંત દુઃખી થઈ અને તેમનાં દુઃખનું કારણ પૂછવા લાગી. તેની માતાએ પોતાની અવસ્થાનું પહેલેથી તે છેલ્લે સુધી વર્ણન કર્યું. માતાના મુખથી સર્વ દુઃખની વાત સાંભળીને પ્રાસ્કોરિયા ગભરાઇ જતાં મનમાં બરોબર વિચાર કરી સવિનય બોલી કે ' મા, રાજા પાસેજ મારે પોતે જઇને આપણને છોડવાની વિનંતિ કરવાની મારી ઇચ્છા છે, માટે રજા આપ. ' તેના આ અપૂર્વ તથા સાહસિક વિચારનો માતપિતાએ પહેલાં તો સ્વીકાર ન કર્યો, પરન્તુ તેની જબરી હઠ મુકાવી ન શક્યાથી અણચાલે સંમતિ આપી. તરતજ પ્રાસ્કોરિયા મુસાફરીની તૈયારી કરવા મંડી. તે જન્મથી સુશીળ તથા ધાર્મિક વૃત્તિની હતી. પોતાને ઘણું

દૂર એકલી નિરાધાર જવાનું હતું એટલા સારૂ દુઃખભંજન દયામય પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરી અને તેના ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખ્યો. પછી માતપિતાને પગે પડીને મુસાફરી કરવા નીકળી.

માર્ગમાં તેને જે જે દુઃખ પડયાં છે તે વિસ્તારથી લખ્યાથી ઘણું લંબાણુ થઇ જાય. એક સમયની વાતનું વર્ણન કરીએ છીએ, તે વાંચ્યાથી તેનાં ધૈર્ય તથા સહનશીલતા જાણ્યામાં આવશે. એક વેળા તે રસ્તામાં જતી હતી ત્યારે પવનના તોફાનથી એક મોટું વૃક્ષ ઉખડીને તેના મ્હોં આગળ પડયું, તેથી તે બ્હીને જંગલના ઘાડા ભાગમાં પેઠી; એટલામાં રાત થઈ અને ભૂખ તથા તરશથી થાકીને તે પડી. પણ શું કરે! ક્યાંથી ખાવાનું મળે! કાર્યસિદ્ધ કરવું હતું તેથી સર્વ કષ્ટ ખમવું પડયું. બીજે દિવસે સવારે કોઇ માણસે ગાડીમાં જતે જતે તેને આવી અવસ્થામાં પડેલી જોઈ, તેથી તેણે એને પાસેના ગામમાં પહોંચાડી દીધી. પણ ગાડીમાંથી ઉતરતી વખતે અચાનક તે પડી ગઈ અને કાદવથી ખરડાઇ. પછી બહુ ભૂખ લાગવાથી ઘેરે ઘેર ભીખ માગવા નીકળી પણ લોકે તેને એ દુર્દશામાં ભિક્ષા નહિ દેતાં કોઇ તેને ખરાબ સ્ત્રી કહીને તો કોઈ ચોર કહીને રસ્તામાંથી બહાર કાઢી મુકવા લાગ્યા. અરે ! આ વખતે તેના તરફની લોકોની આવી ગેરવર્તણુંક સાંભળીને જેનું મન દુઃખી ન થાય એવો કઠણ પત્થર જેવા હૈયાનો કોઈ માણસ નહિ હોય. એકતો તેની દુઃખાવસ્થાની હદ નહોતી, તેમાં વળી ક્રૂરલોકનાં કડવાં વાક્ય તેને દાઝયા ઉપર ડામ જેવાં થઇ ઘણાંજ દુઃખદાયક થઇ પડયાં.

ઉપર કહેલાં સર્વ દુઃખ અને અપમાન સહન કરીને તે પાસેની એક ધર્મશાળા તરફ ગઇ, પણ કમનસીબે તેનાં બારણાં બંધ હતાં ! હવે એ બિચારી શું કરે ? ક્યાં જાય ? ભૂખ તરસથી અત્યન્ત પીડા પામતી થાકીને તે બંધ બારણાની પાસે પડી રહી, ત્યાં પણ એ સ્વસ્થ રહી શકી નહિ. દુષ્ટ છોકરાં ત્યાં આવીને તેને અનેક તરેહથી હેરાન કરવા લાગ્યાં. છેક નિરૂપાય થઇ તેથી સર્વ દુઃખહારી પરમેશ્વરનું ધ્યાન ધરવા લાગી. એટલામાં એક આશ્ચર્ય બન્યું કે અહીં એક દયાળુ સ્ત્રીએ તેની પાસે આવીને તેને ખાવાનું

તથા લુગડાં આપ્યાં અને પોતાની સાથે પોતાના ઘેર તેડી ગઇ. પ્રાસ્કોરિયાએ ત્યાં કેટલાક દિવસ રહીને તે સ્ત્રીની પ્રીતી મેળવી અને પછી ફરીથી મુસાફરી શરૂ કરી. રસ્તે ચાલતાં ચાલતાં એક વરૂનું ટોળુ તેની તરફ દોડતું આવતું હતું, પણ ઇશ્વરકૃપાથી કોઈ મુસાફરે આવીને તેને મદદ કરી. થોડા દિવસ સુધી વિધવિધ દુઃખ સહન કરતી કરતી ચાલે છે એટલામાં શિયાળો આવ્યો. આપણા દેશ કરતાં રૂશીયામાં વધારે ટાઢ પડે છે. તે વખતે ત્યાં બધા રસ્તા ઉપર બરફ પડ્યો અને ઠંડો પવન વાવા લાગ્યો. પ્રાસ્કોરીયા પાસે ટાઢથી બચવાનાં ગરમ કપડાં નહોતાં. તેથી અશક્ત થઇ રસ્તામાં પડી. સારે ભાગ્યે ત્યાં થઇને કોઈ સારા માણસો ગાડીમાં બેશીને જતા હશે તેમને તેની દુર્દશા જોઇ દયા આવી તેથી તેને એક ઘેટાના ચામડાનો જામો આપ્યો અને પોતાની સાથે લઈ ગયા. એ રીતે કેટલેક દૂર ગયા પછી રસ્તામાં તે માંદી પડી. એને ઘણું દુઃખ થયું તોપણ ઘણે દિવસે કેટલાક દયાળુ લોકની મહેરબાનીથી તે પાછી સાજી થઇ. એક વર્ષ સુધી ઘણો પરિશ્રમ તથા કષ્ટ વેઠીને તે સેંટપીટર્સબર્ગમાં આવી પહોંચી ત્યાં તેણે સારો લાગ જોઇને રાજા પાસે જતાં પહેલાં રાણીની મુલાકાત કરી. રાણી તેના ઉપર પ્રેમાળ થઇને તેને રાજા પાસે લઇ ગઇ. પ્રાસ્કોરીયાના મુખથી તેનો સર્વ વૃત્તાંત સાંભળીને તરત રાજાએ તેના બાપને દેશનિકાલની સજાથી મુક્ત કર્યો અને તેને (પ્રાસ્કોરિયાને) થોડાક પૈસા આપી વિદાય કરી. પોતાને દેશ પાછા જવાથી રજા મળ્યાથી લકુલપ સહકુટુંબ સેંટપીટર્સબર્ગ પાછો આવ્યો અને પોતાની પુત્રીને મળીને ઘણાક આનંદની સાથે સ્વદેશમાં રહેવા લાગ્યો. ત્યારપછી પ્રાસ્કોરિયા ધાર્મિક જોગણ બની અને તેજ અવસ્થામાં પોતાનું જીવન તેણે ગાળ્યું.

સવૈયા.

મૃત્યુને વશ થાવું અથવા, ધાર્યું કાર્યજ કરવું સિદ્ધ,
ક્લેશ અશેષ સહન કરિને, સંકલ્પ ધરે જે આવો ચિત્ત;
જીવન યૌવન ને વળી ધનને, તુચ્છ ગણે હિમત ધારી,
માત પિતાના હિતને અર્થે, ધન્ય ધન્ય એ છે નારી.

આશા તેની પૂર્ણ સફળ, પરમેશ્વરની કરૂણાથી થાય;
ચિરકીર્તિ ને વળિ સુખ તેનાં, કોઇ દિવસ ખંડન નવ થાય.

રૂશિયાની મહારાણી 'કેથેરાઇન.'

વસંતતિલકા.

જો રૂપ સાથે ગુણ મિશ્ર થાય,
સુવર્ણથી કાન્તિ અતુલ્ય થાય;
ગુલાબ રમ્યે વન શોભિતા છે,
સૌરભ્ય તેનું જગચિત્ત હારે.

*રૂશિયા મહારાજ્યની અંદરના લિવોનિયા પ્રદેશના ડાર્વંટ નામના એક નાના શહેરમાં કેથેરાઇન એલેકઝાન્ડ્રા જન્મી હતી. તેનાં માતપિતા ગરીબ હતાં એટલે તેમની કનેથી એને કાંઈ ધન સંપત્તિ મળી નહોતી; પણ તેમની દઢ ધર્મનિષ્ઠા અને બીજા સદ્‌ગુણો તેનામાં આવ્યા તેથી તે ખરેખરી ભાગ્યશાળી થઈ. પોતાની નાની ઉમરમાં પિતાનું મૃત્યુ થવાથી કેથેરાઇન વૃદ્ધ માતાની સાથે શહેરથી થોડેક દૂર એક ઝુંપડીમાં રહેવા લાગી. એ વખતે તેના દુઃખની સીમા નહોતી, પણ આવદાનીના પ્રમાણમાં ખર્ચ કરીને પોતાનું કામ ચલાવ્યાથી તેના મનને સંતોષ રહેતો.

તેની મા અપંગ હતી. તેનામાં કાંઈ કરવાની શક્તિ નહોતી, તેથી પુત્રીના શ્રમ ઉપરજ તેનો આધાર હતો. માતાના પાલન સારૂ કેથેરાઇન કાંઈ પણ દુઃખ જોતી નહિ અને બધું ઘરકામ પણ બહુ સારી રીતે ચલાવતી. તે જે વખતે રેંટિયો કાંતતી હતી તે વખત તેની મા પાસે બેસીને એકાદ

*રૂશિયા જૂની દુનિયાનો ઉત્તર ભાગ છે. પૃથ્વી ઉપર એના જેવો મોટો દેશ નથી. કેટલાક પ્રાચીન તત્વજ્ઞ પંડિતોનો એવો મત છે કે પાંડવોએ દિગ્વિજયને સમયે એ દેશ જીત્યો હતો અને તેનું 'ઉત્તર કુરૂવર્ષ' નામ પાડ્યું હતું.

ધર્મપુસ્તક વાંચી સંભળાવતી. દિવસનું કામ પૂરૂં થયા પછી બન્ને જણુ ટાઢ કાઢવાને સારૂ તાપણી પાસે તાપવાને બેસતાં, અને જે મળે તેનો સ્વીકાર કરી સુખથી ભોજન કરતાં.

કેથેરાઇન રૂપાળી અને ભણેલી હતી, પણ ધર્મિષ્ટ તથા ગુણવાન થવા માટે તે ખૂબ પ્રયત્ન કરતી. મા પાસેથી વિદ્યા શીખવામાં તે ઘણું ધ્યાન આપતી અને *લ્યુથરના મતના એક ધર્મગુરૂ પાસે ધર્મસારના ઉપદેશ સાંભળતી. તે જન્મથીજ તીવ્રબુદ્ધિની તેમજ ધૈર્યવાળી તથા ગંભીર પ્રકૃતિની હતી, તેથી એના જ્ઞાનની વૃદ્ધિ ઝટ થઇ. તેની સુશીલતા તથા બીજા સદ્‌ગુણો જોઇને તે ઠેકાણાના ઘણાક ખેડુતો તેની સાથે વિવાહ કરવાને તૈયાર થયા, પણ માને દુઃખ થાય એમ જાણી તેણે કોઇની પણ માગણી કબૂલ રાખી નહિ.

કેથેરાઇન જ્યારે ૧૫ વર્ષની થઈ ત્યારે તેની મા મરણ પામી. તે વખતે તે પોતાની ઝુંપડી છોડી પોતાના ધર્મગુરૂના ઘરમાં જઇ રહી. ગુરૂનાં સર્વ છોકરાંને સંભાળવાનું કામ તેને માથે પડ્યું અને તેથી તેને વિધવિધ ગુણ મળ્યા તથા છોકરાં ઉછેરવાને ઉપયોગી કોમળ ભાવ તેનામાં આવ્યો.

તે વૃદ્ધ ધર્મગુરૂ તેને પોતાની છોકરી પ્રમાણે ગણીને સારી રીતે રાખતો હતો. તેણે પોતાનાં છોકરાંને સારૂ જે શિક્ષક રાખ્યા હતા તેમની શિષ્યા કેથેરાઇનને બનાવીને તેને સર્વ ઉપયોગી વિદ્યાઓ શીખવી.

તે દુર્ભાગી છોકરી આ રીતે ઉન્નતિમાં આવતી હતી. પણ થોડા વખત પછી તેને આશ્રય આપનારા ધર્મગુરૂનું પણ મૃત્યુ થયું તેને લીધે, તેને જે જે દુઃખ પહેલાં પડયાં તે સર્વ પાછાં હવે ભોગવવાં પડયાં, અને ઘણા કષ્ટથી દિવસ ગાળવા લાગી.

---

*પૂર્વે ખ્રિસ્તી ધર્મમાં 'રોમન કેથોલીક' મત અગ્રેસર હતો અને તેનો 'પોપ' કરીને એક પુરૂષ ધર્માધ્યક્ષ અને પૂજ્ય હતો. તે ચાહે તો કોઇને સ્વર્ગમાં તથા કોઈને નરકમાં મોકલી શકે એમ મનાતું હતું. તે રાજાઓને પદભ્રષ્ટ કરી શકતો. લ્યુથરે આ મતની અવગણના કરીને પ્રોટેસ્ટન્ટ ક્રિશ્ચિયન માર્ગ સ્થાપન કર્યો. આ મતવાળા પોપને ઈશ્વર તુલ્ય જાણી પૂજતા નથી તથા સર્વે વાતમાં બાઇબલને આધારે જ ચાલવું એમ માને છે.

આ સમયે ' લિબોનિયા ' નામનો પ્રદેશ મહા યુદ્ધને લીધે બેદાન-મેદાન થઇ જતો હતો. દેશમાં કોઇ તરેહની દુર્વ્યવસ્થા થાય તો તેથી દરિદ્ર લોકને ઘણું દુઃખ થાય છે, તે પ્રમાણે કેથેરાઇન પણ ગુણવાન હોવા છતાં ઘણીજ દીનતાનો ભોગ થઈ પડી.

એમ કરતાં કરતાં તેને ખાવાની મુશીબત પડવા લાગી. પહેલાં એકઠા કરેલા પૈસા ઓછા થઇ ગયલા જોઇને કેથેરાઇને 'મેરીયનબર્ગ' નામના લડાઇ વિનાના એક ગામમાં જવાનો વિચાર કર્યો. તેની પાસે થોડાંક વસ્ત્ર હતાં તેની એક પોટલી બાંધીને ધારેલે ઠેકાણે જવાને તે હીંડતી ચાલી. રસ્તામાં એક દેશ આવ્યો તે મૂળથીજ ટંટાખોર હતો. ત્યાં 'સ્વીસ' અને 'રૂશિયન' એ બે જાતિમાંથી એક જે વધારે પ્રબળ હોય તે બીજીને લૂંટી લઇને અનેક તરેહના ભય બતાવે એમ ચાલતું. કેથેરાઇન એવા ભયનો ભોગ થઈ પડી પણ ભૂખના દુઃખથી રસ્તાનાં દુઃખ તથા થાક ભૂલી ગઇ હતી.

તે ચાલતાં ચાલતાં રાત્રિયે રસ્તાની પાસેની એક ઝુંપડીમાં વિશ્રામ લેવાને ગઈ. દુર્ભાગ્યે તેમાં બે લશ્કરી માણુસ હતા. તેઓએ તેનું બહુ અપમાન કર્યું. પણ એવામાં એકાએક એક શાન્તિરક્ષક એજ રસ્તે જતો હતો તેણે એ અબળાનું રક્ષણ કર્યું. નહિતો તેની દુર્દશાનો પાર રહેત નહિ. આ મનુષ્યના આવવાથી તે દુર્જન સ્તબ્ધ રહ્યા. કેથેરાઇનનું હૃદય તથા મન એકી વખતે કૃતજ્ઞતા તથા આશ્ચર્યભાવથી પૂર્ણ થયું. તેણે પછી જાણ્યું કે આ તેનો બચાવનાર તે તેના હિતેચ્છુ પરમબન્ધુ ધર્મગુરૂનો પુત્ર છે.

આ ઘડી કેથેરાઇનને ઘણી શુભકારક હતી. તેણે જે થોડું ઘણું ખાવાનું લઇને મુસાફરી શરૂ કરી હતી તે આ વખતે થઈ રહ્યું હતું. તેની પાસે જે વસ્ત્ર હતાં તેમાંથી રસ્તામાં તે જે જે ઘેર વિશ્રામ લેવા રહેતી તે તે ઘરવાળાને એક એક આપતાં આપતાં સર્વ થઇ રહ્યાં હતાં. હવે શું ખાવું? શું પહેરવું? તેનું કાંઇ ઠેકાણું નહોતું. પરંતુ તેના તે ભલા મિત્રે જોઇતાં વસ્ત્રાદિ ખરીદ કરવાને થોડાક પૈસા તેને આપ્યા તથા સ્વારીને માટે એક ઘોડો આપ્યો; અને મેરીયનબર્ગનો રાજા તેના પિતાનો

ઘણો વિશ્વાસુ મિત્ર હતો તેથી તેના ઉપર ભલામણનો પત્ર લખી આપી તે રાજાની પાસે મોકલી દીધી.

મોરીયનબર્ગમાં કેથેરાઈનનો ઘણો સત્કાર થયો. ત્યાંના રાજાએ તત્તજ એને પોતાની છોકરિયોની શિક્ષક નીમી. તેની ઉમ્મર આ વખતે ફક્ત ૧૭ વરસની હતી પણ થોડા દિવસમાં રાજકન્યાઓને સુરીતિ, નીતિ તેમજ ધર્મશિક્ષા આપવામાં કુશળ છે એવું તેના વિષે કહેવાયું અને તે પ્રખ્યાત થઈ.

તેનું અસાધારણ સૌંદર્ય તથા બુદ્ધિબળ જોઇને રાજાએ તેની સાથે વિવાહ કરવાની માગણી કરી પણ તેને ના કહિ તેથી તે ઘણુંજ આશ્ચર્ય પામ્યો. કેથેરાઇનિ તો પેલા ધર્મગુરૂના પુત્ર ઉપર કૃતજ્ઞતા ભાવથી બદ્ધ થયાથી પોતાના મનમાં તેનીજ છબીનું ધ્યાન કરતી હતી. યુદ્ધમાં એ મનુષ્યનો હાથ કપાયો હતો અને શરીર ખોડિલું થઈ ગયું હતું, પણ તેથી કેથેરાઇનના તેના તરફની પ્રીતિમાં ઘટારો થયો નહિ. બીજે દિવસે વ્યર્થ પ્રયત્ન ના થાય માટે તે પુરૂષ નગરમાં આવ્યો ત્યારે કેથેરાઇને પોતાનું મન તેની આગળ ખોલ્યું. તે જુવાન આથી બહુ ખુશી થયો.

કેથેરાઇનનું ભાગ્ય આશ્ચર્યયુક્તજ હતું. જે દિવસે વિવાહ થયો તેજ દિવસે 'રૂશિયા' મોરીયેનબર્ગ ઉપર ચઢી આવ્યું. ડાહ્યા રાજાના હુકમથી સેનાપતિએ એકદમ તેની સામે લઢવાને ચઢાઈ કરી; પણ તે ફરીને પાછો આવી શક્યો નહિ !

બન્ને પક્ષે સરખા આવેશથી યુદ્ધ કરવા માંડ્યું. હિંસા અને દ્વેષથી તેઓ નરદમ અન્ધ થયા હતા. આથી તે સ્થાન ઘણું ઘોર થઇ ગયું હતું. આ સમયે ઉત્તર જાતિનું યુદ્ધ ઘણું ન્યાય રહિત તથા અસભ્ય હતું. તેમની દુષ્ટતાને લીધે નિર્દોષ ખેડુતોના પ્રાણ તથા કુલીન સ્ત્રીઓનાં માન ભયમાં હતાં. રૂશિયાએ મોરિયેનબર્ગ લીધું અને તેમના ક્રોધને લીધે સામા પક્ષનું સર્વ સૈન્ય તથા બાલક પુરૂષ અને સ્ત્રીઓનું બલિદાન થયું.

કેથેરાઇન એક ભઠ્ઠીમાં સંતાઇ રહી હતી. કતલ પૂરી થઈ એટલે તે પૃથ્વી ઉપર ઢળી પડી! તે આટલા દિવસ ઘણા દુ:ખમાં હતી પણ સ્વાધીન હતી. હવે નિરૂપાયે તેને દાસી થઇને રહેવું પડ્યું.

આ દુર્દશા સમયે તે પરમેશ્વર ઉપર વિશ્વાસ રાખી બધું કામકાજ કરવા લાગી. વિપત્તિને લીધે તેના શરીરની કાન્તિ ઓછી થઇ હતી પણ તેના મનની પ્રફુલ્લતા બિલકુલ ઓછી થઇ નહોતી.

કેથેરાઇનના સદ્દગુણની તથા તેની આશ્ચર્યકારક ધર્મનિષ્ઠાની વાત રૂશિયાના સેનાપતી 'મેનઝીકોફ' ને કાને આવ્યાથી તેને મળવાની ઇચ્છા તેને થઇ, અને જ્યારે તેમની મુલાકાત થઇ, ત્યારે સેનાપતિ બહુ સંતોષ પામ્યો અને તરતજ તેને દાસીત્વમાંથી મુક્ત કરીને પોતાની બહેનની સખી કરી રાખી.

આ સ્થાને કેથેરાઇનને પોતાના ગુણને લાયક સત્કાર મળ્યો, અને ભાગ્યોદયની સાથે તેનું સૌંદર્ય પણ વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યું.

આ અવસ્થામાં તે કેટલાક દિવસ રહી એટલામાં રૂશિયાનો રાજા *પીટર ધી ગ્રેટ એક દિવસ સેનાપતિને મળવા આવ્યો. શેઠના હુકમથી કેથેરાઇન એક વાસણમાં કેટલાંક ફળ મર્યાદાથી લાવી તે વખતે રાજાની દૃષ્ટિ તેના તરફ ખેંચાઇ. તેણે તેને જોઇ કે તરતજ મોહિત થયો. બીજે દિવસે તે ફરીથી આવ્યો અને તે સુંદર કન્યાને પોતાની પાસે બોલાવી અનેક પ્રશ્ન પૂછ્યા, આથી તેના શરીરની સુંદરતા કરતાં તેના મનનું સૌન્દર્ય હજારગણું વધારે છે એમ રાજાને માલૂમ પડ્યું, અને તેને પોતાની પત્ની કરવાને તરતજ તેણે ધાર્યું.

કેથેરાઇનને આ વખતે ૧૯ વર્ષ પણ પૂરાં થયાં નહિ હતાં. રાજાએ તેનો તમામ વૃત્તાન્ત સાંભળ્યો; અને વિવિધ દુઃખોની વેળાએ તેણે જે ધીરજ તથા દૃઢ ધર્મનિષ્ઠાથી દિવસ ગાળ્યા હતા તે જાણીને તે એક અસમાન સ્ત્રીરત્ન છે એમ તેણે માન્યું.

પંડિતો કહી ગયા છે કે 'स्त्रीरत्नं दुस्कुलादपि' એટલે નીચ કુળ-

---

*પીટર ઘણો દેશહિતૈષી તથા સર્વ રાજગુણસંપન્ન હતો તેથી 'ધી ગ્રેટ' એટલે 'મહાપુરૂષ' એવું ઉપનામ મળ્યું હતું. તેણે ગરીબને વેશે દેશોદેશ ફરીને રાજનીતિ, શિલ્પશાસ્ત્ર વગેરે શીખી લાવી લોકોને તે શીખવીને રાજ્યની ઉન્નતિ કરી હતી.

માંથી પણ સ્ત્રીરત્ન મળી શકે. આવાજ વિચારથી બિલકુલ સંકોચ પામ્યા વિના રાજાએ તરતજ તેની સાથે લગ્ન કર્યું. તેણે સભાસદોને કહ્યું કે 'ધર્મ એ સિંહાસન ઉપર ચઢવાની ખરેખરી નીસરણી છે.'

હવે પોતાની માટીની ઝુંપડીમાંથી નીકળીને કેથેરાઇન પૃથ્વીના એક મહારાજ્યની રાણી થઈ. જે એક વખતે મલિન વેશથી પગે ચાલીને એકલી ભટકતી હતી તેની આસપાસ હવે હજારો મનુષ્ય વિંટાઇને તેનું હસ્તું મુખ જોઇને સુખી થાય છે ! પહેલાં જેને ઘણા દિવસ ઉપવાસ કરવા પડતા તેના સદાવ્રતથી હવે અસંખ્ય લોકનું પ્રતિપાલન થવા લાગ્યું !!!

આટલી મોટાઈ મળ્યા છતાં કેથેરાઇન જરા પણ ગર્વિષ્ટ થઈ નહિ; તે પોતાની પહેલાંની હાલત સંભારીને નિત્ય ઈશ્વરનો ઉપકાર માનતી અને જે સર્વ ગુણને લીધે તેને સિંહાસન મળ્યું તેમનોજ જીવનકાળમાં પરીચય રાખતી. જ્યારે તેનો ગુણવાન્ સ્વામી પુરૂષજાતિની ઉન્નતિનાં સાધન કાયા, મન, તથા વાણીથી કરતો, ત્યારે તે પણ સ્ત્રીજાતિના કલ્યાણ સારૂ વિવિધ ઉપાય કરતી હતી.

તેણે સ્ત્રીઓના ખરાબ વેશ વગેરે બદલી નંખાવ્યા; એક સ્ત્રીસમાજની સ્થાપના કરી; સ્ત્રીઓના ગુણને લાયક મર્યાદાની રીત ચલવી; અને બાકી રહેલા કાળમાં રાણીના, સખીના, પત્નીના, તથા માતાના એ સર્વ ધર્મ બરોબર બજાવી ભય વિના આનન્દથી મૃત્યુશૈયા ઉપર સુતી. મરણ વખતે તેણે કાંઈ પણ ગભરાટ બતાવ્યો નહિ. તેના મૃત્યુથી સર્વ લોકે દુઃખી થઇ શોક દર્શાવ્યો.

આન ઇયાર્સલી.

ઇ. સ. ૧૭૫૬ માં ઈંગ્લાંડના બ્રિસ્ટલ શહેરમાં આનનો જન્મ થયો. આપણા દેશની ગોવાલણની પેઠે તેની મા શેહેરમાં જઇ દૂધ વેચીને નિર્વાહ કરતી. નાનપણમાં આન પોતાની માની સાથે કેટલોક વખત એજ ધંધો કરતી. પછી મા અને બાઇ પાસેથી તે જે થોડું ઘણું શીખી હતી તેનો અભ્યાસ અવકાશ મળ્યેથી કરતી. એવી રીતે ક્રમે ક્રમે તેને વિદ્યા

ઉપર પ્રીતિ વધતી ગઈ; અને જ્યારે લાગ મળ્યો ત્યારે કવિતાનાં અને યુરોપના પ્રખ્યાત ગ્રન્થકારો જેવા કે, પોપ, ડ્રાઇડન, મિલ્ટન, અને સેક્સપીઅર વગેરેનાં કરેલાં કેટલાંક પુસ્તકનો સંગ્રહ કરીને અભ્યાસ કરવા લાગી. આ પુસ્તકો વાંચ્યાથી તેની બુદ્ધિ સહસા પ્રકાશ પામી; અને તેણે કેટલીક કવિતા લખી તે ઉઘરાણાથી પૈસા એકઠા કરીને પુસ્તકરૂપે છપાવી પ્રકટ કરી. સાધારણ પુસ્તકોની ખપત થતી તેથી એ પુસ્તકથી તેને પૈસાનો લાભ થયો. પછી તેણે દૂધ વેચવાનો ધંધો છોડી દૈને એક પુસ્તકાલય સ્થાપીને નિર્વાહ કરવા માંડયો. પ્રથમ પુસ્તક ખપી રહ્યા પછી તેણે જુદા જુદા વિષય ઉપર અનેક કવિતા લખીને એકઠી કરી ‘વિવિધ વિષયની પદ્યમાળા’ એવા નામનો બીજો ગ્રંથ પ્રગટ કર્યો, પછી ૧૭૮૭ માં ‘ચાકરપણાની નીચતા’ એ નામનું એક નાનું કાવ્ય છપાવ્યું. ત્યાર પછી તેણે ૧૭૮૯—૯૦—અને ૯૫ એ વર્ષોમાં શોકસૂચક કેટલાંક પદ્ય, ઐતિહાસિક નાટક, અને કાવ્ય વગેરે જ્ઞાનબોધક કેટલાંક પુસ્તકો એક પછી એક પ્રગટ કર્યાં. ઉપર કહેલાં પુસ્તકો તૈયાર કરવામાં જ્યારે તે રોકાયલી હતી ત્યારે તેનું નામ તથા યશ સર્વત્ર ફેલાયેલાં હતાં અને નગરના લોક તેના કાર્ય તરફ ઘટતો ઉત્સાહ બતાવતા હતા. પછી જ્યારે તેનો વૃદ્ધાવસ્થાનો કાળ પાસે આવ્યો ત્યારે પોતાનાં છોકરાં વગેરેને લઇને નગર છોડી એક એકાન્ત સ્થાને જઇ કાળ કાઢવા લાગી. તેને બે પુત્ર તથા બે પુત્રીઓ થઇ હતી. તેમાંનો નાનો છોકરો ઘણો બુદ્ધિમાન તથા ચિત્રવિદ્યામાં નિપુણ હતો, એ પુત્ર તેની માના જીવતાં મરણ પામ્યો હતો, અને ત્યાર પછી બે વર્ષે એટલે ઈ૦ સ૦ ૧૭૦૬ ના મે માસની ૮ મી તારીખે આન પરલોકવાસી થઈ.

ઉત્સાહ સહિત યત્ન અને ઇચ્છા હોય તો અતિ અઘરાં કામ પણ સહેલાઇથી થઈ શકે છે. જુઓ, આન એક સામાન્ય સ્ત્રી હતી તોપણ ઉત્સાહપૂર્વક યત્નને લીધે તે કેટલી વિદ્વાન થઇ તથા લોકોમાં માન પામી ગઈ! આપણા દેશની સ્ત્રીઓ કહેછે કે અમારો ઘણો વખત ઘરના કામકાજમાં જાય છે તેથી વિદ્યા શીખવાને અમને જોઇએ તેટલો વખત મળતો નથી, પણ આ આનની વાત વાંચીને તેમણે જાણવું જોઇયે કે તે સાધારણ ગોવાળીયણ હતી તે છતાં કેવી રીતે વિદ્વાન થઈ હતી!

જેની જેવી અવસ્થા હોય તેમાં તેણે સંતોષ માની રહેવું એજ સારૂં છે.

(યદુમણિ તથા તેની માનું સંભાષણ.)

મા.—યદુમણિ ! આજ નિશાળેથી આવતાં તને આટલી વાર કેમ થઇ, અને તું ગાડીમાં બેશીને ક્યાંથી આવી ?

યદુમણિ—મા ! જમીનદારની પુત્રી ચપળા મહારી સાથે ભણે છે. અને હું તેને કેટલુંક શીખવું છું તેથી તે મારી સાથે સહીપણું રાખે છે. આજ એ મને એની વાડીમાં લઈ ગઇ હતી, ત્યાં ઘણી વાર સુધી બધો સામાન બતાવ્યો તેથી વાર થઈ ગઇ જાણીને એણે પોતાની ગાડીમાં મને મોકલી દીધી.

મા.—ત્યાં તેં શું જોયું ?

યદુ૦—મા ! કેટલી જાતની કેટલી કેટલી વસ્તુઓ ત્યાં જોઇ તે હું શું કહું ! કેવી કેવી કળાની પૂતળિયો, કેટલાંક ઉત્તમ લૂગડાં, કેટલીક સુખડની પેટિયો, અને કેટલી જાતની બીજી વસ્તુઓ પણ જોઇ, પરંતુ તેમનાં નામ તો હું જાણતી નથી. કેવા ભારે પોષાક ને ઘરેણાં ! મા ! તું એ બધું જુએ તો કેટલી ખુશી થાય તે હું કહી શકતી નથી.

મા.—વારૂ બેન, એ બધી જણસોમાંથી તને કયી બહુ સારી લાગી ?

યદુ૦—તે હું જાણતી નથી. જેટલું મેં જોયું તે સઘળું મને ચમત્કારિક લાગ્યું; બધું જોઇને સરખો આનંદ થયો. પણ મને એમ લાગે છે કે બધા કરતાં હું જે ગામડીમાં બેશીને ઘેર આવી તેથી વધારે સુખ થાય. મા, આપણે સારૂ એવી એક ગાડી કેમ કરાવતી નથી ? તું મને ચપળાના જેવાં રમકડાં તથા લુગડાં ઘરેણાં કેમ આપતી નથી.

મા.—આપણે એટલા પૈસા ક્યાંથી લાવીયે વારૂ ? ચપળાના બાપના જેવા તારા બાપ કાંઇ મોટા માણસ નથી. અને જે કાંઇ આપણી પાસે હોય તે ખરચીને ગાડી કરાવીયે તો તેથી સારો ખોરાક ના મળે અને બધાં મરી જઇયે.

ચદુ૦—મારા બાપ કેમ એવા મોટા માણસ નથી ?

મા.—ચપળાના બાપને પોતાના બાપની જમીનદારી મળી છે એટલે પૈસાની ખોટ નથી, અને તારા બાપ તો પોતે મેહેનત કરી રોજગાર કરે છે એટલે વધારે ક્યાંથી હોય ?

ચદુ૦—ઘણા લોકો ચાકરી કરીને મોટા માણસ થયા છે, ત્યારે બાપા ૧૦ થી ૪ વાગ્યા સુધી કામ કરે છે તેઓ કેમ ઘણા પૈસા મેળવી શકતા નથી ?

મા.—તું કાંઇ જાણતી નથી બેન. કેટલાક લોકો એમના કરતાંએ વધારે મહેનત કરે છે તે છતાં તેઓ આપણાથી પણ વધારે ગરીબ હોય છે.

ચદુ૦—એમ કેમ હશે મા ?

મા.—બેન, તને દુનિયાની ઘટમાળની ખબર નથી. આ સંસારમાં કેટલાક એવા દુઃખી લોક છે કે તેમને આપણા સુખના સોમા ભાગ જેટલું સુખ પણ મળતું નથી. જોને તેઓ કોઇ વખતે પણ આળસુ દેખાતા નથી તોપણ જે લોકો ખેતી કરે છે, હોડિયો ચલવે છે અને બીજી મજુરી કરે છે તેમને કેટલું દુઃખ હોય છે !

ચદુ૦—એ વાત તો ખરી છે કે તેઓ પોહો ફાટતાંજ કામે વળગે છે અને આખો દહાડો તેમાંજ મચ્યાં રહે છે.

મા.—ત્યારે વિચાર કર કે તેમનાં છોકરાં વગેરે શી રીતે જીવી શકે છે ? તું એમના જેવી થવાને ઇચ્છે છે ?

ચદુ૦—છી ! એતો ફાટાંતુટાં લુગડાં પહેરી ગંદાં રહે છે.

મા.—ખરેખર તેઓ આપણા કરતાં ઘણાં દુઃખી હોય છે.

ચદુ૦—એમ કેમ હશે મા ?

મા.—તેમને ભૂખની વખતે પેટભરીને સારૂં ખાવાનું મળતું નથી. વળી ટાઢના દહાડામાં લુગડાં ન મળ્યાથી તેઓ થરથર ધ્રુજે છે. તું શું એવું બધું ખમી શકે કે ?

ચદુ૦—તેમને સારૂં ખાવાનું કેમ મળતું નથી ! મેં જોયું છે કે તેઓ કણકી રાંધીને ખાય છે; તેં એક દહાડો એવી કણકી રાંધી હતી તે તો અમૃત જેવી લાગતી હતી ને ?

મા.—અરે ગાંડી છોડી! મેં તો એમાં દુધ અને ખાંડ નાંખીને દુધપાક બનાવ્યો હતો તે કેમ સારો ના લાગે? તે બિચારાં તો માત્ર પાણીમાં ભાત રાંધીને લૂખો ખાય છે. એવો લૂખો ભાત તું તો એક કોળિયો પણ ના ખાઉં. ફ્રાન્સ દેશની એક રાજકન્યા વિષે મેં વાંચ્યું છે તે જેવી દુઃખી લોકની અવસ્થા સમજે છે તેમ તું પણ સમજતાં શીખ.

ચદુ૦—તે રાજકન્યાની વાત કહે બા.

મા.—એક વરસ એ દેશમાં ભારે દુકાળ પડયો તેથી ઘણાં ગરીબ લોકો ખાવા ન મળ્યાથી મરી જવા લાગ્યાં. જ્યારે કોઈ મોટો બનાવ બને છે ત્યારે સર્વ ઠેકાણે તેના વિષે ઘણી વાતચિત્ત થાય છે, તે પ્રમાણે આ દુકાળની વાત પણ બધે પસરી હતી. રાજકુટુંબની સ્ત્રીઓએ આ વાત જાણી ત્યારે એક રાજકન્યા બોલી ઊઠી કે એ કેવું આશ્ચર્ય! એ બધાં એટલાં બધાં મૂર્ખ છે કે અન્ન ના મળ્યાથી સૂકાઇને મરી જાય છે! આપણે તો અહિં મિષ્ટાન્ન ખાઇને રહીયે છીયે! એટલામાં તેની એક દાસી બોલી કે, કુંવરી! તમે જાણતાં નથી કે તમારા બાપની રૈયતનો ઘણો ભાગ ગમે તેવી ખરાબ બળેલી રોટલી ખાઇને જીવે છે; પરંતુ તે પણ હાલતો તેમને મળતી નથી તેથી મરી જાય છે. તમે જમો છો તેવાં મિષ્ટાન્નનો તો તેમને વિચાર પણ નથી થતો! ખાવાને સારૂ તેમને કેવું દુઃખ પડે છે તેનો તમને કદિ વિચાર પણ નહિ આવતો હોય. દાસીનું કહેવું સાંભળીને રાજકન્યાનું મન દયાભાવથી એટલું બધું પીગળી ગયું કે તેણે પોતાનાં લુગડાં ઘરેણાં વેચીને દુઃખી લોકોને મદદ કરવાને પૈસા મોકલી દીધા.

ચદુ૦—વારૂ બા, ત્યારે ખાવાનું ના મળ્યાથી આપણા દેશનું કોઈ કેમ મરતું નથી?

મા.—તું નાની છે એટલે ખબર રાખતી નથી, તેથી આવી વાત કરે છે. અગાડિ ઇ૦ સ૦ ૧૨૪૦ ની સાલમાં દુકાળ પડયાથી અન્ન વિના એટલાં માણસ મરી ગયાં હતાં કે તેની કાંઈ સંખ્યા નથી. થોડાં વરસ ઉપર કટક તથા મદ્રાસના પ્રદેશમાં દુકાળથી હાહાકાર થઇ રહ્યો હતો. હાલ પણ આપણી પાસેજ ભૂખથી કેટલે ઠેકાણે કેટલા લોક મરી જાય છે. તેની કાંઇ

ખબર લે છે? અને કદાપિ ના મરતા હોય તો પણ દુઃખ પામતા જેટલા લોકો હોય તેમના ઉપર દયા કરવી એ સર્વને ઘટારત છે.

ચદુ૦—ત્યારે તો મને એમ લાગે છે કે ચપળા આટલો સરસામાન રાખે છે તે ખોટું છે; એ બધું વેચીને ધર્માદા કરે તો કેટલા લોકો ઉપર ઉપકાર થઈ શકે!

મા.—એમ કહેવાય નહિ. તે તેની સ્થિતિ પ્રમાણે કેટલાક પૈસા પોશાક, રમકડાં અને બીજી સામગ્રી લેવામાં ખરચે અને કેટલાક પૈસા પરોપકારમાં ખરચે તો પછી તેનો દોષ નથી.

ચદુ૦—પણ આપણે જેટલી સામગ્રી છે તેટલી સામગ્રી રાખીને તે કેમ સંતોષ ન પામે? એમ કર્યાથી કેટલાં વધારે માણસનું ભલું તેનાથી થઇ શકે?

મા.—તું જે ધારે છે તેજ આ વાર્તામાંથી નીકળે છે. વિચાર કર કે તે દહાડે રસ્તામાં જે બે સ્ત્રીઓ આપણને મળી હતી તે તને આમ ના કહી શકે?

ચદુ૦—કિયી સ્ત્રીઓ મા? પેલી આપણો ધાન દાણો ઝાટકનારી? તે એવું કેમ કહી સકે?

મા.—ચપળાની સામગ્રી જેમ તા'રા કરતાં વધારે છે તેમજ દુઃખી સ્ત્રીઓના કરતાં તા'રી સામગ્રી વધારે છે કની? તા'રા જેવાં લુગડાં લત્તાં ને રમકડાં એમને કદી પણ મળતાં નથી.

ચદુ૦—હા મા, હવે હું સમજી. તે દહાડે મેં ભાગેલી બે પૂતળિયો આપી તે બે સ્ત્રીઓ ખુશી થઈને કુદતી કુદતી લઇ ગઇ; અન પેલી નાની છોડી તો મા'રા હાથમાં બંગડી હતી તેવી એક જોડ બંગડી લેવાને તેની માનો છેડો ઝાલી રોવા મંડી એટલે એની માએ એને ધમકાવી કાઢી.

મા.—અરે! બિચારા દુઃખી લોકને એવું એવું કયાથી મળે! પેટ ભરી ખાવાને રોટલા મળે તોપણ તેઓ સંતોષ માને. હવે જો, એ ગરીબ સ્ત્રીઓની પેઠે તા'રે દહાડા કાઢવા પડે તો તને કેટલું દુઃખ થાય? કહે ત્યારે, ચપળા કેમ તા'રા જેવી થઇ શકે? એટલા માટે જેની જેવી અવ-

સ્થા હોય તેણે તે પ્રમાણે ચાલવું. પોતાની અવસ્થા કરતાં વધારે સારી રીતે રહેવા યત્ન કરનાર ઉલટું દુઃખ પામે.

યદુ૦—વારૂ મા, આપણી કેવી અવસ્થા છે?

મા.—તા'રા બાપ જે રોજગાર કરે છે તેથી આપણે સાધારણ રીતે સંસાર વ્યવહાર ચલાવીયે છીએ તેને સારૂ ઘણું કષ્ટ વેઠવું પડતું નથી. પણ વિચાર કરી જો કે તારે જો રમકડાં જોઇએ, ગાડીમાં બેસવા જોઇયે, તો તે બધું તને આપતાં આપણને ખાવાનું ઘણું દુઃખ પડે. વખતે વધારે પૈસા હોય તો તે વડે ભણાવીએ અને ઘરસંસારનો નિભાવ પણ કરીએ. એ બધી વાતની કાળજી પેહેલી રાખવાની છે. અત્યારથીજ જો તને મોટું માણસ થવાનું શીખવીએ તો તેથી તા'રૂં સારૂં ન થતાં ઉલટું ખોટું થાય.

યદુ૦—કેમ ખોટું થાય?

મા.—હમણાં તું ચપળાના જેવો પોશાક પહેરે તો પછી તને હલકાં લુગડાં પહેરતાં કાંઈ ખોટું ના લાગે વારૂ! તેમ, હાલ તા'રે સારૂ ગાડી પાલખી કરી આપીયે તો પછી એ તું સુખ છોડી શકે? તું એવા કોઈ ભાગ્યશાળીના ઘરમાં પડી છે કે તને કાંઇ દુઃખ ન પડે? અને કદાપિ તેમ હોય તો પણ તેથી કાંઇ બરોબર સુખ મળે કે! અભ્યાસથી બધું જુનું થઇ જાય, અને દિવસે દિવસે વધારે સુખ ન થયાથી મનને સંતોષ રહે નહિ. એટલુંજ તું વિચારી જોને કે તું એક દિવસ ગાડીમાં બેઠાથી ખુશી થઇ તેમ ચપળા કેમ થતી નથી.

યદુ૦—એ પણ એના મનમાં આવે છે ત્યારે ક્યાં ગાડીમાં બેશી શકે છે! તો પણ એ રોજ બેસે છે, અને તેથીજ ખુશી થતી હોય એમ જણાતું નથી.

મા.—એમજ જાણજે કે, મોટા લોક સારૂં સારૂં ખાય પણ મનમાં જરા સુખ પામે નહિ. વિચાર કર કે જરા દુઃખ પડે તો કોને વધારે લાગે? જો તા'રે અને ચપળાને પગે ચાલતાં જવાનું હોય તો ચપળા બે ડગલાં ચાલીને બેશી જાય અને તું સહેલાઇથી દોડતી દોડતી જઈ શકે. સુખના અભ્યાસથી દુઃખને વખતે કેટલું કાયર થવાય છે તે એથી સમજાશે. આપણી

ચેઠે સર્વે લોકોએ દુઃખનો અભ્યાસ રાખવો જોઇયે કારણ કે વખતે અવસ્થા ખરાબ આવે તો તેથી કાયર થવાય નહિ. જે લોક પોતાની અવસ્થા કરતાં વધારે સારૂં ખાય, સારૂં પહેરે, ચટક મટક થઈ ફરે, અને એવાં બીજાં સુખ ચાહાય, તેમના કરતાં વધારે મૂર્ખ કોઈ નથી. એવા ચડસથી ઘણાએ ગરીબ થઈ જાય છે.

યદુ૦—મા ! તેં જે વાત કહી તે બહુ સારી છે; હવે હું મોટું માણસ થવાનું નહિ ઇચ્છું.

મા.—બેટા! એ વાત મનમાં રાખીને આ પ્રમાણે કરવું.–મોટાં માણસોને જોઇને તેમના જેવાં થવાની ઇચ્છા ન રાખવી કારણ કે તેથી ઘણું દુઃખ થાય છે; પણ દુઃખી લોકની અવસ્થા જોઇને આપણી સારી સ્થિતિને માટે ઇશ્વરનો ઉપકાર માનવો, એટલુંજ નહિ, પણ જે વખતે જેવી સ્થિતિ હોય તે વખતે તે તે પ્રમાણે ચાલવું. મનને સંતોષ હોય તો સર્વ અવસ્થામાં સુખ છે.

સ્ત્રીજાતિની સત્કીર્તિ.

આશ્ચર્યકારક માતપિતાની ભક્તિ.

ઇ. સ. ૧૭૮૩ ના શિયાળામાં અમેરિકાના ન્યુયોર્ક પ્રદેશમાં ભારે દુકાળ પડયાથી એ વૃદ્ધ સ્ત્રી પુરૂષના પ્રાણ જવાની તૈયારી થઇ. તેમને માત્ર એક નાની છોડી હતી. થોડા વખત સુધી તો તે છોડીએ ઘણા શ્રમથી કાંઇ કાંઇ મેળવીને માબાપનું પાલન કર્યું; પણ પછી તો તે પણ અસાધ્ય થયું. હવે મારાં વૃદ્ધ માબાપ ભૂખે મરી જશે એમ જાણીને તે ઘણી દુઃખી થઇને ગભરાઇ ગઇ. શો ઉપાય કરવો એમ વિચારે છે એટલામાં એણે સાંભળ્યું કે એક દાંતના દાક્તરે એવું જાહેરનામું પ્રકટ કર્યું છે કે જે માણસ તેના મ્હોંનો સારો દાંત મને આપી જશે તેને તે એક દાંતના ૩

ગીની* આપીશ અને દાંત હું પોતે કાઢી લેઇશ. પેલી છોકરી આ સાંભળીને ખુશી થઇ અને પોતાના દાંત વેચવા એ દાક્તર પાસે ગઇ. દાક્તરે તેને નાની ઉમ્મરની જોઇને પૂછ્યું કે 'તું આવું દુઃખ ખમવાને કેમ તૈયાર થઇ છે ?' આ પૂછવાના ઉત્તરમાં તે છોકરીએ પોતાની દુર્દશાની તમામ હકીકત તેને સંભળાવી.

તે છોકરીની માબાપ ઉપર આવી આસાધારણ પ્રેમભક્તિ જોઇને દાક્તરની બન્ને આંખ્યોમાંથી આંસુ વહેવા લાગ્યાં. તેણે તેને ઓળખી કરીને પોતાનું કાર્ય નહિ કરતાં તેનો એક પણ દાંત કહાડી લીધા વિના ૧૦ ગીની આપીને તેને વિદાય કરી. છોકરી તેથી આનન્દ પામીને ઉપકાર માનતી માતપિતાની સેવા કરવા દોડી ગઇ.

૨. રોમનો ઇતિહાસ વાંચ્યાથી માતપિતા પ્રત્યે ભક્તિભાવનાં આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય એવાં અનેક ઉદાહરણ મળી આવે છે. એક સમયે રોમના ન્યાયાધિશે કોઇ આબરૂદાર સ્ત્રીને તેના શરીર ઉપરથી ચામડી ઉતારી મારી નાંખવાને માટે કેદખાનામાં મોકલી. ત્યાંના જેલરનું મન તે બાઇનું સૌન્દર્ય તથા શોકભાવ જોઇને દયાથી પીગળ્યું અને તેથી તેને ગરદન નહિ મારતાં ભૂખે મારી નાંખવી એવો તેણે વિચાર કર્યો. આ સ્ત્રીને એક છોકરી હતી તેણે પોતાની માને મળવાને દહાડામાં એકવાર આવવા વિનંતિ કર્યાથી તેમ કરવાને જેલરે તેને રજા આપી, પણ તે પોતાની સાથે કાંઇ ખાવાનું લઇ જાય નહિ તેની ચોકશી રાખવા માંડી. એ રીતે એ છોકરી ઘણા દિવસ સુધી આવ જા કરવા લાગી. ખાવાનું ન મળતાં છતાં કેદમાં પૂરેલી તે સ્ત્રી આટલા દિવસ સુધી શી રીતે જીવતી રહી છે તે જાણવાની ઇચ્છા જેલરને થઇ. તેની છોકરી ઉપર જ તેને શક ગયો; પણ દરરોજ તેની સખ્તાઇથી તપાસ કરતાં છતાં પણ કાંઇ જાણી શકાયું નહિ. પછી એક દિવસે જ્યારે માદીકરી એકઠાં થયાં તે વખતે એ શું કરે છે તે જોવાને

---

* ગીની એ ઇંગ્લાંડમાં ચાલતું એક જાતનું સોના નાણું છે. ૧ ગીનીના ૧૦॥ રૂપિયા ગણાય. પરંતુ હાલમાં રૂપાના ભાવમાં ઘણો ઘટાડો થવાથી વટાવનો વધારો બહુ થઇ ગયો છે તેથી લગભગ ૧૫ રૂપિયા એક ગીનીના થાય છે.

જેલર ત્યાં સંતાઈ રહ્યો, ત્યારે તેણે જોયું કે એ છોકરી પોતાની માતાને ધવડાવતી હતી. આથી જેલરના આશ્ચર્યની સીમા રહી નહિ. ત્યારેજ એણે જાણ્યું કે પુત્રી આ પ્રમાણે પોતાની માને સારૂ અગુદીઠ આહાર લઇ જાય છે. પુત્રીનાં આશ્ચર્યકારક બુદ્ધિકૌશલ્ય તથા માતૃભક્તિ વિષે તેણે તરતજ રાજાને જાહેર કર્યું. આ વાત મુખ્ય ન્યાયાધિશને નિવેદન કરવી જરૂરની છે એમ જાણી રાજાએ સામાન્ય સભામાં એ વિષે વર્ણન કર્યું. તે વખતજ તે સ્ત્રીને કેદખાનામાંથી મુક્ત કરી અને તે દહાડાથી મા તથા પુત્રી બન્નેનું પાલન રાજભંડારમાંથી થાય એવી આજ્ઞા કરી. રોમન લોકોએ તે કેદખાના આગળ એક મંદિર કરાવી તેને ‘ માતૃભક્તિનો કીર્તિસ્તંભ ’ એવું નામ આપી તેમનું સન્માન કર્યું.

૩. જાન્ટિપી નામની બીજી એક રોમન સ્ત્રીએ કેદખાનામાં પડેલા પોતાના પિતા સાઇમોનસનું એજ પ્રકારે રક્ષણ કર્યું હતું. આ વાત ‘રોમીય દાતવ્ય’ને નામે પ્રખ્યાત છે. વારંવાર આવા બનાવ જોઇને રોમન લોકોએ નિશ્ચય કર્યો કે પિતા માતાની ભક્તિ કરવી એ મુખ્ય સ્વાભાવિક નિયમ છે.

૪. ફ્રાન્સ દેશની ડેલિગ્લેસ્ નામની એક સ્ત્રી હતી તે અસાધારણ પિતૃભક્તિનું એક દૃષ્ટાન્ત છે. તેનો પિતા કેદમાં પડયો ત્યારે એક ક્ષણવાર પણ તે તેનાથી વિખુટી રહેતી નહિ. તેના બાપને લાઇન્સ નગરથી કન્સિન્યારજારીના કેદખાનામાં લઈ જતી વખતે તેણે તેની સાથે જવાની રજા માગી, પણ તે મળી નહિ. આવા અટકાવથી પિતૃભક્તિનું કાંઈ પણ બળ ઓછું થઇ શકે? તેણે સ્ત્રી જાતિનું સ્વાભાવિક બિકણપણું તથા દુર્બળતા એમનો ત્યાગ કર્યો અને દૃઢ નિશ્ચયથી પિતાની ગાડીની સાથે સાથે હીંડતી ચાલી. ફક્ત મધ્યાન્હે પિતાનું સારૂ ખાવાનું આણવા અને ટાઢને વખતે ઓઢવાનાં વસ્ત્ર લાવવા સારૂ તેને જવું પડતું તે સિવાય ગાડીથી જરાએ દૂર તે ખસતી નહિ.

આટલું દુઃખ વેઠીને કેદખાના સુધી આવ્યા પછી પણ પિતાની પાસે રહેવાની રજા તેને મળી નહિ. આથી તે લાચાર થઇ પણ પોતાના નિશ્ચયમાં ડગી નહિ. તેણે લાગટ ત્રણ માસ સુધી પ્રધાનોની પળસી કરીને પોતાના બાપને કેદખાનામાંથી છોડવીને રજા મેળવી. આ રીતે પોતાના

દુઃખી બાપનો છૂટકારો તેણે કરાવ્યો. પણ તેની સાથે તે ઘેર જઈ શકી નહિ. અતિશય કષ્ટ તથા પરિશ્રમથી તેનું શરીર ક્ષીણ થઇ ગયું હતું તેથી તેના પિતાના ખોળામાં માથું મૂકીને તે સૂતી હતી ત્યાંજ મરણ પામી! મરતી વખતે પણ બાપને છોડાવ્યાથી પોતાને થયેલો આનન્દ તેણે પ્રગટ કર્યો હતો.

એક રોમન માતા.

પ્રાચીન કાળમાં યુરોપખંડમાં રોમ શહેરે જે કીર્તિ અને મોટાઈ મેળવી હતી તેની સાથે હાલ કોઇની પણ તુલના થઈ શકતી નથી. એ નગરમાં અનેક મહાપુરૂષો થઇ ગયા છે, તેમાં ગ્રેકાઇ નામના બે ભાઇયો વધારે પ્રસિદ્ધ છે. તેમની મા કોર્નિલિયા તે આફ્રિકાના મુલક જીતનાર પ્રખ્યાત સીપાયોના પુત્રી હતો, તેના આ બે છોકરાએ મેળવેલી મોટાઇનાં મૂળ કારણરૂપ એ અસાધારણ ગુણવાળી સ્ત્રીનાં યત્ન અને કાર્ય હતાં. તે પોતે બહુ સારી બોલનારી (વક્તા) હતી અને તેણે પોતાના બન્ને છોકરાને પણ એવાજ બોલનાર (વક્તૃત્વ શક્તિવાળા) કર્યા હતા. તેના લખેલા ઘણાક પત્રો રોમના *સાધારણ રાજતંત્રના દફતરમાં હતા તે ઉપરથી તેની વિદ્યા અને બુદ્ધિનું અનુમાન થઈ શકે છે. રોમનો સર્વથી શ્રેષ્ટ વક્તા સિસિરો કહી ગયો છે કે " ગ્રેકાઈની માના લખાણનો મેં અભ્યાસ કર્યો છે. " આ ઉપરથી જણાય છે કે એના પુત્રોએ એની ગોદમાં (ખોળમાં) બેસીને જેટલું સુખ મેળવ્યું હશે તેના કરતાં વધારે સુખ અને લાભ તેની સાથે સંભાષણ કર્યાથી મેળવ્યાં છે.

રોમના પ્રતિષ્ઠિત લોકોમાં સર્વથી અધિક સન્માનવાળા ઘરમાં કોર્નિલિયાએ જન્મ ધર્યો હતો, અને ત્યાંના રાજ્યમાં એના કુટુંબ જેટલું

* રોમને સાધારણ રાજતંત્ર કહેતા, કારણ કે એક સમયે ત્યાં કોઈ રાજાનું રાજ્ય નહોતું પણ રાજકારભારમાં સાધારણ લોકોનોજ અધિકાર હતો, અને સેનેટ નામની એક સભાદ્વારા સર્વે રાજકાર્ય થતું હતું.

ધનવાન્ કુટુંબ પણ બીજા કોઇનું નહોતું; પરંતુ કુળ અથવા ધનથી તેનું નામ પ્રખ્યાત થયું નથી. તેણે પોતાના કૃત્યોથીજ નગરના લોક તથા પોતાનાં સંતાનને આશ્ચર્યકારક દાખલો બતાવ્યો છે એજ તેની અપાર કીર્તિનું મૂળ કારણ છે. કોર્નિલિયાનું આખ્યાન સર્વ સ્ત્રીઓએ વાંચવા લાયક છે.

એક સમયે કેમ્પેનિયા દેશની કોઇ એક સ્ત્રી કોર્નિલિયાને મળવા આવી. તે કેટલાક દિવસ સુધી તેના ઘરમાં રહી અને તેણે તે વખતે વપરાતાં પોતાની પાસેનાં કીમતી ઘરેણાંગાંઠાં, સરસામાન અને સ્ત્રીઓને લાયકની સર્વ વસ્તુઓ તેને બતાવી. પછી તેણે કોર્નિલિયા કે જે બીજી ધનાઢ્ય સ્ત્રીઓની કરતાં પણ વધારે ધનાઢ્ય હતી તેની કીમતી વસ્તુનો ભંડાર જોવાની ઇચ્છા બતાવી. કોર્નિલિયાએ કુશળતાથી તે વખતે તેને જુદી વાતે ચઢાવી થોડોક કાળ કાઢયો; અને જ્યારે પોતાના બે પુત્રો નિશાળેથી ઘેર આવ્યા ત્યારે તેમની તરફ આંગળી કરીને બોલી કે ‘ બ્હેન આ જુવો મા'રાં મણિ અને રત્ન!’ આ બે સ્ત્રીઓને એક બીજી સાથે સરખાવતાં તેમનામાં કેટલો ફરક પડે છે! એકની સાદાઇ અને સરલતા અને બીજીનો વૃથા આડમ્બર, એમાં કિયો ગુણ શ્રેષ્ઠ? ઘણાં ઘણાં મોતી મણિઓ ખરીદ કરીને જે ગર્વિષ્ટ થાય છે અને એ શિવાય બીજા કોઇ મહા વિષય વિષે બેદરકાર રહે છે તે ગુણવાન્ ગણાય નહિ. એ અતિ દુર્ભાગ્ય છે! સ્ત્રીઓ જ્યારે આવા સર્વ તુચ્છ વસ્તુઓનો ગર્વ અને મોહ છોડી દઇને પોતાનાં સંતાનને સુશિક્ષિત કર્યાથી પોતાને ભાગ્યશાળી તથા કીર્તિવાળી માને ત્યારે તેઓ ગુણવાન અને મોટાઇવાળી કહેવાય. છોકરાંને સુધારવાને ખરચ કરવામાં તેમણે કાંઇ પણ બ્હીવું ના જોઇએ. આત્માના મહત્વ તથા ઔદાર્યનો પુરૂષને જેટલો અધિકાર છે તેટલોજ અધિકાર સ્ત્રીને પણ છે એ સ્ત્રીઓએજ બતાવી આપવું જોઇએ.

બેકાઇના પિતાનું મૃત્યુ થયાથી તેમની માએ તેમને ગ્રીક ભાષા જાણનાર કોઈ નિપુણ પંડિતને સોંપી સાહિત્ય તથા વકતૃત્વમાં પ્રવીણ કર્યા. પાછળથી એ બે ભાઇઓએ રોમના સામાન્ય હિત સારૂ પ્રાણ અર્પણ કર્યા તે તેમની માના ઉત્સાહ ઉત્પન્ન કરે એવા વચનના ઉત્તેજનને લીધેજ.

તેમને નીચેનું વચન કહી નિત્યે લજ્જા પમાડતી. ‘ હજી પણ મને રોમન લોકો ગ્રેકાઇની મા નથી કહેતા, પણ સિપિયોની છોકરી કહી બોલાવે છે.’

વખત જતાં રોમન લોકોએ ગ્રેકાઇની મૂર્તિ ઘડાવી તે બન્ને જ્યાં મરી ગયાં હતાં ત્યાં સારી રીતે સ્થાપન કરીને ઘણા દિવસ સુધી તેમને દેવ માની તેમની પૂજા કરતા. આ બધાં કૃતજ્ઞતાનાં ચિન્હ જોઇ કોર્નિલિયા પોતાના મનનું સમાધાન કરતી. તેણે દૂરના એક સ્થળે જઇ પોતાનાં માતપિતા તથા સંતાનનાં પૂરેપૂરાં વૃત્તાન્ત વર્ણવ્યાં. મિસિનીયાના દ્વિપકલ્પમાં તેના ઘરની ચોતરફ જ્યારે જુદા જુદા દેશના રાજદૂત તથા ગ્રીકશાસ્ત્ર જાણનાર પંડિતોની મંડળીઓ એકઠી થતી ત્યારે તે (કોર્નિલિયા) તે લોકોની સમક્ષ પોતાના પુત્રોનાં જીવન તથા મૃત્યુનાં આખ્યાન વર્ણવતી, પણ તેમ કરતાં કોઈપણ વાર આંખમાંથી આંસુ પાડતી નહિ. એવા સ્થિર તથા શાન્ત ચિત્તથી બોલતી કે જાણે કોઇ પ્રાચીન વીરના આખ્યાનનું વર્ણન કરતાં હોય. તેણે આફ્રિકાના જીતનાર પોતાના પિતાનું વૃતાન્ત નીચે લખેલા શબ્દોથી સમાપ્ત કર્યું હતું. ‘મા’રા એ પુત્ર એજ મહા પુરૂષના પૌત્ર હતા. તેમણે દેવતાઓના મંદિર તથા ઉપવનમાં દેહ છોડયો છે. તેમણે સામાન્ય લોકોના કલ્યાણ સારૂ ટેકથી જીવન અર્પણ કર્યું છે, માટે તેઓ આ પવિત્ર સ્થાનમાં કીર્તિ મેળવવાને લાયક છે એમાં કંઈ સંદેહ નથી. ’

છોકરાંનું લાલન પાલન શી રીતે કરવું તે આપણા દેશની સ્ત્રીઓને સમૂળગું આવડતું નથી એમ કહીએ તો ચાલે. તેઓ એમ જાણે છે કે છોકરાંને છાતી સરસાં દાબ્યાથી અથવા કેડે બેસાડી ફેરવ્યાથી, માગે એટલું ખાવા આપ્યાથી, અથવા તેમને ભાવથી રાખ્યાથી જ તેમના ઉપર વહાલ જણાય છે. પણ આમ કર્યાથી ઘણાં છોકરાંઓની દુર્ગતિ થાય છે. છોકરાંઓ ગમે તો દુરાચરણી હોય તો પણ જીવતાં રહે એજ તેમની ઇશ્વર પાસે પ્રાર્થના હોય છે. તેઓ જાણતી નથી કે ‘ कीर्तिर्यस्य स जीवति. ’ જે સંતાન મરી ગયા છતાં પણ કીર્તિ મુકી જાય તે સદા જીવતાં જ છે; અને જે જીવીને પણ કીર્તિ મેળવી શકયાં નથી પણ ઉલટી જેમણે અપકીર્તિ મેળવી છે તે ખરૂં જોતાં મુવેલા જેવાં જ છે. ગ્રેકાઇની મા કોર્નિલિયાએ આ જ્ઞાન મેળવ્યું હતું અને છોકરાનું યોગ્ય પાલન કર્યું હતું.

માતૃસ્નેહ.

ઇ. સ. ૧૭૮૨ માં યુરોપખંડમાં આવેલા **સિસીલી** નામના બેટમાં એક ભયંકર ધરતીકંપ થવાથી મોટા મોટા મહેલ, બાગ બગીચા, વગેરે ઉથલપાથલ થઈ ગયાં. તે વખતે સિસીલીના મેસીના નામે એક શહેરમાં **માર્સન્યેસ** નામની એક સ્ત્રી રહેતી હતી. આ ધરતીકંપનો ભયાનક પરિણામ જોઇને માર્સન્યેસ એકદમ મૂર્છિત થઈ ગઈ. તેની આવી દુર્દશા જોઇ તેનો સ્વામી તેને શેહેરના કિલ્લામાં લઈ ગયો, અને તેને ત્યાં મૂકી બીજે ગામ જવાના વિચારથી વાહન લેવા ગયો. એ વખતે માર્સન્યેસ સાવચેત થઇ અને પોતાનું બાળક પાસે દીઠું નહિ તેથી ઘણી આકળવિકળ થઈ ગઈ, તથા તેને લાવવા સારૂ તરતજ પોતાના ઘર તરફ દોડી ગઇ. ત્યાં જઇને, જે ઘરમાં બાળક સૂતું હતું તે ઘરમાં તે પેઠી અને માળ ઉપરના પારણામાંથી છોકરાને લેઇને હરખાતી હરખાતી ગભરાટથી ઉતરી આવવા લાગી. એટલામાં અકસ્માતથી નિસરણી ભાગી પડી તે જોઇને વિસ્મયથી તથા ગભરાટથી ઘડીમાં આ ઘેર ને ઘડીમાં બીજે ઘેર એમ કેટલીક વાર સુધી ગાંડીની પેઠે તે દોડાદોડ કરવા લાગી. વારાફરતી એક પછી એક રસ્તા ઉપરનાં બધાં ઘર પડવા લાગ્યાં. રસ્તાની બહાર ફક્ત એકજ ઘર બાકી રહ્યું. આ પ્રેમાળ માતા બાળકને કેડમાં લઇને એ ઘરમાં આશ્રય લેવાને પેઠી અને કોણ જાણે આ ઘર પણ પડી જાય એમ ધારી રસ્તે જતાં વટેમાર્ગુને બૂમ પાડીને મદદ સારૂ બોલાવવા લાગી. પણ અરેરે ! તે બિચારીનો દુઃખી સ્વર કોઇએ કાને ધર્યો નહિ. પછી તે ઘર પણ પડી ગયું અને માદીકરો બન્ને ચગદાઈ મુવાં ! !

આશ્ચર્યકારક સ્વામિભક્તિ.

ઇંગ્રેજી પુસ્તક વાંચ્યાથી જણાય છે કે કોઈ એક રોથિનહારપિનો નામની સ્ત્રી હતી. તેનો સ્વામી કિલસ્ટફસ થિયન *સન્યાસરોગથી પીડાતો

* મૂગી રોગ જેવો એક જાતનો રોગ છે તેથી પ્રત્યેક અંગ ચૈતન્ય રહિત અસાર થઈ જાય છે.

હતો તેથી તેના હાથપગ વગેરે સર્વ અંગ લૂલાં થઈ ગયાં હતાં. રોથિન-હારપીનો એવી પતિવ્રતા સ્ત્રી હતી કે સ્વામીની પીડા મટાડવાને સારૂ તેને પોતાની પીઠપર બેસાડી અસાધારણ યત્ન તથા શ્રમથી સો કોસ દૂર એક જલાશય આગળ લઈ ગઈ હતી. પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ સ્વામીને સારૂ શું દુઃખ સહન કરી શકે !

૨. જ્યારે સધર્લેન્ડનો અમીર સંધાતિક રોગથી પીડાતો હતો ત્યારે તેની સતી સ્ત્રી વીસ દિવસ સુધી લાગટ તેની સેવામાં રહી હતી. એક ક્ષણ પણ ત્યાંથી દૂર ખસતી નહિ અથવા ઊંઘતી નહિ. સ્વામીના મૃત્યુનો ભય તેને એટલો બધો હતો કે તેને ભૂખ તરશ કાંઈ રહ્યું નહોતું. શારીરિક નિયમનું આ પ્રમાણે ઉલ્લંઘન કરીને તેણે સ્વામીના મંદવાડમાંજ પરલોકવાસ કર્યો. તેનો સ્વામી પણ થોડા દિવસ પછી તેની પાછળ જ ગયો.

૩. ઈંગ્લાંડના રાજા વિજયી વુઈલયમનો મહાભાગ્યશાળી પુત્ર એકવાર ઝેરવાળા તીરથી ઘાયલ થયો. વિદ્વાન દાક્તરોએ એવું કહ્યું કે તેના ઘામાંથી કોઈ ઝેર ચુસી લે તોજ તે જીવી શકે. પણ જે ચુસશે તે નક્કી મરી જશે. તે યુવરાજે પોતાનો પ્રાણ બચાવવા સારૂ જીવ જશે એમ ધારીને જીવવાની આશા છોડી દીધી. પણ તે ઊંઘતો હતો તે વખતે, પતિના જીવનની રક્ષા સારૂ તેની પતિવ્રતા સ્ત્રી સીબીલાએ પોતાના મ્હોંથી ઝેર ચુસી લઈને પતિને ઉગારી પોતાનો પ્રાણ તજ્યો !

આ દેશમાંથી પણ અસાધારણ પતિભક્તિનાં ઘણાં દૃષ્ટાન્ત મળી આવે છે. આખ્યાનોમાં લખેલું છે કે અયોધ્યાપતિ દશરથ એકવાર અસુર લોકની સામે લઢતાં બાણથી ઘાયલ થયા હતા અને એક વાર ભયાનક વિસ્ફોટક રોગથી પીડાતા હતા, ત્યારે તેમની પ્રિય રાણી કૈકૈયીએ ઝેર ચુસી તેમનો જીવ બચાવ્યો હતો. પેહેલાં પતિની સાથે મરવાનો જ રીવાજ હતો તે પણ દાંપત્ય પ્રેમનો દાખલો છે. એ રીવાજ ઘણો અસભ્ય તથા ક્રૂર હતો તોપણ પતિ પ્રત્યે પત્નીનો કેવો પ્રેમ હતો તે એ ઉપરથી જણાય છે.

પારકે દુઃખે દુઃખી.

દોહરો.

નવ કદિ શોભે ભૂષણો, ઘડયાં મણિને હેમ;
પરદુઃખે અશ્રુ ગળ્યાં, રહે શોભિતાં જેમ.

યુરોપની અંદર આવેલા આસ્ટ્રિયા દેશમાં હંગરીના નામનો પ્રાંત છે, ત્યાંના રાજાને ઇલિઝાબેથ નામની એક કુંવરી હતી. પોતાના પિતાને ઘણો રાજવૈભવ છતાં એ કુંવરી નમ્રભાવે ગરીબ જેવી રહેતી હતી. તે પોતાની સખિયો સાથે ઘરમાં હોય અથવા બહાર જાય તોપણ સર્વ સમયે ઘણો સાધારણ પોશાક પહેરતી, અને એવું બોલતી કે, કરૂણામય પરમેશ્વરની કૃપાથી અમારૂં ધન ઐશ્વર્ય ગમે તેટલું વધે પણ હું કદિએ દરિદ્ર વેશ ત્યાગ નહિ કરૂં. જ્યારે તે પરમેશ્વરની ઉપાસના સારૂ દેવળમાં જતી ત્યારે ત્યાં દુઃખી લોકની સ્ત્રીઓની સાથે બેસતી. પોતાના સ્વામીના મૃત્યુ પછી તેણે તીર્થ યાત્રા કરી. તેવીજ રીતે રહીને તેણે ગરીબ દુઃખી લોકનાં દુઃખ ટાળવાને એક દવાખાનું સ્થાપ્યું, અને હરઘડી યત્ન કરીને દુઃખી તથા પીડિત લોકની પોતે દેખરેખ રાખતી. પોતાની પાસે કાંઇ પૈસા આવે તો તે ત્યાંનાજ નિરાશ્રિત તથા અનાથ લોકને બધા વહેંચી નાંખતી. તેનો બાપ વખતે વખતે તેને કાગળ લખી ઘેર આવવાનું લખતો પણ એ પરદુઃખથી દુઃખી ઇલીઝાબેથ તેને નીચે લખેલો ઉત્તર લખતી:–' પિતાજી ! રાજકુમારી થઇને બાપનો વૈભવ ભોગવવા કરતાં દીનદરિદ્રી લોકનાં દુઃખ ટાળવાને સારૂં કષ્ટ વેઠવું એ મને વધારે સુખકારક છે. '

મૃત્યુ સમયે સ્ત્રીની દૃઢતાનું દૃષ્ટાંત.

ઇંગ્લાંડના રાજા છઠ્ઠા એડવર્ડે નોર્થંબર્લેંડના ડ્યુકની પ્રધાનગીરી વખતે પોતાના પુત્રની વહુ જેન ગ્રેને રાજ્યની ઉત્તરાધિકારીણી કરી. એડવર્ડના

મરણ પછી તેની ઓરમાન બ્હેન મેરી રાજેશ્વરી (રાણી) થઈ અને જેન ગ્રે તો પ્રથમથી પેઠે ઉત્તરાધિકારીણી રહી. તેને તથા તેના સ્વામીને મારી નાંખવાનો હુકમ મેરીએ કર્યો. જેન ગ્રે તે વખતે ૧૮ વરસની ઉમરની હતી, ને રૂપ, ગુણ તથા યૌવન એ ત્રણે વાતે શ્રેષ્ટ હતી. મેરી ગાદીએ બેઠી તેના કેટલાક માસ પહેલાં તેણે (જેન ગ્રેએ) પોતાને ગમતા એક પુરૂષની સાથે લગ્ન કરી તેની સાથે પવિત્ર પત્નીપ્રેમથી જોડાઈ હતી. આવી અવસ્થામાં પ્રાણદંડની (મોતની) સજા સાંભળીને તે બિલકુલ અધીર થઈ નહિ. ઇતિહાસકર્તાઓ કહેછે કે આવી ભયંકર આજ્ઞા તેણે સ્થિર ચિત્તે સાંભળી અને વિલંબ કર્યા વિના તે ભોગવવાને તૈયાર થઈ.

તેને ગરદન મારવાને જે દિવસ નક્કી કર્યો હતો તે દિવસે તેના પતિએ તેને મળવાનું કહેવડાવ્યું. જેને તે નાકબૂલ કરી કહાવ્યું કે ‘ આપણા મૃત્યુનો સમય પાસે આવ્યો છે તેથી આપણા બન્નેનાં અંતઃકરણમાં ધૈર્ય, સાહસ અને દૃઢતા રાખવાની જરૂર છે; અને આપણી પરસ્પર મુલાકાત થાય તો પાસે આવતા વિયોગથી ઉત્પન્ન થતા શોકને લીધે એ સર્વ ગુણ શિથિલ થવાનો સંભવ છે. માટે આપ હવે મને મળવા આવશો નહિ. આપણો અહીં જે વિયોગ થશે તે કાંઇ હમેશનો નથી. મૃત્યુ પછી આપણે એક એવં અપૂર્વ સ્થાને જઇને એકઠાં થઇશું કે જ્યાં દુઃખ, શોક, તાપ, કે મૃત્યુ આપણી શાન્તિમાં વિઘ્ન કરી શકશે નહિ, અને ત્યાં આપણો સંબંધ હમેશને માટે બંધાયલો રહેશે. ’

જેન ગ્રે તથા તેના સ્વામીને એકજ ઠેકાણે અને એકજ વખતે ગરદન મારવાનો હુકમ રાણીએ કર્યો. પરંતુ પ્રધાનોએ ધાર્યું કે તેમના રૂપ, યૌવન, તથા નિર્દોષપણું જોઇને લોકના અંતઃકરણને બહુ ખેદ થશે, માટે તે બંનેને મારવાનાં જુદાં જુદાં ઠેકાણાં નક્કી કર્યાં.

સ્વામી જે વખતે મૃત્યુ સ્થળે જતો હતો તે વખતે જેન ગ્રે કિલ્લાની બારીમાંથી જોતી હતી. તેણે આ બનાવના સ્મરણાર્થે એક ચિન્હ તે બારી પાસે કર્યું, તથા સ્થિર અને દૃઢ ચિત્તે પતિનું મોત થતું જોયું. તે પોતે જે વખતે ગરદન મારવાની જગાએ જતી હતી તે વખતે એકદમ એક ઠેકાણે

પોતાના પતિનું મડદું પહેલું જોયું તેથી ત્યાં ગાડી ઉભી રખાવીને થોડી વાર તેણે નીહાળી એક ઉંડો નિસાસો મુકી ગાડી આગળ હંકાવી. આવા અપ્રિય દેખાવથી તેનું મન બિલકુલ ડગ્યું નહિ પણ પતિનાં આચરણ, સાહસ અને ધૈર્યનું સ્મરણ કરીને પાસે આવેલું મરણ–દુઃખ સહન કરવાને તે સાવધાન થઈ. જે વખતે તેની ગરદન ઉપર ઘા પડયો તે વખતે પણ તેના મનની સ્થિરતા અચલ રહી. આસપાસ ઉભેલા જોનારા લોક રોતા હતા તેમને તેણે કહ્યું કે 'મેં કોઇ પણ ગેરવાજબી રીતે રાજસિંહાસન મેળવવાનો પ્રયત્ન કર્યો નથી; મા'રો દોષ એટલોજ કે, રાજસિંહાસનનો અધિકાર મને આપ્યો ત્યારે મેં ચોખ્ખી ના ન કહિ. હું આશા રાખું છું કે મા'રા મૃત્યુથી શાન્તિ થશે.' પછી તેણે નમ્ર હૃદયે જ્યાં જોઇયે ત્યાં પોતાનું મસ્તક મુક્યું, અને ક્રૂર ઘાતકે તેના નિર્દોષ લોહી વડે પૃથ્વીને અપવિત્ર કરી. તે સ્વર્ગલોકમાં ગઈ ત્યાં તેને શત્રુનો માર અથવા બીજાં સાંસારિક દુઃખ રહ્યાં નહિ.

એવું કહેવાય છે કે, એના જેવી સરળ ચિત્તવાળી, શુદ્ધ અંતઃકરણની અને રૂપવાન્ તથા વિદ્વાન સ્ત્રી ભાગ્યે મળી શકે. એક ઇતિહાસવેત્તા કહે છે કે, બાલ્યાવસ્થાની સરળતા, જુવાનીનું સૌન્દર્ય, પ્રૌઢ કાળનું અનુભવયુક્ત જ્ઞાન, તથા વૃદ્ધાવસ્થાનું ગાંભીર્ય, એ ચારે સદ્ગુણ તેનામાં એકી વખતે મળેલાં હતાં. તેને જ્યાને કિલ્લામાં પૂરી હતી ત્યારે કિલ્લાની ભીંતપર કોઈ વસ્તુથી લેટીન ભાષામાં તેણે કેટલીક કવિતાની લીટીઓ લખી હતી તેનો ભાવાર્થ નીચે લખ્યો છેઃ—

ગીતિ.

હે જન નિશ્ચય જાણો, સુખ આ છે દુઃખને અધીન સર્વે;
આજ વિપદ મુજ ઉપરે, કાલે કાં તે પડે ન તમ શીર્ષે. ૧
પ્રભુ સહવાસ મળે જો, કોણ અહિત સાધના કરેજ કહો,
નિષ્ફળ યત્નો સર્વે, જો કદિ પ્રભુ લાભ નાહિ કોથિ થયો. ૨
આ દુઃખદિન સ્થિર ચિત્તે, કાઢો તે દિન તણી આશા;
જે દિન આવ્યે ધરશે, રૂપ ચિરદિન સુપ્રભાતનુંજ નિશા. ૩

———o———

પ્રાણીવિદ્યા.

પક્ષીઓની ગૃહકાર્યની પદ્ધતિ.

બીજાં પ્રાણીયો કરતાં પક્ષીઓને વધારે સુખી માનવામાં આવે છે. એમનાં શરીરનો બાંધો કેવો સુંદર છે, અને તેમાં કેટલા પ્રકારના ચિત્ર વિચિત્ર રંગ હોય છે! એમનો સ્વર કેવો મધુર છે! હમેશાં તેઓ કેવાં સંતોષી રહે છે, અને પાંખવડે કેવાં જ્યાં ઇચ્છા થાય છે ત્યાં ઉડીને જાય છે! મોટાં મોટાં પ્રાણીને નીચે રાખીને તેઓ કેવા સ્વચ્છંદે વૃક્ષ ઉપર બેશી ભોજન કરે છે! ને શિખરેથી ઊડી કેવાં નૃત્ય કરે છે, અને વાદળાંની પાર આકાશ માર્ગમાં કેવાં સુખે વિહાર કરે છે!

મનુષ્ય જાતિની માફક પક્ષીઓ પણ એક પ્રકારે સંસારી હોય છે. એમનાં પણ ટોળેટોળાં એકઠાં થઇને સ્વચ્છન્દે ઉડી જાય છે. વળી નરમાદા વચ્ચે પ્રેમ પણ હોય છે. ઇશ્વિરે એમને એવું અંગજ્ઞાન આપ્યું છે કે માદા જ્યારે સગર્ભા હોય ત્યારે ઇંડાં મુકવાને બહુ તજવીજ રાખે છે. પછી નરમાદા બન્ને માળો બાંધવાનો આરંભ કરે છે, અને ઈંડાં થાય તે જાણે બચ્ચાંજ હોય તેમ તેમને સેવે છે.

મોટાં કરતાં નાનાં પક્ષીઓમાં ઇંડાં સેવવાની વધારે કારીગરી જણાય છે. સુગરી વગેરેના માળા જોઈ કોને આશ્ચર્ય લાગ્યા વિના રહે? જે પક્ષીનું શરીર ન્હાનું હોય તે પોતાને અને ઈંડાંને જોઇતી હુંફ મેળવવા માટે મોટાં પક્ષીઓ કરતાં વધારે ગરમ પદાર્થોથી પોતાનો માળો બાંધે છે.

પક્ષીઓના માળાની અંદરના ભાગમાં ઘણી કુમળી અને ગરમ વસ્તુઓ સફાઇબંધ પાથરેલી હોય છે. પોતાના માળા જોઇએ તેવા સગવડવાળા થાય એવું કરવાને તેઓ કચાશ રાખતા નથી. પરંતુ કેટલીકવાર તેમના કામમાં કાંઇ અડચણ આવી પડે છે ત્યારે તેમના ધાર્યા પ્રમાણે માળો થઇ શકતો નથી. એવું અધુરૂં રહેલું કામ છુપું રાખવાને નરમાદા બંને ઘણી હોંશિયારીથી પ્રયત્ન કરે છે.

તેઓ પોતાના માળા ઘણું કરીને ઘટ્ટ ઝાડમાં બનાવે છે અને તેમને ચારે તરફથી ડાળાં પાંદડાં વડે ઢાંકી દે છે. જો શિયાળામાં માળો તૈયાર કરે તો અંદર જે પોલાણ હોય છે તેનું બહારથી કાંઇ નિશાન જણાય નહિ એવો કરે છે. વળી માળાની પાસે કદિ કોઇને જુવે તો તે વખતથી અંદરથી બહાર નીકળતાં તથા બહારથી અંદર જતાં બહુજ સાવધ રહે છે, અને કોઈ ન હોય તોપણ આમ તેમ ચારે તરફ નજર કરીને પછી નીકળે છે.

જ્યાં ચારાની ખોટ પડે તેમ ન હોય ત્યાંજ ઘણું કરીને પક્ષી માળો બાંધે છે.

જ્યારે માદા ઇંડાં સેવવા બેસે છે ત્યારે તેને થતી પીડા ટાળવા માટે નર તેની પાસે બેશીને ગાય છે, અને આનંદ ઉપજાવે છે.

ઇંડાંમાંથી બચ્ચાં નીકળવાને સમયે માદા માળામાં પુરાઈ રહે છે ત્યારે નર પાસેના કોઇ ઝાડ ઉપર બેશી રહે છે, અને ગાન કરતો કરતો ચોકિયાતનું કામ કરે છે, નર જે વખતે મધુર સ્વરે ગાન કરતો હોય તે વખતે માદા કોઇ પણ શત્રુની બીક રાખતી નથી. અને કાંઇ દેહશતથી જ્યારે નરનો આનન્દદાયી સ્વર એકદમ સ્તબ્ધ થઈ જાય છે, ત્યારે માદા પોતાના તથા બચ્ચાંના રક્ષણને માટે સાવચેત રહે છે.

બચ્ચાનું પાલન કરવાનો ભાર પણ માદા ઉપર હોય છે. આ બાબતમાં મોટાં અને નાનાં પક્ષી વચ્ચે ઘણો ફરક જણાય છે. નાનાં પક્ષીઓનો યત્ન વધારે હોય છે. એમાં માદા ચારો શોધવા નીકળે છે અને નર માળાનું રક્ષણ કરે છે. મોટાં પક્ષીઓ લાંબા વખત સુધી દૂર રહે તો પણ તેમનાં બચ્ચાંનો નાશ થતો નથી.

ગાનારાં પક્ષીઓમાં એક ચમત્કાર જોવામાં આવે છે. બાળપણામાં તેઓ કીડા પતંગિયાં વગેરે ખાય છે, પણ મોટાં થયે ફક્ત ઘાસપાલો ચરીનેજ રહે છે.

ઇંડાંમાંથી બહાર નીકળ્યા પછી થોડા વખત સુધી બચ્ચાંને કાંઈ ખોરાકની જરૂર હોતી નથી. પણ જ્યારે તે ભૂખ્યાં થાય છે ત્યારે ચીંચીં

કરતાં વારે વારે ચાંચ પહોળી કરી ખાવાનું શોધવા માદાને ગભરાવી નાંખે છે. માદા જ્યારે પાસે ન હોય ત્યારે બચ્ચાં એક બીજાની સાથે લપાઇને ગરમ રહે છે, અને જ્યાં સુધી માદાનો સ્વર સંભળાય નહિ ત્યાં સુધી એક શબ્દ પણ બોલ્યા વિના ચૂપ રહે છે.

ફરીને આવું છું એમ જણાવવાને માદા એક પ્રકારનો અવાજ કરે છે. તે બચ્ચાં વિલક્ષણ રીતે સમજી જઇને બધાં એકઠાં થઇ ખાવાનું લેવા ચેંચેં કરી મુકે છે.

માદા જરા જરા બધાંને ખાવાનું વહેંચી આપે છે. એ પ્રમાણે થોડે થોડે ઘણીવાર ખવરાવે છે તેથી બચ્ચાંને ગળામાં વાગતું નથી.

ઇંડાંમાંથી બચ્ચાં નીકળ્યા પછી તેમનું લાલનપાલન કરતાં પક્ષી થાકતાં નથી. તેઓ પોતાની મેળે ઉડીને પોતાનું રક્ષણ કરી શકે એ બાબત પણ શીખવે છે.

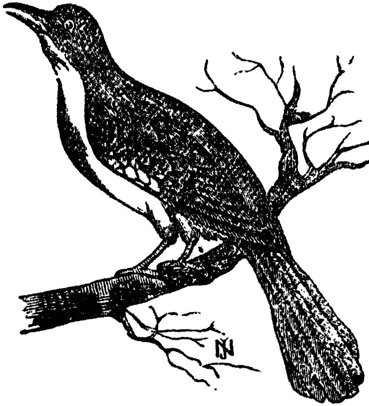
બચ્ચાંને જ્યારે પીંછાં તથા પાંખો આવે છે અને તેઓ જરા જરા ઉડી શકે છે ત્યારે મોટાં પક્ષીઓ (નરમાદા) તેમને માળા આગળથી ધીમે ધીમે વધારે દૂર લઈ જાય છે. પણ પાછાં આવતાં તેમની સાથે ના આવે પણ પોતપોતાની મેળે આવે એવો ઉપાય કરે છે. વળી ચાંચમાં લઈ ઉંચેથી છોડી દે છે અને થોડે દૂર જાય ત્યારે પકડી લે છે. એ રીતે ઉડતાં શીખવે છે.

બચ્ચાંને જ્યાં સુધી ઉડતાં ન આવડતું હોય ત્યાં સુધી નરમાદા તેઓનો સંગ છોડતાં નથી; પણ જ્યારે તેઓ પોતાની મેળે ઉડી તથા ચરવા જઈ શકે છે ત્યારે પછી તેમની કાંઇ પણ ફિકર રાખતાં નથી, બચ્ચાં પણ પછી ઇચ્છા પ્રમાણે ફરે છે અને સુખમાં કાળ કાઢે છે.

પક્ષીઓનાં આ સર્વ આશ્ચર્યકારક કાર્યમાં ઇશ્વરની અપાર કરુણા આપણે સ્પષ્ટ જોઇ શકીએ છીએ. એમને એવી શી બુદ્ધિ કે જેથી બચ્ચાં થશે એમ જાણીને આગળથી તેઓ માળો બાંધી રાખે છે ! ઇંડામાં શું છે, અને એ મુકયાથી શું થશે એ પણ એ શું જાણે ! ઇશ્વર જ તેમને આ પ્રમાણે કરવાનું શીખવે છે. બચ્ચાંને વળી સ્વસ્થ પ્રબળ રાખીને ઉડતાં

શીખવે છે તે પણ એજ. એના આદેશ વિના કાંઇ પણ થાય નહિ. બુદ્ધિ અને જ્ઞાન છતાં મનુષ્યના ઘણાં પિતા માતા સંતાનના પાલન માટે તથા ભવિષ્યના કલ્યાણ માટે કેમ યત્ન કરતાં નથી ? અને સંતાન પણ માતપિતાના અતુલ સ્નેહથી લાલિત પાલિત થઇને એજ પરમ પિતા પરમેશ્વરની કરૂણાનું સ્મરણ કેમ કરતાં નથી ?

હરબોલા (નકલ કરનારૂં) પક્ષી.

આ પક્ષી ગુજરાત કરતાં બંગાળામાં વધારે જોવામાં આવે છે. કોઈ વાર શિયાળ જેવો, કોઈ વાર બિલાડી જેવો, કોઇ વાર કોયલ જેવો, અને કોઇ વાર તમારા જેવો એમ અનેક જુદાં જુદાં પ્રાણીઓના જેવા ઉચ્ચાર કરી શકે છે. મનુષ્ય ગમે એટલો પરિશ્રમ કરીને શીખે તો પણ તેનાથી બધાં પ્રાણીના ઉચ્ચારની નકલ થવી મુસ્કેલ; પણ અમેરિકાનું હરબોલા પક્ષી છે તે કોઇ પણ પ્રાણીનો સ્વર એકવાર સાંભળે તો તેની બરોબર નકલ કરી શકે છે.

એ દેખીતું સાધારણ પક્ષી જેવું હોય છે. એના શરીરનો રંગ સાદો અને રાખોડી જેવો તથા ચાંચ આગળ જરા લાલ હોય છે. એનો પોતાનો સ્વર ઘણો મીઠો તથા ગંભીર છે તેથી બીજાં સર્વ પક્ષીના સ્વરની નકલ તે કરી શકે છે. અમેરિકામાં એ મુખ્ય ગાનારૂં પક્ષી એ નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

બીજાં પક્ષીઓને છેતર્યાથી હરબોલા બહુ આનન્દ પામે છે. કોઈ વાર નાના પક્ષીની માદાની પેઠે બોલીને તેનું આકર્ષણ કરે છે, અને વળી કોઇ વાર સમળી જેવો ભયંકર અવાજ કરી બધાંને બ્હીવડાવે છે.

પોપટ, મેનાં વગેરે કેટલાંક પક્ષીઓ માણસની પેઠે બોલી શકે છે, પણ એ કાંઇ એમનો પોતાનો મોટો ગુણ નથી; કારણ કે માણસ તેમને કેટલાક દહાડા કબજે રાખી ઘણા કષ્ટથી શીખવે છે. પરંતુ હરબોલા પક્ષી તો આપોઆપ શીખી શકે છે. કોઇ વાર તે એકલું હોય છે ત્યારે તેના આશ્ચર્યજનક ગાનથી સર્વ કોઇ મોહ પામે છે.

રાતને વખતે એ કોઇ કોઇ વાર અમેરિકાના ખેડુતોના ઘર ઉપર ઊંચે બેસીને જુદા જુદા મધુર સ્વર લલકારે છે અને ગવૈયાની પેઠે ગાય છે.

ગામની પાસે કોઇ ફળવાળા વૃક્ષ ઉપર એ પક્ષી પોતાનો માળો બાંધે છે, અને વગર મહેનતે પોષણ મેળવે છે. એ જામફળ વગેરે બીજાં ફળ ખાઇને જીવે છે; અને સર્વ ખાદ્ય પદાર્થો તેને માળાની પાસેજ મળે છે. હરબોલાની માદા એક વખતે ચાર પાંચ ઈંચ ઈંડા મુકે છે અને લાગટ ૧૪ દિવસ સુધી તેને સેવ્યા કરે છે ત્યારે ઈંડાં ફૂટી બચ્ચાં બહાર આવે છે

શાહામૃગ.

પક્ષી જાતિમાં શાહામૃગ સર્વ કરતાં ઘણું મોટું તથા પ્રાચીનકાળથી પ્રસિદ્ધ છે. ઊંટની પેઠે તે રેતીનાં રણમાં થાક્યા વગર ભ્રમણ કરી શકે છે; માટે આરબ લોકો એને ઊંટ પક્ષી કહે છે. એનાં પીછાંને સર્વ પૃથ્વીના લોક ઘણાં કીમતી અને શોભાવાળાં ગણે છે.

એ પક્ષી અરબસ્તાનમાં તથા આફ્રિકામાં બધે ઠેકાણે મળી આવે છે. એ ઘણું કરીને નિર્જન વનમાં રહે છે. શરીરના પ્રમાણમાં એનામાં બળ પણ હોય છે. એ ઘણું શાન્ત તથા નિસ્પૃહ છે.

એ પક્ષી કોઇની સાથે લઢવાને અગાડી પડતું નથી. જ્યારે હિંસક ક્રૂર પશુ એના માળા પાસે આવીને બચ્ચાંનો નાશ કરે ત્યારેજ તે આત્મ-રક્ષણ સારૂ ભયાનકરૂપ ધરી બન્ને પગવડે વિલક્ષણ માર ચલવે છે.

એનો વેગ બહુ ચમત્કારી હોય છે. ડાકટર સો કહે છે કેઃ—સૂર્યના તિક્ષ્ણ કિરણને સમયે પણ એ પક્ષી બળતું બળતું પણ શાન્ત અને નિશ્ચિંત-પણે રાજહંસની પ્રમાણે મંદ મંદ ગતિથી ચાલે છે, અને ચાલતાં ચાલતાં પોતાની બન્ને પાંખોવડે વા નાંખીને થાક ઉતારે છે.

આ પક્ષીમાંથી આફ્રિકાના દક્ષિણ ભાગમાં જે રહે છે તે સર્વે કબુતરની પેઠે પોતપોતાનાં ઈંડાં સેવે છે અને તેમની ઘણી માદાઓ એકઠી થઈ એક માળામાં ઈંડાં મૂકે છે. બીજાં પક્ષીની માફક એ વૃક્ષ ઉપર માળો બાંધતાં નથી; જમીન ખોદીને પોતાના શરીરને માફક આવે એવો માળો બાંધીને તેની ચારે પાસે રેતીવતે ઉંચું કરી લે છે. એની માદા એકી વખતે ૧૦–૧૨ ઈંડાં મુકે છે. એક એક ઇંડું હુકાના નાળિયેર જેવડું અને વજનમાં સાડાત્રણ શેર હોય છે, અને તેનો ઉપરનો ભાગ ધોળો હાથીદાંત જેવો ચકચકતો હોય છે.

આ પક્ષીની માદા વારાફરતી એક એક ઇંડું દિવસે સેવે છે અને રાત્રે ફક્ત નર એકલો એક કામ કરે છે, ઇંડું ફુટતાં ૪૦ દિવસ લાગે છે. જ્યાં ગરમી ઘણી પડે છે ત્યાં એનાં ઈંડાંને સેવવાં પડતાં નથી, પણ ગરમ રેતી ઉપર મુકયાથી સૂર્યના તાપને લીધે સેવાઇને પોતાની મેળે ફુટે છે.

એ પક્ષીને બે પગ હોય છે અને પ્રત્યેક પગે બબ્બે આંગળી (નહોર) હોય છે. એ દરેક આંગળીએ વાઘના જેવા મોટા મોટા નખ હોય છે; તે વડે એ સર્વ કોઇનો નાશ કરી શકે છે. ઊંટની પેઠે એની પીઠ ખુંધ હોય છે તથા તેના પ્રમાણે એ પણ તરશથી કાયર થતું નથી. એની ઉંચાઇ સાડાચાર હાથ હોય છે. એની ડોક લાંબી હોય છે, અને તેના અડધા ભાગ ઉપર લાંબા વાળ હોય છે. એની બંને પાંખો સુંદર સફેત રંગની અને પીછાંથી શોભિત હોય છે તથા તેમની દરેક બાજુએ સફેત ઢાંકણા જેવી કિનારી હોય છે. એનાં આંગળાં ઉપર પણ એવું ધોળા રંગનું ઢાંકણુ હોય છે. બાકીના બીજા બધા વાળ માણસના વાળ જેવા કાળા અને મેંદી જેવા રાતા હોય છે.

એ પક્ષીનું એક ઇંડું મુરઘીનાં ૨૪ ઈંડાંની બરોબર હોય છે; પણ આફ્રિકાના હોટેંટોટ જાતના જંગલી લોક એનું એક આખું ઇંડું સહજ ખાઇ જાય છે. એ લોકની ઈંડાં રાંધવાની રીત પણ તરેહવાર હોય છે. ઇંડાંને એક તરફથી પકડીને તેમાં આંગળી મારી કાણું પાડે છે, અને જંગલમાંથી કોઇ જાતના ઘાસની છડી બનાવી તે કાણામાં ખોસીને વલોણાની પેઠે અંદર ફેરવે છે તેથી તેમાંનો સફેદ અને પીળો બન્ને પદાર્થ મિશ્ર થઈ જાય

છે. પછી ઇંડાંને દેવતા ઉપર રાખી તેની છાશ થાય ત્યાં સુધી પેલી ઘાસની છડીથી હલાવ્યા કરે છે. એ કરવાને તેમને વાસણની જરૂર પણ નથી પડતી કારણ કે એ ઈંડાંનું કોટલું જ તે કાર્ય કરી શકે છે. એવાં કોટલાંને ગોળ ગોળ કરીને અને કઠણ બનાવીને હોટેંટોટની બાઇડીઓ ઘણા સુન્દર કમરપટા બનાવે છે. તે હાથીદાંતની પટી જેવા સફેત, ચીકણા અને સખ્ત હોય છે.

આ પક્ષીનાં સુંદર પીછાંને માટે ઘણા લોકો એનો શિકાર કરે છે. એ પીછાં એના પુંછડામાંથી મળે છે. કેટલાક કહે છે કે એ પક્ષીને પોતાનાં બચ્ચાં ઉપર સ્નેહ નથી. પણ તેમને પોતાનાં બચ્ચાં પ્રિય છે એનાં ઘણાં પ્રમાણ છે. મી. બનબર્ગે એનું એક ઉદાહરણ આપ્યું છે. તે ગૃહસ્થ એવા એક પક્ષીની માદાના માળા પાસે જઈ ઘોડે બેશીને જતો હતો, તેને જોઇને તે કૂદી અને પોતાનાં ઈંડાં અથવા બચ્ચાં તે જોઇ ના શકે માટે તેની તરફ દોડવા લાગી. એણે જ્યારે ઘોડો ફેરવ્યો ત્યારે ૧૦–૧૨ પગલાં એ પાછી હઠી પણ ફરી પાછો ચાલવાનો આરંભ કર્યો ત્યારે પાછી એના તરફ દોડી. આથી તે ગૃહસ્થને રસ્તો બદલી તેના માળાથી ઘણે દૂર થઇને જવું પડયું.

એ પક્ષીમાં નર માદા વચ્ચે પ્રેમ પણ આશ્ચર્યકારક હોય છે. પારિસ નગરના સરકારી બાગમાં એકવાર એ જાતના પક્ષીની માદા કાચનો કડકો ખાધાથી મરી ગઈ, તેથી તેનો નર તેના વિરહથી ઘણો વ્યાકુળ થઇને પડયો. તે કોઈ ખોવાયલી વસ્તુ શોધવા જતો હોય તેમ દોડતો અને દિન-પ્રતિદિન દુબળો થતો ગયો. શોક ભૂલવવા સારૂ એને બીજે ઠેકાણે લઈ જઈ વધારે સ્વતંત્રતા આપી પણ તેથી ઉલટો તે વધારે દુઃખી થયો અને કોઇ પણ રીતે વિયોગનું દુઃખ ભૂલ્યો નહિ. એમ કરતાં થોડે દહાડે તેણે પ્રાણ ત્યાગ કર્યો.

પોતાનું રક્ષણ કરવાની એ પક્ષીની બુદ્ધિ ચમત્કારિક હોય છે, ઘણી વખતે શિકારી કુતરા તેનો શિકાર કરવા જાય છે તેથી દોડતાં દોડતાં જ્યારે જમીનપર પડી જવાનો વખત આવે છે ત્યારે એ એકદમ ઉભું

રહે છે અને એક પાંખ નમાવી તે વડે બધું શરીર ઢાંકી દેઇ એમ સમજે છે કે હવે મને કોઈ દેખતું નથી. એટલામાં કુતરા આવી તેને પકડી લે છે.

એ પક્ષીને શરીરબળ જોઇએ એટલું હોય છે. એને કેળવીને શીખવ્યાથી ઘણું ઉપયોગી થાય છે. આફ્રિકામાં પદર નામના કારખાનાવાળા એન્ડર્સન સાહેબે એવાં બે પક્ષી પાળ્યાં હતાં. તે એટલાં હળી ગયાં હતાં કે બે બે મોટા હબસી એક એક પક્ષી ઉપર સાથે બેસતા, તેમને લેઇને તેઓ પવનવેગે દોડી જતાં, અને ઘણીવાર ગામની પ્રદક્ષિણા કરી આવતાં. એ પ્રમાણે કરી આવ્યા પછી તેમને બાંધી દેતા. એ એન્ડર્સન સાહેબ કહે છે:—એ પક્ષીઓનું એ પ્રમાણે દોડવું જોવાથી મને એટલો આનન્દ થતો કે હું વારંવાર તે જોવાને ઉત્સુક થતો. પછી મેં એક જબરા હબસીને નાના પક્ષી ઉપર અને એવાજ બીજા બેને એક મોટા પક્ષી ઉપર બેસાડયા. તે પક્ષીઓ એટલાં બળવાન્ હતાં કે તેમને આથી કાંઇ ભાર લાગ્યો નહિ. પ્રથમ તો તેઓ સાધારણ ચાલે ચાલવા લાગ્યાં, પણ જરા તેજ થઇને પાંખો ફેલાવી એટલે તો પવનની માફક એટલા ઝડપથી ચાલવા મંડયાં કે એક પળ વારમાં અદૃશ્ય થઈ ગયાં. એક તો એમના પગ લાંબા અને વળી ગતિ ઘણી વેગવાળી એટલે આટલી ઝડપથી તેઓ દોડે એમાં કાંઇ આશ્ચર્ય નથી. ઇંગ્લાંડમાં ઘોડાની સરત માટે જે ઘોડા તૈયાર કરેલા હોય છે તેમને ઘણા દૂર મુકીને આ પક્ષી ચાલી શકે છે એ વાતમાં મને કાંઈ સંદેહ નથી. ઘોડા જેટલા વખત સુધી દોડે તેટલા વખત સુધી આ પક્ષીઓ દોડી શકે નહિ, પણ ઘોડા જેટલે દૂર જાય તેટલે દૂર એ થોડા વખતમાં જઇ શકે.

ધોળું રીંછ.

ઉત્તર મહાસાગરમાં ગ્રીનલેંડ નામનો એક બેટ છે ત્યાં ધોળાં રીંછ ઘણાં જોવામાં આવે છે. આ દેશમાં આપણે જે બધાં રીંછ જોઇએ છીએ તેના કરતાં એ ઘણાં મોટાં અને દેખીતાં પણ સુન્દર હોય છે. તે માછલાં વગેરે બીજાં જીવજન્તુ ખાય છે. એ કોઇવાર જમીનપર રહે છે. અત્યંત શીતળ બરફમાં તેમને રહેવું પડે છે માટે કરૂણામય પરમેશ્વરે તેમનું સર્વ શરીર જાડા વાળથી ઢાંકી દીધું છે, તેથી તેઓ વગર દુઃખે સ્વચ્છન્દે ત્યાં રહે છે.

એમને પોતાનાં બચ્ચાં ઉપર ઘણો આશ્ચર્યકારક સ્નેહ હોય છે. ઇંગ્લાંડના કેટલાક લોક *સુમેરૂ પાસે પાણીમાં મુસાફરી કરવા ગયા ત્યારે ત્યાં એક વાત બની હતી તે નીચે લખી છે, તેથી એ પશુના મનોભાવ જણાઇ આવશેઃ—

" પ્રભાત થયું ત્યારે વહાણના મધ્યસ્તંભ ઉપરથી એક માણસે જોયું કે બરફ ઉપર થઇને ત્રણ રીંછ ઘણા વેગથી દોડતાં આવે છે અને એમ રહેતે રહેતે તેઓ વહાણની પાસે આવતાં જાય છે. તેણે એ ખબર બીજા બધા લોકને આપી.

વહાણના લોકે થોડા દિવસ ઉપર એક દરિયાઇ ઘોડો માર્યો હતો. અને તેનું માંસ બરફ ઉપર દેવતા સળગાવીને ભુંજતા હતા તેની ગન્ધથી

---

* પૃથ્વીની ઉત્તર સીમા અથવા કેંદ્ર.

તે રીંછ દોડી આવતાં હતાં. એ ત્રણમાં એક રીંછણ હતી અને બે તેનાં બચ્ચાં હતાં. તે બધાં અગ્નિ તરફ એકે સાસે દોડતાં આવ્યાં અને તેમાંથી માંસ કાઢી લલુતાથી ખાવા લાગ્યાં.

વહાણના લોકે એ કૌતક જોવાને સારૂ દરિયાઈ ઘોડાના માંસના કડકા કડકા કરીને બરફ ઉપર ફેંકવા માંડયા. રીંછણ એમાંથી એક કડકો કરડવા લાગી અને પાછી થોડું પોતાને સારૂ એક બાજુએ રાખી બાકીના ભાગ કરીને પોતાનાં બચ્ચાંને આપવા મંડી.

પછી જ્યારે એ બાકીનું માંસ લેવા ગઇ ત્યારે વહાણના લોકોએ એના બન્ને બચ્ચાંને ગોળીથી મારી નાંખ્યાં. રીંછણને પણ એક ગોળીનો સખ્ત ઘા વાગ્યો, પણ તેથી તેનું મરણ થયું નહિ. તે ઘણી પીડા પામતી ભોંય પડી, પણ માંસનો કડકો ઘણા યત્નથી મ્હોંમાં પકડી રાખ્યો. પછી પહેલાંની પેઠે તે કડકાના બે ભાગ કરી બચ્ચાંની તરફ ફેંકયા. પણ એણે જોયું કે એ ખાવા આવતાં નથી ત્યારે તે મહા મહેનતે આગળ વધી અને એકવાર એકને અને બીજીવાર બીજાને હલાવવા મંડી, અને તેમને ઉઠાવવાને વાસ્તે જુદા જુદા બહુ પ્રયત્નો કર્યા. તે વખતે એણે ઘણા ખેદયુક્ત દુઃખના પોકાર કરવા માંડયા, પણ જ્યારે બચ્ચાંઓ કોઇ પણ રીતથી તેના જવાબનો શબ્દ ના કર્યો ત્યારે તે ત્યાંથી પાછી ફરીને ચાલી. પરંતુ જરા દૂર જઇને પાછી નજર ફેરવી એક દષ્ટિથી ગર્જના કરવા લાગી અને તેની ધીરજ રહી નહિ તેથી પાછી આવીને બચ્ચાંનાં શરીરની ચારે બાજુ સુંઘવા લાગી, અને જે ઠેકાણે તેમને ગોળીઓ વાગી હતી તે ઠેકાણું ચાટવા મંડી. પછી ફરીથી એકવાર પાછી ફરીને ચાલી પણ કેટલાંક પગલાં જઇને પાછું જોવા મંડી અને થોડીવાર અસ્પષ્ટ સાદે રોતી રોતી ઉભી રહી.

પોતાનાં બચ્ચાંને પાછળ આવતાં ના દીઠાં એટલે તે ત્યાંથી પાછી ફરી અને અત્યંત સ્નેહથી સાથે એક પછી એક બન્ને બચ્ચાંને ચારે તરફથી ટેકવીને હલાવવા લાગી તથા ઘણો કલ્પાંત કરવા લાગી.

પછી જ્યારે તેમને મુવેલાં જાણ્યાં ત્યારે નિરાશ થઇને જાણે તેમને હત્યા કરનાર લોકને શ્રાપ દેતી હોય તેમ તેણે વહાણ તરફ ડોકું ઉંચું

કરી રાખ્યું. વહાણના લોકોએ પણ વિલંબ કર્યાં વિના તેની તરફ ગોળીઓને વરસાદ વરસાવ્યો એટલે તે દુર્ભાગી રીંછણ પોતાનાં બન્ને બચ્ચાંની વચમાં પડી અને તેમનું શરીર ચાટતી ચાટતી મરણ પામી.

વાઘણે પાળેલાં માણસનાં બાળક.

રોમના ઇતિહાસમાં લખ્યું છે કે રોમ શહેરના સ્થાપનાર રોમ્યુલસ તથા એનો જોડીયો ભાઇ રીમસ, એ બન્ને વાઘણનું દૂધ પીને ઉછર્યા હતા. સર્વ લોકો આ વાતને અસંભવિત કહીને ઉડાવી દેછે, પણ વાઘણે ઉછેરેલાં માણસનાં બાળકોના કેટલાક ખરેખરા દાખલા મળ્યા છે.

કેટલાંક વરસ ઉપર અયોધ્યા શહેરમાંથી એક ૧૮ મહીનાનું બાળક ખોવાઇ ગયું હતું. ત્યાં વાઘ વરૂનો ઘણો ઉપદ્રવ હતો તેથી એ બાળકનાં માતપિતાએ નિશ્ચય કર્યો હતો કે કોઇ હિંસકપ્રાણી એને મારીને ખાઇ ગયું હશે. દરવરસે શીયાળામાં ઉત્તર પશ્ચિમ (વાયવ્ય) પ્રાન્તમાં આવાં હિંસક પ્રાણીઓને લીધે અસંખ્ય બાળકોનો નાશ થતો.

આ બાળક ખોવાયા પછી સાતે વર્ષે કોઇ એક શિકારીએ જંગલમાં એક વાઘણ તથા એનાં કેટલાંક બચ્ચાં જોયાં, તેમાં પહેલાં કોઇએ ના જોયેલું એવું એક પ્રાણી એણે દીઠું. તે મનુષ્યના બાળક જેવું હતું પણ ચારે પગે દોડતું હતું. શિકારી એની પાછળ પાછળ દોડયો પણ તેને પકડી શકયો નહિ. પછી એણે એક દર (ખો, બખોલ) શોધી કાઢયું અને ત્યાંથી એને બહાર કાઢયું. તે વાઘની પેઠે ભયંકર ગર્જના કરવા લાગ્યું અને શિકારીને પકડવાને તેના સામું ધસી આવ્યું. વાઘણ પોતાનાં બચ્ચાં સાથે ઘણે દૂર ગઈ ત્યાંથી પેલા પકડાયલા પ્રાણીને છોડાવવાને આવવાનો પ્રયત્ન તેણે કર્યો; પણ શિકારી પાસે અનેક અસ્ત્ર શસ્ત્ર હતાં તેથી તેનાથી અવાયું નહીં એટલે તે અરણ્યમાં પાછી ગઇ. પેલું પકડાયલું પ્રાણી શિકારીએ લખનોર શહેરમાં આણ્યું. તેને જોઇને સર્વ લોક ઘણું આશ્ચર્ય પામ્યા. એટલામાં એક

અંગ્રેજ અધિકારીએ તેને લઈને પાંજરામાં પૂર્યું. તે ઊભું થઈ હીંડી શકતું નહિ અને એક પ્રકારના બિહામણા સ્વર શિવાય બીજો અવાજ કરી શકતું નહિ, તોપણ, એ મનુષ્ય જાત છે તે વિષે કોઇને સંદેહ રહ્યો નહિ. કોઈ પણ રાંધેલો પદાર્થ તે ખાતું નહિ, પણ માત્ર કાચું માંસ ઘણા આગ્રહથી ખાઈ જતું, તેને પહેરવાને વસ્ત્ર આપ્યું તેના દાંત વડે કડકે કડકા કરી નાંખ્યા. તેને બધે અંગે એક પ્રકારની રૂંવાંટી ઊગી હતી અને તેમાંથી ઘણી દુર્ગન્ધ આવતી હતી. એ ગન્ધ વરૂના શરીરની ગંધ જેવી હતી. તેને મોટાં સખ્ત હાડકાં કરડવાં સારાં લાગતાં. ટુંકામાં એટલુંજ કે તેને ઉછેરનારી વાઘણની બધી ટેવ અને પ્રકૃતિ તે શીખ્યું હતું. આ અદ્દભુત પ્રાણીને જોવાને રોજ અસંખ્ય લોક આવતા. કેટલાંક વરસ ઉપર જે માણસનું બાળક ખોવાયું હતું, તે માણસ એક દિવસ ત્યાં આવ્યો, અને તેના શરીર પરના એક અમુક ચિન્હથી તે પોતાનું બાળક છે એમ તેણે જાણ્યું, પણ તેને પોતાને ત્યાં લઈ જવાની ઇચ્છા તેને રહી નહિ; ઊલટું તેને જોઇને તેને ઘણો ભય તથા તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થયો.

એ બાળકને વશ કરવાને સારૂ અનેક પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યાં, પણ તેથી કાંઇ ફળ થયું નહિ. તે લોઢાના પાંજરામાં પુરાઇને શોકાતુર રહેતું અને ઘણીજ ભૂખ લાગ્યા વિના કાંઇ પણ ખાવાની વસ્તુનો સ્પર્શ પણ કરતું નહિ. તેને પાંજરામાંથી બહાર કાઢતાં ડર લાગતો હતો કારણ કે તેના દાંત હિંસક પ્રાણીના જેવાજ હતા. તેને બોલતાં શીખવવાના ઘણા પ્રયત્ન કર્યા પણ વરૂના જેવા અવાજ શિવાય બીજો કાંઈ પણ શબ્દ એ કરતું નહિ. તે એક વરસ જીવ્યું, પણ તેટલી મુદતમાં ગળીને હાડકાંના માળા જેવું થઇ ગયું હતું. મરવા પહેલાં ફક્ત તે એટલુંજ બોલી શક્યું હતું કે 'સિર દરદ કરતા' મતલબ કે માથું દુખે છે.

થોડાં વરસ ઉપર મુજફ્ફરનગરની જેલમાં એક પ્રાણી પકડાયું હતું. તેને મીરત શહેરમાં આણ્યું હતું. તે પાંચ વર્ષનું બાળક હતું, પણ ઘણું અદ્દભુત જણાતું હતું. તેની હાથેળીઓ તથા પગનાં તળિયાં ઘોડાની ખરીઓ જેવાં મજબૂત હતાં. તે વાંદરાની પેઠે ઝડપથી ચાલી શકતું હતું.

કેટલાંક વિલાયતી કુતરાંને જોઇને તેમની તરફ દોડી આવવાને તે તૈયાર થતું પણ એવે વખતે કૂતરાંને તેની પાસેથી ખસેડી મુકવામાં આવતાં. તે વળી તેમની તરફ ગર્જના અને દાંતિયાં કરી આત્મરક્ષણ કરતું. એ પણ કાચા માંસ શિવાય બીજું કાંઈ ખાતું નહિ અને તેને પણ માણસના દેખતાં અડકતું નહિ.

આ બે અદ્ભુત વાતો વિના એવાં બીજાં કેટલાંક દષ્ટાંત મળી આવ્યાં છે, તે ઉપરથી આપણને ખબર પડે છે કે શિક્ષા અને સોબતનું કેવું આશ્ચર્યકારક બળ છે, પ્રત્યેક મનુષ્યને સમજણ નહોત તો અ અવસ્થા કેવી શોચનીય થાત !

સૃષ્ટિના ચમત્કાર.

નદી નીચેનો રસ્તો.

ઇંગ્રેજોએ આપણા દેશમાં જેવાં આશ્ચર્યકારક કામો કર્યાં છે તેવાં તેમના પોતાના દેશમાં ઘણાં વર્ષથી તૈયાર થએલાં છે. ત્યાં બીજાં પણ ચમત્કારિક કામો થયાં છે કે તે સાંભળીને આપણે દિંગ થઇ જઇયે. ઉપર નદી વહી જાય છે અને તેની નીચે રસ્તો પાડયો છે તેમાં થઈ લોકો આવજા કરે એ કાંઈ થોડા આશ્ચર્યની વાત નથી !

ઇંગ્રેજ લોકોના દેશનું નામ ઇંગ્લાંડ છે. તેની રાજધાનીનું શહેર લંડન છે. તે ટેમ્સ નામની નદીને કિનારે છે. એ નદીની નીચે એક રસ્તો પાડવાને ઇ. સ. ૧૭૯૯ માં કેટલાક લોકોએ પ્રયત્ન કરવા માંડયો હતો પણ જોઇતી મદદ ન મળ્યાથી તેમની ધારણા તે વખતે પાર પડી શકી નહિ. પછી સને ૧૮૨૪ માં પ્રખ્યાત સિવિલ એન્જીનીયર ક્રૂનેલ એ કાર્યમાં દૃઢ નિશ્ચયથી પ્રવૃત્ત થયો. નદીની એક બાજુએ સરે અને બીજી બાજુએ મીડલસેક્સ નામના પ્રદેશ છે; ત્યાંનાં રથાર અને ઓયાપિન્ એ બે સ્થાને કાંઇ વેપારની ધામધૂમ ન હોવાથી બાખાં પાડવાને એ બે સ્થળ પસંદ

કર્યો. સુરંગ ફોડવાને એક જાતની લીલા રંગની માટી પણ મેળવી. તેમજ આ કામમાં મહારાજસભા (પાર્લામેંટ)ની મંજુરી જોઇએ તે પણ મેળવી. પછી એ લાકડાંને ૩૩ હાથ સુધી પાણીમાં ઘાલ્યાં અને આશરે ૧૮ હાથ સુધી ઉંડાં કાંકરામાં તેમને ઉતાર્યા. પહેલાંના લોક રેતી જેવી માટી જોઈ થાકી ગયા હતા તેથી આ વખતે લાકડાં વધારે ઉંડાં દટાવ્યાં. આશરે ૫૭ હાથ નીચે એકદમ ખૂબ નીચે પડી એટલે રેત અને પાણી નીકળ્યાં. એ પછી સુરંગ ફોડવાનો આરંભ કર્યો. આશરે ૧૦૦ હાથ નીચે ખોદવું પડયું. જે ઠેકાણે નદીનું પાણી ઉંડું હતું ત્યાં સુરંગનું તળીયું પાણીથી ૫૦ હાથ નીચે પડયું.

એક મોટા મજબૂત યંત્રવડે એ કામ પાર પડયું છે. તે યંત્ર આશરે ૧૫ હાથ ઉંચું અને બે હાથ પહોળું હતું. એની વચમાં ત્રણ પડ હતાં અને તે દરેક પડમાં બાર બાર બાખાં હતાં એટલે કુલ ૩૬ બાખાં હતાં. ખોદનારા તેમાં રહી માટી કાઢી રસ્તો કરતા હતા અને કડિયા ઈંટો વડે ચણતા હતા.

કામ ચાલતાં બે વાર ઉપરનું તળિયું ખોદનારાપર તૂટી પડયું તેથી ઘણા દિવસ સુધી કામ બંધ રહ્યું. પણ પછી જે ઠેકાણે બાખાં પડયાં હતાં તે ઠેકાણે યુક્તિથી કાદવ વગેરે પૂરી દીધું. આવી કુશળતાથી ચમત્કારિક ફળ થયું. પાણીનું ઝરણ બંધ થઇ ઘણી ઝડપથી કામ ચાલ્યું. આ સુરંગ દોઢ હજાર હાથ કરતાંએ વધારે લાંબી છે. તે કરવાને દરએક હાથે ૧૫ હજાર રૂપિયા ખર્ચ થયું હતું. એ રસ્તે ગ્યાસના દિવાથી હમેશાં અજવાળું રહે છે. પહેલાં ત્યાંથી લોક પગે ચાલીને જતા પરંતુ હવે ત્યાં રેલવે ચાલે છે.

મનુષ્યની બુદ્ધિવડે ઉપરાઉપર ચાર રસ્તા ત્યાં થયા છે. ૧—નદીની નીચેનો ઉપર કહ્યો તે રસ્તો છે જ્યાંથી લોકો પગે ચાલીને તથા ગાડીમાં બેશીને સહજ આવજા કરે છે. ૨—નદીના પ્રવાહ ઉપર જ્યાં આગબોટ અને વહાણ સ્વચ્છન્દે ફરે છે ત્યાંથી જવાય અવાય છે. ૩—નદી ઉપરના પુલપરથી લોકો ગાડી વગેરેથી જા આવ કરે છે. અને ૪—સર્વની ઉપર આકાશમાર્ગે બલુનવડે જવાય છે. આ પ્રમાણે આકાશ પાતાળ જોડાઇને ક્રમે ક્રમે મનુષ્ય જાતિના અધિકારનો વિસ્તાર થવા લાગ્યો છે.

———o———

ગો-પાદપ.

દક્ષિણ અમેરિકાના પીરૂ નામે પ્રદેશમાં એક જાતનું વૃક્ષ થાય છે, તેમાંથી ગાય ભેંશની માફક દૂધ નીકળી શકે છે તેથી તેને 'ગોપાદપ' કહેછે. ત્યાંનાં બીજાં વૃક્ષ કરતાં એ વૃક્ષ ઉંચું છે. કોઇ કોઈ ૧૦ હાથ કરતાં એ વધારે ઉંચું થાય છે. એનું ફળ બહુ સુન્દર અને સ્વાદવાળું હોય છે.

વેસ્ટ નામનો એક અંગ્રેજ સમુદ્રની મુસાફરી કરતાં આટ્લાન્ટિક મહાસાગરના દક્ષિણ ભાગમાં ગયો હતો. તેણે ગોપાદપનું વર્ણન કર્યું છે તે નીચે લખ્યું છે.

વૃક્ષમાંથી દૂધ નીકળે છે એ વાત સાંભળી ઘણા અચંબો પામે પણ મેં એ નજરેનજર જોયું. અહિંના લોક તેનું દૂધ પેટભરીને પીયેછે. ગાયનું દૂધ ન મળવાથી મેં પણ એ ચાહની સાથે મેળવી પીધું. ગાયનું અને એ ઝાડનું દૂધ બંને સરખું કામ કરેછે. તે ઘણું ધોળું અને ચીકણું છે તથા સ્વાદ અને વાસમાં ગાયના દૂધ જેવું હોય છે. ગાયનું દૂધ જેમ ચહા અથવા કાફીની સાથે મળી જાય છે અને કાંઇ દુર્ગણ કરતું નથી તેજ પ્રમાણે આ દૂધ પણ બરોબર મળી જાય છે. તાપ દીધાથી એમાં ઝટ કોઇ પ્રકારનો ફરક થતો નથી. એને જરા ઉનું કરીને રાખ્યાથી ૭ સાત દિવસ સુધી જેમનું તેમ રહે છે. એનો ગુણ બીજાં વૃક્ષના રસ જેવો નથી પણ બીજાં પ્રાણીના દૂધ જેવો છે. એમાંથી દહીં અથવા માખણ થતું નથી. મેં એક બાટલીમા એ દૂધ લઈ આશરે બે માસ પછી ટ્રિનિડાડ બેટમાં જઇ વહાણના કપ્તાનને આપ્યું હતું. કેટલીક યુક્તિ વડે એ દૂધના કેટલાએક ભાગમાંથી દહી જેવો એક ખાટો અને માખણ જેવો એક ધોળા રંગનો એમ બે પદાર્થ જુદા પાડયા હતા. એ માખણને સુકવ્યાથી તેમાંથી સાદા મીણ જેવી એક વસ્તુ નીકળી. એ માખણ ઘણો તાપ દીધાવિના ઓગળતું નહિ અને પાણી અથવા દારૂ સાથે મિશ્રિત થતું નહિ. તેમાંથી કાંઇ પણ ગંધ નથી નીકળતી. તેને બાળ્યાથી ઘણો સુંદર પ્રકાશ આપેછે અને કોઇ જાતની બદબો આવતી નથી. તેલ કે કેરોસીનની માફક એના દીવામાંથી કાંઇ (મેલ)

જમતો નથી. તેથી તેની એક ઉત્તમ જાતની મીણબત્તી થઈ શકે છે. ગો-પાદપનું લાકડું ઘણું કીમતી હોય છે, તથા વહાણ બનાવવામાં ઘણું ઉપ-યોગી થાય છે.

વેઓવાવ વૃક્ષ.

આપણા દેશમાં વડને વનસ્પતિ કહેતા નથી કેમકે એ વૃક્ષ ઉદ્ભિજ જાતિમાં સર્વ કરતાં મોટું તથા વધારે લાંબી જીંદગીવાળું છે પણ આફ્રિકા ખંડના પશ્ચિમ ભાગના સેનિગાલ નામના પ્રદેશમાં **વેઓવાવ** નામનું એક વૃક્ષ થાય છે તેના જેવું મોટું તથા ઘણાં વર્ષ સુધી હયાતિ ભોગવનારૂં વૃક્ષ પૃથ્વીપર બીજું જણાતું નથી. એનાં પાંદડાંમાં આંગળી જેવા ભાગ છે તેથી હબસી લોકો તેને **વેઆવાવ** કહે છે. **એંડર્સન** નામના એક ફ્રેંચે એ વૃક્ષ શોધી કાઢ્યું તેથી તેનું બીજું નામ ' **એંડર્સોનિયા** ' પણ છે. એ ગૃહ-સ્થનું માનવું એવું છે કે એ વૃક્ષ પાંચ હજાર વરસ કરતાં પણ વધારે મુદ્દત જીવે છે. કેવું આશ્ચર્ય છે કે જેટલા સમયમાં કેટલાંક મહારાજ્યો ઉત્પન્ન તથા વિનાશ થાય છે, કરોડો જીવ પેદા થાય છે ને મરી જાય છે, તથા પૃથ્વી ઉપર બીજા અનેક ફેરફાર થઇ જાય છે તેટલા લાંબા કાળ સુધી આ વૃક્ષ સર્વ જોયા કરે છે ! તેનો આકાર ઘણો વિશાળ હોયછે. તેનાં મૂળથી થડ સુધીની ઉંચાઇ ૯–૧૦ હાથ છે તથા તેનો ઘેરાવો ૫૦–૫૨ હાથ હોય છે. એક થડનો ઘેરાવો ૭૦ હાથ પણ જણાયો હતો. તેની નીચેની શાખાઓનો વિસ્તાર આશરે ૪૦ હાથ હોય છે. તેના આગલા ભાગમાં બમ્બે માટી નાંખી થડને ઢાંકી રાખે છે તેથી તે વૃક્ષ જાણે એક અરણ્ય હોય એવું જણાય છે. એનું લાકડું પાકું થાય તોપણ તે વડના જેવું નરમ હોય છે. તેથી તેનાં પાટીઆં વગેરે થઇ શકતાં નથી. તેનો શોધક એંડર્સન જે પીડાથી મરણ પામ્યો છે તેવીજ પીડા એ વૃક્ષને જણાય છે. એનો કઠણ ભાગ એટલો કોમળ થઈ જાય છે કે પવનનું થોડું તોફાન પણ એ પર્વત જેવડા વૃક્ષને તોડી પાડી શકે છે. હબસી લોકો તેનું થડ કોરીને તેની અંદર ઘર

વગેરે કરે છે તથા અપરાધી અને ધર્મભ્રષ્ટ લોકનાં મડદાંને સંસ્કાર કર્યા વિના તેમાં બાંધી રાખે છે. એ વૃક્ષનો એવો ગુણ છે તેની અંદર રાખેલું મડદું કોહી જતું નથી પણ સુકાઇને મજબુત થાય છે અને મિસર દેશનાં **'મમી'** (એટલે રક્ષણ કરી રાખેલાં મુડદાં) પ્રમાણે રહે છે. એનાં પાંદડાં ગાઢ તથા પીળા રંગનાં અને પાંચ આંગળાં વાળા હાથની હથેળી જેવાં હોયછે. કેટલાંક પાંદડાંની વચમાંથી ફૂળ ઝુલી પડે છે. એક એક ફળ ઘણું મોટું તથા સફેત હોય છે અને તેનું દળ સાંકડું હોય છે. એના રેસા ઘણાં હોય છે તથા એક નળની માફક થઇને ઉંચા ભાગમાંથી છત્રની પેઠે વિસ્તાર પામે છે. તેના મધ્ય ભાગમાંથી ઘણા પાતળા તથા વાંકા રેસાના તાંતણા નીકળી એક મોટા માથા પ્રમાણે શોભે છે. એનાં ફળને ' **વાનર પિંઠા** ' કહે છે. તે સ્વાદિષ્ટ તથા પુષ્ટિકારક હોય છે. તે ફળ લાંબાં ચાર ખુણિયાં, જરા પીળાસ પડતાં, કોમળ રૂંછા-વાળાં, તથા ઘેરાવામાં નવ ઇંચ હોય છે. તેની અંદર ઘણાં કાણાં હોય છે અને દરેક કાણાની અંદરના સુકા કોમળ ગલમાં ધોળાં બી રહે છે. એ ગલમાં પાણી મેળવ્યાથી ખાટો સ્વાદ થાય છે ને તેથી કેટલીક જાતના તાવ મટે છે. મિસર દેશના વૈદ્યો પેટના રોગ ઉપર પણ એ ફળ ખવરાવે છે. તેનાં પાંદડાંમાં પણ ઔષધનો ગુણ છે. તેને સુકવ્યાથી ' **લોલા** ' નામની ખાવાની વસ્તુ થાય છે તે છાશની સાથે ખાધાથી પરસેવો છુટે છે. હબસી લોક અત્યન્ત ગરમ મુલકમાં રહેછે તેથી તેમને આ ફળને લીધે ઘણો ફાયદો થાય છે. એની છાલથી તાવ જાય છે. અને તેના તાંતણાના દોરા તથા વસ્ત્ર વગેરે થાય છે.

અપૂર્વ સરોવર.

વિશ્વાધિપતિ પરમેશ્વરની સૃષ્ટિના વિષય જેટલા આપણા જોવામાં તથા સાંભળવામાં આવેછે તેટલીજ તેની અનુપમ શક્તિ તથા તેનો અપાર મહિમા દેખાય છે. જે પુન્યવાન્ પુરૂષ ઉન્નતિની ઇચ્છાથી દેશ દેશાન્તર ફરીને ઇશ્વર-

ની સૃષ્ટિનું સૌન્દર્ય જુવે છે તેના જેટલું જ્ઞાન મેળવવાનું તથા ઈશ્વરનો મહિમા જાણવાનું લાંબી મુદત સુધી પુસ્તકો વાંચનાર ઘણા લોકને મુસ્કેલ પડેછે.

યુરોપ ખંડના પોર્ટુગાલ દેશમાં અસ્ટ્રેલા નામના પર્વતની હાર છે, તેના શિખર ઉપર બે સરોવર છે તેમનો વિસ્તાર ઘણો મોટો છે. એક તો એટલું ઉંડું છે કે તે ' અતલસ્પર્શ ' (પાતાળિયું) એ નામથીજ ઓળખાય છે. આશ્ચર્યની વાત એ છે કે એ સરોવર સમુદ્રથી ચાળીસ કોસ દૂર છે, તોપણ સમુદ્રનું પાણી જ્યારે સ્થિર રહે છે ત્યારે તે સરોવરનું પાણી પણ સ્થિર રહે છે, અને સમુદ્રમાં જ્યારે તરંગ ઉછળે છે ત્યારે તેમાં પણ મોજાં હાલ્યા કરેછે. એ ઉપરથી સ્પષ્ટ માલમ પડે છે કે સમુદ્રની સાથે એનો ગુપ્ત સંબંધ છે. તેના સ્પષ્ટ પ્રમાણ સારૂ એક બીજું દૃષ્ટાંત એ છે કે, એ તળાવના મોજાંની સાથે કોઇ કોઇવાર ભાગેલા વહાણનાં નાના નાના કકડા ઉછળી આવે છે.

એ દેશમાં એક બીજું તળાવ છે, તે પવનનું તોફાન આવતાં પહેલાં એક પ્રકારનો ભયંકર અવાજ કરે છે ને તે અવાજ બહુ દૂરથી સંભળાય છે. 'કુયેમ્બ્રા' નગરથી આશરે બાર કોસ દૂર એ 'ફ્રારભાનકસ' નામનું જળાશય છે, તેમાં લાકડું અને બીજા ઘણા હલકા નાના પદાર્થ, જેવાકે ઘાસનાં તરણાં, બુચ, પીછાં એ સુદ્ધાં પણ નાંખ્યાથી ડુબી જાય છે અને ફરીથી દેખાતાં નથી.

તેલ, વાયુ તથા અગ્નિનાં ઝરણ. (વહેણ)

ઇટાલી દેશમાં મોડેના નામની જગાએ ઘણાં વહેણ છે. તેમાંથી જુદી જુદી જાતનાં તેલ નીકળે છે, તે વા, પક્ષાઘાત, વગેરે રોગ ઉપર કામમાં આવે છે. તેની પાસેના ક્રેમેરો નામના એક ગામના લોકો તેની માટી ખોદી વેહેળિયાં બહાર કાઢે છે, તેની તળે જે વહેણ જણાય છે તેમાંથી લાલ રંગના ઉંચેના વહેણમાં સફેદ રંગનું તેલ જણાય છે. આ બધું તેલ પાણીના ઉપરના ભાગમાં જણાય છે.

ભાર્જિનીયાની અંદરની પ્યાનથર ગ્યામ નામની જગાએ આશરે ૬૬ હાથ પહોળી ગુફા છે તેમાંથી નિત્ય પવન વાવાઝોડાની પેઠે એવા જોરથી વાયછે કે તેની પાસે ચાલીસ હાથ સુધીનું ઘાસ વાયુના વેગથી સરસું થઇ જાયછે. ઠંડી ઋતુમાં એ પવનનો વેગ ઘણો જબરો હોય છે, અને ચોમાસુ આવતાં ઓછો થઈ જાય છે. કુમ્બર્લેન્ડ પર્વતમાં એક ગુફા છે તેમાંથી પણ વખતે વખતે એ જાતનો પવન વાય છે.

એશિયા ખંડ માંહેલા રૂશિયા દેશની અંદરના સિરવાન્ પ્રદેશમાં એક ચમત્કારિક અગ્નિક્ષેત્ર છે ત્યાં કોઇ ઠેકાણે નિરંતર અગ્નિજ બળતો રહેછે, કોઇ ઠેકાણે નિત્ય ધૂમાડોજ નિકળ્યા કરે છે, અને કોઈ ઠેકાણે રોજ વરાળ નીકળે છે. તેની પાસે એક અગ્નિસરોવર છે. કોઈ કોઈવાર એ અગ્નિ સરોવર તથા અગ્નિહોત્ર બન્ને સળગીને આસપાસની બધી જમીન અગ્નિમય કરે છે. તેમાં આશ્ચર્યની વાત એ છે કે એ અગ્નિમાં બાળવાની શક્તિ નથી, એટલે એમાં હાથ ઘાલ્યાથી બિલકુલ દઝાતું નથી.

સમુદ્રના પાણીની ખારાસ.

પરમ કરૂણાનિધાન પરમેશ્વરે કેવા સારા ઉદ્દેશથી આ મોટી પૃથ્વીની આસપાસ સમુદ્ર કર્યો છે! એક મહાસાગરમાં ચારે તરફથી મોટી નાની નદીઓ આવીને મળે છે; સમુદ્રનું પાણી પાછું વરાળરૂપે ઉંચે જાય છે; અને તેજ વરાળ જળરૂપે વરસાદ થઇ પૃથ્વીપર પડે છે અને પૃથ્વીને શીતળ તથા ફળદ્રૂપ કરે છે. સૂકાઇ ગએલાં નદીયો તથા તળાવ એ વરસાદથી ફરીને ભરાય છે અને પરમેશ્વરના પરમકલ્યાણકારી કાર્યમાં ઉપયોગી થાય છે. આને લીધે ઘણા લોક એકદમ એમ માને છે કે સમુદ્રનાં પાણી તથા નદી તળાવનાં પાણી વચ્ચે કાંઇ ફરક નથી. પણ ખરૂં જોતાં એમ નથી. સ્વાદ, ભારેપણું તથા બીજી કેટલીક બાબતમાં બીજાં પાણી કરતાં દરિયાના પાણીમાં

ઘણો ફેર જણાય છે. મંગલમય પરમેશ્વરે પોતાનો મંગલ હેતુ સિદ્ધ થવા સમુદ્રમાં એક પ્રકારનો ખારો પદાર્થ પેદા કર્યો છે, તેથી તેનું પાણી સ્વાદમાં ખારૂં લાગે છે. એ ખારાશને લીધે સમુદ્રમાં રહેનારાં કેટલાંક પ્રાણી જીવે છે તથા પોતપોતાની સૃષ્ટિનું કાર્ય કરે છે. જો સમુદ્રમાં એ ખારાશ ના હોત તો તેમાંનાં સર્વ પ્રાણી મરી જાત તેથી દુર્ગંધ પેદા થઇને જમીન ઉપરનાં સર્વ પ્રાણીનો પણ એકી વખતે નાશ થાત.

વિજ્ઞાન.

જળ અને તેનાં અનેક રૂપ.
વાદળાં, વરાળ તથા વૃષ્ટિ.

માણસનાં જુદાં જુદાં રૂપ આપણે જોઇએ છીએ, પણ પાણી કોઇવાર વરાળ થઇ આકાશમાં ચઢે છે, કોઇવાર મેઘ (વાદળાં) રૂપે વિવિધ રંગ ધરે છે, અને વૃષ્ટિ થઇને પૃથ્વીને તર કરે છે, કોઇવાર ધૂમસરૂપે સર્વ દિશામાં અંધકાર કરી નાંખે છે, કોઇવાર ઠંડું થઇ કરારૂપે પથ્થરની કરચો માફક તોફાનથી નીચે પડેછે, અને કોઇવાર બરફ થઇ પાણી ઉપર એવી રીતે જમી જાય છે કે તેનાં ઉપર થઈ માણસ, હાથી વગેરે વગર હરકતે જા આવ કરી શકે.

આ બધું સાંભળીને ઘણાને આશ્ચર્ય લાગે છે, પણ વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર જાણ્યાથી તે સર્વ સહજ સમજાય છે. શા કારણથી, કેવી રીતે અને કેવી તરેહની ઘટના થાય છે, તે શાસ્ત્રથી જણાયછે, તે શાસ્ત્રને વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર કહે છે. વરાળમાંથી વાદળાં તથા વૃષ્ટિ કેવી રીતે થાય છે તેનું પ્રથમ વિવેચન કરીએ.

વાદળાં અને વરસાદ વિષે આપણા દેશના જુદા જુદા ભાગમાં લોકો જુદી જુદી તરેહવાર કલ્પનાઓ કરે છે. કોઇ કહે છે કે સ્વર્ગમાં મેઘરાજા અને તેમની રાણીઓ માંછલાં વગેરે ખાય છે તેથી તેમના મ્હોંમાંથી જે લાળ પડે છે તેનાં વાદળાં બનેછે! કોઈ કહે છે કે ઇંદ્રનો ઐરાવત નામે હાથી સમુદ્ર-

માંથી જળ ચૂસી લેઇને પોતાની પીઠ ઉપર છાંટેછે, તે ચારે તરફ ફરતું ફરતું વેરાય છે તેથી વરસાદ વરસે છે! કોઇ કહેછે કે વાદળીઓ આકાશમાંથી ઉતરી સમુદ્રમાંથી પાણીનાં બેડાં ભરી જાય છે અને પછી ઉપર જઇ તે પાણી ઢોળી દેછે તેનો વરસાદ વરસે છે! પરંતુ આ બધી કાંઇ ખરી વાત નથી, પણ અજ્ઞાનતાએ ચલાવેલી છે.

વાદળાં એ પાણીનો એક પ્રકારનો આકાર માત્ર છે, બીજું કાંઇ નથી. પાણીની વરાળ થાય છે, વરાળનાં વાદળાં થાય છે, અને તે વાદળાંમાંથી વરસાદ વરસેછે. એક વાસણમાં ઉનું પાણી કર્યાથી તેમાંથી વરાળ નીકળે છે; એ વરાળ ઉપર થોડીવાર હાથ ધરી રાખ્યાથી હાથ પલળે છે અને પાણી ટપક ટપક થાય છે; તે વરાળ જામી ગયાથી પાણી થઇ ગયેલું હોય છે. એ વરાળ ઉંચે જઇને વાદળાં થાય છે. આકાશમાં ઘણાં વાદળાં હોય છે તેનું કારણ એ છે કે સૂર્યના તાપથી સમુદ્રનું પાણી ગરમ થઇને તેમાંથી ઘણી હલકી વરાળ નીકળે છે; પણ તે બધી વખતે આંખેથી દેખાતી નથી. તેથી વરાળ ઘણા જથામાં આકાશમાં જામીને એકઠી થાયછે ત્યારે વાદળાંમાં સૂર્યનાં કિરણ પડયાથી વિવિધ રંગ પેદા થાય છે. એ બધાં વાદળાં બહુ દૂર હોતાં નથી. ઉંચા પર્વત ઉપર ચઢીયે તો તે સ્પષ્ટ જણાય છે. ટાંડી હવાથી એ વાદળાં ભારે થાય છે ત્યારે વધારે ઊંચે જઇ શકતાં નથી પણ વરસાદરૂપે પૃથ્વી ઉપર પડેછે. પવનથી વાદળાં આમતેમ જાય છે તેથી ઘણે દૂર સુધી વરસાદ વરસે છે. હવે જુઓ કે પાણીને કેટલી જાતનાં રૂપ છે! પાણીની વરાળ થઈ, વરાળનાં વાદળાં થયાં અને વાદળાંનો વરસાદ થઇને પાછું પાણીનું પાણીજ થયું.

ઝાકળ.

ઉપર કહ્યું કે પાણીનાં વરાળ, વાદળાં તથા વરસાદ એવાં ઘણાં રૂપ થાય છે. હવે ઝાકળ શી રીતે થાય છે તે જોઇએ. ઝાકળ ક્યાંથી આવે છે? ઘણાક એવું ધારે છે કે સ્વર્ગમાંથી દેવલોક છાની વૃષ્ટિ કરે છે તેથી ઝાકળ વરસે છે! પરંતુ તે ખોટી કલ્પના છે. ઝાકળ તો આ પૃથ્વી ઉપરના પાણી

વિનાનું બીજું કાંઇ પણ નથી. સૂર્યના તાપથી પાણીની વરાળ થઇ ઉંચે જાય છે એવું આગળ કહી ગયા છીએ, અને બીજાં પણ કેટલાંક કારણોને લીધે થોડી ઘણી વરાળ પૃથ્વીપરથી હમેશાં ઉંચે જાય છે. તે બધી વરાળનાં કાંઈ વાદળાં થતાં નથી. સંધ્યાકાળ પછી જ્યારે સૂર્યનો તાપ ઓછો થાય છે, ત્યારે પૃથ્વી તથા બીજી બધી વસ્તુઓની અંદરની ગરમી બહાર નીકળે છે અને ધીમે ધીમે બધું ઠંડું થાયછે. હવાને ઠંડી થતાં જરા વધારેવાર લાગે છે. ઠંડી વસ્તુઓની સાથે હવાનો સંયોગ થયાથી તેની અંદર જે પાણી ભરેલી વરાળ હોયછે તે જમી ગયાથી ઝાકળ બને છે. ઘણાએ જોયું હશે કે એક કડકો ઠંડો કાચ અથવા આયનો એકાદ ગરમ ઘરમાં લઈ ગયાથી અથવા તેના ઉપરના ભાગ ઉપર તાપ દીધાથી તે પલળી જાય છે. ગમે તે રીતે વરાળ શીતળ વસ્તુ સાથે મળ્યાથી પાણી થઇ જાય છે. ઝાકળનું પણ બરોબર એજ પ્રમાણે થાય છે.

બધા જાણેછે કે જે રાત્રે તોફાન હોય છે અથવા આકાશમાં વાદળાં હોય તે રાત્રે વધારે ઝાકળ થતું નથી, કારણકે ઘણો પવન વાવાને લીધે વરાળ બધી વીખેરાઈ જઇને તેની જમાવટ થતી નથી. અને આકાશ મેઘ-થી ઢંકાયલું હોય છે તેથી પૃથ્વીમાંથી જે તાપ બહાર નીકળે છે તે બરોબર ઉંચે જઇ શકતો નથી પણ પૃથ્વી ઉપર ફરીને પાછો આવી તેને ગરમ કરે છે. આકાશ ઢંકાયાથી પૃથ્વીનો તાપ બહારથોજ બરોબર ચાલી જાય છે તેથી તે વધારે શીતળ થઇને બધી વરાળ બરોબર જમી ગયાથી ઝાકળ ઘણું પડે.

ઝાકળ બધી વસ્તુ ઉપર સરખું પડતું નથી. જે વસ્તુમાંથી ગરમી જલદી નીકળે તેના કરતાં જે વસ્તુમાંથી ગરમીને નીકળતાં વધારે વખત લાગે તેમાંથી વધારે ઝાકળ થાય. સર્વ ધાતુ કરતાં કાચ ઝટ પલળી જાય છે. કાચ કરતાં લીલાં તરણાં ઉપર ઝાકળ વધારે જમે છે. ઝાકળ ન મળ્યાથી ઘણાંક છોડ વગેરે મરી (કરમાઈ—સુકાઇ) જાય છે; માટે તેમ ન થવાને ઇશ્વિરે કેવો આશ્ચર્યકારક ઉપાય કર્યો છે!

જે રાત્રે વધારે ટાઢ હોય તે રાત્રે ઝાકળ વધારે પડે. જે વસ્તુઓને ઘાસથી અથવા બીજી કોઇ રીતથી ઢાંકી રાખીયે તેમાંની ગરમી બહાર નીકળી શકતી નથી અને તેથી તેમનાપર ઝાકળ પણ જમતું નથી.

ધૂમસ, કરા અને બરફ.

ધૂમસ એ વાદળાંની એક જાત છે. વિશેષ એટલુંજ કે એ પૃથ્વીની પાસે રહે છે અને વાદળાં દૂર જણાય છે. બન્ને વરાળ ગાઢી થયાથી થાય છે. હવાની સાથે પાણીના કણુ મળે છે અને ટાઢ ઘણી હોવાથી ગરમ તથા શરદ એ જુદી જુદી જાતની હવાઓ એકઠી થાયછે તેથી ધૂમસ પેદા થાય છે. આપણા દેશમાં શિયાળામાંજ ધૂમસ પડે છે. પણ ઠંડા મુલકમાં તથા સમુદ્ર કિનારે ઘણું કરીને ધૂમસ હમેશાં જણાય છે. ધૂમસથી આંબાને તેમજ બીજાં વૃક્ષોને મોહોર, ફૂલ વગેરે આવે છે. એવા કેટલાક દેશ છે કે જ્યાં વૃષ્ટિ સમૂળગી થતી નથી, પણ ત્યાં ગાઢ ધૂમસ થઇને જમીનને ભીની કરેછે.

કરા કેવી રીતે તૈયાર થાયછે તે હજી નિશ્ચિત થયું નથી પણ એટલું તો નક્કી છે કે વાદળાંમાંથી જ્યારે વરસાદનાં ફોરાં પડવા માંડે છે ત્યારે એકદમ ઠંડા પવનની લહેરથી કરા જમી જાય છે. કરાનો આકાર ઘણુંકરીને ગોળ અથવા ઇંડા જેવો હોય છે, પણ જુદે જુદે વખતે જુદો જુદો આકાર થાય છે. આકાશના ઉપલા ભાગમાં કરાનો આકાર ઘણો નાનો હોય છે પણ જેમ જેમ નીચે આવતા જાય તેમ તેમ પાસેની વરાળને સાથે એકઠી કરતા કરતા મોટા થઇ જાય છે. કરા પડવાને લીધે ઘણીવાર વૃક્ષ વગેરેને બહુ નુકસાન થાયછે. પરંતુ તેથી પણ જગતનું કાંઇ પણ ભલું કરવાનો જગત્કર્તાનો હેતુ હશે એમાં કાંઇ સંદેહ નહિ.

બરફ. પાણી ઠંડું થયાથી ધીમે ધીમે ઠરી જાય છે તેથી બરફ થાય છે. પૃથ્વીના ઉત્તર તથા દક્ષિણ પ્રાંતો ઘણા ઠંડા છે તેથી ત્યાંના સમુદ્ર પર્વતના જેવા બરફના ઢગલાથી ઢંકાઇ ગયલા છે. ઇંગ્લાંડ અને એવાજ બીજા ઘણા દેશોમાં શિયાળામાં વરાળ વાદળાનું રૂપ નહિ ધરતાં એકદમ બરફ થાય છે અને તે વરસીને રસ્તા, ઘાટ, છાપરાં અને સરોવર એ સર્વ ઠેકાણે બરફ પથરાઇ જાયછે. આપણો દેશ ઘણો ગરમ છે તેથી અહીં એવો બરફ જણાતો નથી, પણ પાણીને ઠારીને એક પ્રકારનો બરફ બનાવવામાં આવે છે.

હિમાલય પર્વત ઘણો જ ઠંડો છે તેથી ત્યાં હમેશાં બરફના ઢગલે ઢગલા રહેછે. બરફ ઘણો ધોળો તથા હલકો છે. સમુદ્રના ઉપરના ભાગમાં છાપરાની પેઠે બરફ રહેછે અને જળજંતુ બધાં તેની તળે સુખથી ફરે હરેછે અને ટાઢથી બચે છે. ઘણાં વૃક્ષાદિનાં મૂળ તથા ફૂલને ટાઢથી બચાવનાર બરફ છે; પાણી વિનાની જગાને ફળદ્રુપ પણ બરફ કરી દેછે અને બરફ પૈડાં વિનાની ગાડીને ચાલવા સારૂ સુંદર રસ્તો બનાવે છે. પાણીની ઉપર બરફ હોય તેના ઉપર થઇને સહજ જા આવ કરાય છે.

જે પાણીને આપણે સામાન્ય જાણીયે છીયે તેજ પાણી કોઇવાર વરાળ, કોઇવાર વાદળાં, કોઇવાર ઝાકળ, કોઇવાર ધૂમસ, કોઇવાર કરા, અને કોઇવાર બરફ એ પ્રમાણે ઘણાં રૂપ ધરીને, કદિ પૃથ્વીપર, કદિ આકાશમાં, અને કદિ સમુદ્રમાં, એમ દરેક રૂપમાં જગતના ઉપર ઘણો ઉપકાર કરેછે. જે દયાળુ પ્રભુ એક પદાર્થમાંથી ઘણાં રૂપ ઉત્પન્ન કરેછે તેની કેવી અદ્ભુત શક્તિ છે!! જગતના અસંખ્ય પદાર્થોને અસંખ્ય રૂપ આપી તે આપણા સુખ માટે કેટલા ઉપાય કરે છે તે આપણી આંખથી સહજ જણાય તેમ નથી. જેમ જેમ વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર શિખાય છે તેમ તેમ તેનો મહિમા તથા કૌશલ્ય જોઇને મન આશ્ચર્ય પામે છે તથા ભક્તિરસથી પીગળી જાય છે.

શરીરની આરોગ્યતા જાળવવાના ઉપાય.

શરીરની આરોગ્યતા એ કેટલું સુખ છે તે કળી શકાય તેમ નથી. શરીર નિરોગી ના હોય તો આ સંસારમાં કાંઇ સારૂં લાગતું નથી. આ પૃથ્વીમાં એવું કોઇ નહિ હોય કે જે શરીર સુખ ઇચ્છે નહિ. આપણાં શરીર સુખને માટે કરૂણામય પરમેશ્વરે કેટલાક નિયમ કરી રાખ્યા છે. જે પ્રમાણમાં આપણે તે નિયમ પાળીયે તેટલા પ્રમાણમાં આપણે શરીરસુખ ભોગવી શકીયે. માણસ અજ્ઞાનતાથી તે સુખદાયક નિયમનું ઉલ્લંઘન કરે છે તેથી રોગી શરીરથી થતું દુઃખ તેને સહન કરવું પડે છે.

જો આપણે આહાર, કસરત, વિશ્રાંતિ વગેરે શારીરિક નિયમમાં ચીવટ રાખીએ તો આપણી જીંદગીનો ઘણો ભાગ નિરોગી રહી શકે.

આહાર—આપણું શરીર દરરોજ માલમ પડે નહિ તેવી રીતે ઘસાતું જાયછે. ખોરાકથી તે ઘસારાનો અટકાવ થાયછે. જ્યારે આપણા શરીરને પોષણની જરૂર જણાય છે ત્યારે આપણને ભૂખ લાગે છે. માટે ભૂખ લાગે એટલે ખાવું જોઇએ. જોઇએ તેટલો ખોરાક ના મળ્યાથી શરીર ધીમે ધીમે ક્ષીણ તથા દુબળું થતું જાયછે. ગરીબ લોકો દુર્બળ તથા ક્ષીણ જણાય છે તેનું કારણ તેમને પેટપૂર ખોરાક મળતો નથી એ છે. ઘણો આહાર એ પણ રોગનું મૂળ છે; ઘણા તવંગર લોક તેનું ફળ ભોગવે છે. આહારને માટે નીચે લખેલા કેટલાક નિયમ યાદ રાખવા જેવા છેઃ—

૧—ભૂખ લાગે તે વખતે જોઇએ તે કરતાં ઓછું અથવા વધારે ખાવું અને ભૂખ ના હોય તે વખતે ખાવું તે ખોટું છે.

૨—ઝટ પચી શકે તેવો અને પુષ્ટિકારક ખોરાક ખાવો.

૩—ખાવાના વખતની અડધો કલાક પહેલાં અને ખાધા પછી અડધા કલાક સુધી મહેનત કરવી નહિ. પરંતુ રાત્રે વાળુ કર્યા પછી તરત સૂઇ જવું તે ખોટું છે. વાળુ કર્યા પછી એક કલાક કાંઇ અનુકૂળ મહેનત કર્યા પછી સુવું.

૪—ઘણા તાપમાંથી આવીને અને પુષ્કળ થાક લાગે એવી મહેનત કરીને તરત ખાવું નહિ, પણ થોડો વખત આરામ લીધા પછી ધીમે ધીમે જમવું.

૫—કઠણ વસ્તુને ખૂબ ચાવીને ખાવી.

૬—ઘણી ઉતાવળથી ખાવું નહિ.

૭—ખાતી વખતે તેમાં વિશેષે કરીને પાણી પીતાં હસાહસ અથવા ઘણી વાતચીત કરવી નહિ.

૮—નાનાં બાળકને ઘણીવાર અને થોડે થોડે ખવડાવવું.

૯—ઊંઘેલા અથવા રોતા બાળકને સાવધ કરી દૂધ પાવું.

૧૦—ખાધા પછી ઓછામાં ઓછા ત્રણ કલાક પછી ફરી ખાવું.

૧૧—ખાવાનો વખત હમેશાં એક રાખવો. અનિયમિત વખતે ખાવું એ રોગનું મૂળ છે.

૧૨—તાવ, અતિદાહ, ઝાડો, અજીર્ણ વગેરે રોગવાળા માણસે ઉપવાસ કરવો અથવા થોડું ખાવું.

૧૩—બરોળ વગેરેના જૂના રોગવાળા માણસે દૂધ જેવો હલકો તથા પુષ્ટિકારક ખોરાક ખાવો.

૧૪—દરરોજ એકજ તરહેનું ખાવું એ ઠીક નથી. ખોરાકની વસ્તુમાં ફેરફાર કરવો જોઇએ.

મહેનત અને વિશ્રાંતિ—શરીર એ એક યંત્ર છે. યંત્રને જો ઠીક રાખીએ તો બરોબર ચાલી શકે છે તેમ જ શરીરને છે. શરીરને એવી રીતે જાળવવું અને કેળવવું જોઇએ કે બધાં અંગ બરોબર ચાલતાં રહે. પણ આળસથી શરીર જેમ બગડીને ખરાબ થાય છે તેમ ઘણી મહેનતથી પણ ખરાબ થઇ જાય છે એ યાદ રાખવું જોઇએ. આખા દિવસના ૨૪ કલાકમાં ઓછામાં ઓછા પાંચ છ કલાક બરોબર ઊંઘવાની જરૂર છે. ઘણું ઊંઘવું, દહાડે ઊંઘવું અને રાત્રે ઉજાગરો કરવો એ સર્વ હાનિકર્તા છે.

ઘરની સ્વચ્છતા.

ખાવું પીવું, પરિશ્રમ (મહેનત-કસરત) અને વિશ્રામની પેઠે સફાઇ રાખવી એ પણ આરોગ્યતાનો એક મુખ્ય નિયમ છે. આ નિયમ ના પાળ્યાથી શરીર દરરોજ અસ્વસ્થ થતું જાય છે અને ચિત્ત પણ અશુદ્ધ રહે છે, માટે સફાઇ ઉપર વધારે નજર રાખવી જોઈએ છીએ.

સ્વચ્છતા રાખવાને પ્રથમ જે ઘરમાં રહેતાં હોઈએ તે બધું બરાબર ચોખ્ખું રાખવું. આપણા લોક બીજી જાતોને ગંદી ગણીને તેમની તરફ કંટાળો બતાવે છે પણ પોતે કાંઈ સફાઈ રાખવાને પ્રયત્ન કરતા નથી. ઘણા એમ ઇચ્છે છે કે ઘર અને વાડી (ઘરની આગળ અથવા પાછળની કબજે કરેલી છૂટી જગા) નો જેટલો ભાગ વપરાશમાં આવતો હોય તેટલો ભાગ, તેમાં પણ જે ભાગમાં બીજા બહારના માણસો આવીને બેસતા હોય તે

ભાગ સ્વચ્છ રહે અને બીજે ઠેકાણે બરાબર સ્વચ્છતા ના રહે તો હરકત નહિ. કેટલે ઠેકાણે જઇને જોશો તો વાડીના બારણા વચ્ચે છાણનો ઢગલો હશે; કોઇ ઠેકાણે ઘરમાં તથા આંગણામાં ઢીંચણપૂર વાસીદાનો કચરો હશે; કોઈ ઠેકાણે વળી ઘાસ જ પથરાયેલું હશે તથા કચરો ભરેલો હશે ને તેમાંથી ઝેરી હવા ઉડતી હશે. એ રીતે સેંકડો જાતના ગંદવાડ ઉપર આપણી નજર પડતી નથી. ઘણાકના ઘરમાં તો ભાગ્યે કદિ એકાદ વિવાહ કે બીજું કાંઇ મોટું કાર્ય આવે ત્યારે જ ઘરની સફાઈ થાય; પણ તેવું કાર્ય થઇ રહે એટલે વળી તે ઘર દસગણું અસ્વચ્છ થઇ જાય. આપણા લોક જો દેખાડવાને માટે ઘર, વાડી, અને બારણાં વગેરેને સાફ રાખે તો, સફાઈ ન હોવાને લીધે જે કાંઇ રોગ થાય છે તે થાય નહિ.

આ બાબત જો આપણા દેશની સ્ત્રીઓ ધ્યાનપર લે તો તેથી ઘણાં કુટુંબ નિરોગી થઇ શકે. તેમને લાયક જે ઘર વાડી હોય તેમાં કોઇપણ તરેહની ગંદકી ન રહે એમ તેમણે કરવું જોઇએ. દરરોજ આંગણું ઘર વગેરે વાળી ઝાડીને સાફ કરવાં. ફક્ત બહારથીજ નહિ પણ અંદર પણ કોઇ જગાએ જરા પણ ગંદવાડ અથવા કોઇ ચીજ ઉપર કચરો ના રહે તેવી નજર રાખવી. ઘણેક ઠેકાણે ખાટ કે ખુરશી તળે, અથવા ઘરના ખુણામાં કચરાના થર હોય છે, અને ભીંતો ઉપર પણ ઘણી ધૂળ હોય છે, એમ કહેવું જોઇએ નહિ. સરસામાન સ્વચ્છ રાખવાથી તેનો નાશ પણ જલદી થતો નથી. એમાં ખરચ કેટલું છે? જો નોકરચાકર ના હોય તો આપણે પોતે જરાક મહેનત કરીએ એટલે બધું બની શકે.

હવા એ માણસનું આયુષ્ય છે એમ સર્વ કોઇ કહે છે. ચોતરફ સ્વચ્છ રહે છે અને તેથી શરીર સારૂં રહે છે. ઘરમાં હવાને આવ જા કરવાનો રસ્તો રાખવો જોઇએ. કેટલાક લોક એવી સાંકડી જગામાં તથા આંટી ઘુંટીમાં ઘર બનાવે છે કે પવન તેની અંદર પેસી શકતોજ નથી. કેટલાક બેચાર માળનાં ઘર હોય છે તે એક બે વરસ સુધી પૂરાં ઉઘડતાંજ નથી. પાણીને બંધ કરી રાખીએ તો તે જેમ ગંધાઈ ઉઠે પણ વહેતું અને વપરાતું રહેવા દઇયે તો સ્વચ્છ રહે તેમ હવાને પણ એક ઘરમાં બંધ કરી રાખીએ તો તે ખરાબ થઇ જાય છે. ઘરની હવાને જેમ બહારના ચોખ્ખા પવનનો

સંબંધ વધારે તેમ તે વધારે સ્વચ્છ રહે છે. ઘણાએ દીઠું હશે કે ઘરનો એકાદ માળ કેટલોક વખત સુધી બંધ હોય તેને એકદમ ઉઘાડયાથી કેવી દુર્ગંધ આવે છે. અને તેથી કેટલા રોગ થાય છે ! તેટલા માટે જ સ્ત્રીઓએ ઘર, વાડી અને આંગણાં સ્વચ્છ રાખવાને કાળજી રાખવાની જરૂર છે, અને ઘરના માળ (મેડા) પણ ખુલ્લા રાખવા તથા ઘરની અંદર હવા આવ જા કરે તેવા ઉપાય કરવા. સ્ત્રીઓએ આ વિષે બરાબર ધ્યાન આપવું જોઇએ. એ રીતે ઘરની અંદર તથા બહાર જેટલી સ્વચ્છતા હશે અને જેટલી સ્વચ્છ હવા ઘરમાં આવી શકશે તેટલો કુટુંબનો રોગચાળો તથા દુઃખ એ ઓછાં થશે અને સર્વ નિરોગી તથા સુખી રહેશે.

વસ્ત્રની સ્વચ્છતા.

શરીર નિરોગી રાખવાને ઘર વાડી વગેરેની સ્વચ્છતા જેમ જરૂરની છે તેમજ વસ્ત્રની ચોખ્ખાઈ માટે પણ ધ્યાન આપવું જોઈએ. મેલાં લુગડાં પહેર્યાથી શરીરની અંદરનો મેલ બહાર નીકળી શકતો નથી તેથી લોહી ખરાબ થઇને લૂખસ ખસ વગેરે રોગ સહજ થાય છે. મેલાં લુગડાં પહેરવાથી મન પણ બેચેન રહે છે અને તેથી ઘણા ખરાબ વિચાર થયા કરે છે. બધા જાણે છે કે નવાં ધોયેલાં લુગડાં પહેર્યાથી શરીરમાં ને મનમાં કેવી ફુરતી આવે છે, તથા કામકાજ કરવાને કેવો ઉત્સાહ પેદા થાય છે !

શરીર (શરીર સંબંધી) વિદ્યાથી જણાય છે કે આપણા શરીરમાંથી નિત્ય અરધો શેર પરસેવો બહાર નીકળે છે. જુવો કે ફક્ત એકજ દિવસ પહેરીને એક લુગડું કહાડીએ તો શરીરમાંથી કેટલો મેલ બહાર નીકળીને તે લુગડાંને લાગ્યો હોય છે ! મેલાં કપડાંનો મેલ રૂવાંટી ઉપર રહે છે તેથી શરીરનો અંદરનો મેલ બહાર નીકળી શકતો નથી અને તેથી શરીરને ઘણી તરેહનાં દુઃખ થાય છે. વળી મેલાં કપડાં તાપથી એટલાં ગંધ મારે છે કે તેથી શરીર તથા મનની સ્વચ્છતા નાશ પામે છે. આપણા લોક સ્વચ્છ કપડાં પહેરવાની કેટલી આવશ્યકતા છે તે જાણતા નથી. જેમ લોક ઘર વાડીને કોઇ પ્રસંગે દેખાડવા સારૂ સાફ કરેછે અને નિત્ય તો ગંદાં ઘર તથા કચ-

રાથી ભરપૂર વાડા રાખે છે, તેમજ સારાં લુગડાં પણ રાખી મુકે છે અને અસ્વચ્છ પહેરવેશ પહેરે છે. આ બાબતમાં વળી સ્ત્રીઓની એક વિશેષ ખોડ જણાય છે. તેમને બેસવાને આસન (પાથરણું પાટલો વગેરે) હોતાં નથી. જ્યારે બેસવાની ઇચ્છા થાય ત્યારે તેમને ધૂળ કચરો જોયા વિના બેસવું પડે છે. પુરૂષો જ્યાં ઉઘાડે પગે ના ચાલે તે જગાએ પણ સ્ત્રીઓ નિરાંતે બેસે છે. રાંધવાથી અથવા ઘર સાફ કરતાં તેમનાં લુગડાં ઘણાં મેલાં થાય છે. આપણા લોકનાં બિછાનાં પણ એજ રીતે અસ્વચ્છ હોય છે. ઘણા પૈસાદાર લોક શિવાય બીજા લોકનાં બીછાનાંની ચાદર મહીનામાં એકવાર પણ ધોબીનું ઘર ના દેખે. જે બીછાનામાં આખી રાત કાઢવાની તે બીછાનું મેલું હોય તો શરીરને ઘણુંજ નુકસાન થાય છે. પથારી સ્વચ્છ તથા નિત્ય સૂકી (કોરી–ઠંડી કે શરદી વિનાની) રાખવાની ઘણીજ આવશ્યકતા છે.

વસ્ત્ર સ્વચ્છ રાખવાં એટલું પણ આપણા દેશના ઘણાક લોકોને ખબર નથી. કોઇ નિત્ય ધોએલાં કપડાં પહેરે તો તેને લાલલોક, ભાઇસાહેબ, શેઠી, કે પૈસાદારના બાબુ કહીને મશ્કરી કરેછે. જેમ ઘર વાડી સ્વચ્છ રાખવાથી શરીરને ફાયદો છે તેમજ ચોખ્ખાં કપડાં પહેર્યાંથી પણ શરીર સારૂં રહે છે. ઘણા લોક એ વાત સમજે છે પણ પૈસા નથી એમ કહે છે. પરંતુ તેઓ ટાણે ટચકે કે વાર તહેવારે પહેરવાને જે ઘણાં કીમતી લુગડાં લે છે તેમાંથી થોડા પૈસા બચાવીને હમેશ પહેરવાનાં લુગડાં જોઇએ તેવાં અને ધોએલાં સ્વચ્છ રાખે તો તેથી કરીને તેમનાં શરીર નિરોગી તથા જબરા રહે અને મનને પણ તેઓ પ્રફુલ્લ રાખી શકે એમાં કાંઈ સંદેહ નથી. જો સ્વચ્છ લુગડાં રાખવાનો પ્રયત્ન કરવાનું મનમાં આવે તો પછી ધોબીના પૈસાનો આંચકો ખવાતો નથી. ઘરમાં સ્ત્રીઓ પણ સાબુ કે બીજી કોઈ વસ્તુ વડે લુગડાં ધોઇને સ્વચ્છ રાખી શકે છે. તેમ કરવાથી જે શરમાયછે અથવા અપમાન જાણે છે તે ઘણાંજ અજ્ઞાની હોયછે અને હાથે કરીને રોગને બોલાવે છે એમ સમજવું. ઘણી કુઅડોનાં લુગડાં એવાં મેલાં, ગંદાં અને ગંધાતાં હોય છે કે તે જોઇને સુઘડને ચીતરી ચડે. આથી શું તેમને કાંઇજ શરમ નહિ આવતી હોય!

શરીરની સ્વચ્છતા.

ઘરની તથા વસ્ત્રની સ્વચ્છતા તે શરીરના સુખને વાસ્તેજ છે પણ શરીરજ જો સ્વચ્છ ના હોય તો તેથી કાંઇ ફળ નથી, હિંદુશાસ્ત્રમાં દેહની સ્વચ્છતા રાખવી એ એક ધર્મનું મુખ્ય અંગ છે. મતલબ કે એના ઉપર મનની સ્વચ્છતા તથા પવિત્રતાનો ઘણો આધાર છે. શરીર સુન્દર થાય એ પણ એવી સ્વચ્છતાનું ફળ છે. માણસનું શરીર મળનો ભંડાર છે. તેની અંદર તથા બહાર પ્રતિક્ષણે મળ ભેગો થાય છે તે સર્વ જેમ સાફ થતો જાય તેટલો શરીરને લાભ થાય. મેલ સાફ ના કર્યાથી વિશેષ રોગ પેદા થાય એ નિશ્ચય છે. આ વિષય ઘણો જ ઉપયોગનો છે તેમ તેમાં કાંઇ ખર્ચ નથી, ફક્ત પોતાનો પ્રયત્ન જોઇએ. શરીરની સ્વચ્છતાના જે કેટલાક મુખ્ય નિયમો છે તે એક રીતે સર્વ જાણે છે પણ તે દરેક ઉપર વિશેષ દૃષ્ટિ રાખવી જરૂરની છે.

૧ મ્હોડું ચોખ્ખું કરવા વિષે.—નિત્ય પથારીમાંથી ઉઠ્યા પછી મ્હોં ખુબ સ્વચ્છ કરીને ધોવું જોઇએ. ઉંઘતી વખતે મ્હોમાં લાળ પેદા થાય છે અને તે લાળ ખાધેલાં પદાર્થોમાંથી જીભ કે દાંત ઉપર રહી ગયેલા ભાગ સાથે મળીને વિકાર તથા દુર્ગંધ પેદા કરે છે તે સર્વ કોઇ જાણે છે. સારી રીતે મ્હોં ના ધોવાથી દાંત તથા જીભ ઉપર તે મેલ એકઠો થાય છે અને તેથી શરીરને ઘણું નુકશાન થાય છે. મ્હોં ધોતી વખતે બધા દાંતને ઘસીને સાફ કરવા જોઇયે. દાંત ઉપર મેલ એકઠો થવા દીધાથી એક પ્રકારની પોપડી તેનાપર બંધાય છે અને પછી તેમાંથી દાંતના ઘણા રોગ થાય છે તેથી પુષ્કળ પીડા ભોગવવી પડે છે. કુણાં દાતણ કે બીજા કોઈ નરમ પદાર્થ-વડે દાંત સાફ કરવા. આપણી જીભનો ઉપરનો ભાગ સમાન નથી તેથી તેપર મેલ જમવાનો સંભવ છે. માટે નરમ દાતણની ચીરીવતે દરરોજ જીભ સાફ કરવી જોઇયે. ઘણાની જીભ ઉપર એવા મેલના જમાવથી મસા વગેરે થાય છે તેથી તેઓ સ્પષ્ટ વાત કરી શકતા નથી. આ શું ઓછી શરમની અને દુઃખની વાત છે. !

મ્હોં ધોતી વખતે ગળામાંથી ખુંખારીને થુંક કફ વગેરે બહાર કહાડી નાંખવા. નાક પણ બરાબર સાફ કરવું. નાકનો કચરો તથા આંખના પીયા વગેરે સાફ કરવાં જોઇએ.

જમ્યા પછી રીત પ્રમાણે કોગળા કરીએ તોપણ ઘાસની સળીવતે દાંત સાફ કરવા જોઇએ. જમ્યા પછી મ્હોંના ધોયાથી ખાવેલી ચીજમાંથી કેટલોક ભાગ દાંત તથા જીભ ઉપર વળગી રહીને બધું મ્હોં અસ્વચ્છ કરી નાંખે છે. સૂતા પહેલાં મ્હોંમાં કાંઈ તંબાના કે પાનના કૂચા રહે નહિં એવું સાફ કરવું.

૨. નહાવા વિષે—આગળ કહ્યું છે કે આપણા શરીરનાં છિદ્રમાંથી ૨૪ કલાકમાં આશરે અડધો શેર પરસેવો નીકળે છે તેમાંનો કેટલોક ભાગ શરીર ઉપર રહીને ચામડીનાં બધાં છિદ્ર બંધ કરી દે છે એટલે અંદરનો મેલ બહાર ન નીકળી શકે અને તેથી વિવિધ રોગ થાય. માટે શરીર સ્વચ્છ રાખવાને ધ્યાન આપવું જોઇએ. નિત્ય સ્નાન કરવું એ ઘણુંજ જરૂરનું છે. પણ ઘણાક લોક એક બે ડુબકાં માર્યા ને માથાપર જરા પાણી ઢોળ્યું એટલે શુદ્ધ થયા એમ માને છે તે ખોટું છે. સ્નાન કરતી વખતે માથાથી તે પગસુધી દરેક અંગ પુષ્કળ પાણી લેઇ ખૂબ ચોળવું અને રૂમાલવડે બરાબર સાફ કરવું જોઇએ. ફક્ત નિયમ પાળવા કરતાં એટલે ધર્મના બંધનથી નહાવાનું ગાળિયું કહાડયા કરતાં વધારે ધ્યાન શરીરની સ્વચ્છતા ઉપર આપવું જોઇએ. નહાવા શિવાય પણ વચમાં કોઇવાર શરીર સાફ કરવું જોઇએ. પરસેવો થાય કે ધૂળ ઊડે અથવા દુર્ગંધવાળો વાયુ આવે તો તરતજ શરીર સાફ કરી નાંખવું.

૩. વાળને સાફ અને સ્વચ્છ રાખવાની પણ જરૂર છે. માથાના વાળ (ચોટલા) ની અંદર જે મેલ થાય છે તે એકવાર કાંસકી ફેરવ્યાથી જાણી શકાય છે. એ મેલથી માથામાં નાના પ્રકારની પીડા થાય છે અને જૂઓ થઇને ઘણું નુકસાન કરે છે. માટે નિત્ય વાળને હોળીને તથા વખતે વખતે ચોળી અને તેલ ઘાલીને સાફ રાખવા જોઇએ. પરંતુ જે તેલ ઘાલવું તે સારૂં અને ચોખ્ખું તથા જોઇએ તેટલુંજ ઘાલવું. ઘણું તેલ ઘાલવાથી પહે-

રવાના લુગડાં તથા પથારી ખરાબ અને ગંદાં થાય છે એટલુંજ નહિ, પણ વાળમાં પણ ઊડતી ધૂળ વગેરે ભરાઇને જલદી મેલા અને ગંદા થઇ જાય છે. ધૂપેલ અને બીજી કેટલીક જાતનાં ખાસ માથામાં ઘાલવાને માટે તૈયાર કરેલાં તેલ રીતસર માથે ઘાલવાથી મગજ ઠંડુ રહે છે.

૪. **મળમૂત્રની શુદ્ધિ**—આહાર અને મળમૂત્રનો ત્યાગ ઇત્યાદિ વિષયમાં હિંદુ લોકના શુદ્ધાચારને લીધે ઘણાક નઠારા રોગ આવી શકતા નથી. એ સર્વ વિષયમાં કોઇ બેદરકાર રહેતું નથી.

આપણી સ્ત્રીઓ શરીરના નિયમ પાળવાને યત્ન કરે કે ના કરે પણ અનિયમિત રહેવાને વિલક્ષણ હોશિયારી તેમનામાં છે. તેમના અનાચારમાંના દરેકનું વર્ણન ન કરીએ તો આપણા દોષ આપણને જણાય નહિ.

૧—મુખ અસ્વચ્છ રાખવાને ઘણી સ્ત્રીઓ તમાકુ વગેરે ખાય છે. પુરૂષોમાં તમાકુ, ચલમ, ગાંજો, મદ્ય વગેરે જે વસ્તુઓનો પ્રચાર થયાથી નિશો ચઢે છે તેમાંની એક વસ્તુ પણ સર્વ કાર્ય કરે છે એમ તેઓ જાણે છે. જે માણસ જે ચીજનો નિશો કરતું હોય તેને મન તે ચીજ ઘણી ગુણકારક છે, અને તેના વળી કેટલાક ગુણ ગાય છે. માટે તેના બીજા દોષ આઘા મુકીએ તોપણ એથી મ્હોંમાંથી દુર્ગંધ આવે છે, ઘણી લાળ પેદા થઇને શરીરને નુકશાન કરે છે અને આખો દિવસ જ્યાં ત્યાં થૂ થૂ કરીને ઘર આંગણું સર્વ અસ્વચ્છ કરવું પડે છે તે કાંઇ ઓછું નુકસાન નથી.

૨—શોભા સારૂ ઘણી સ્ત્રીઓ કૃત્રિમ રંગવડે શરીર દૂષિત કરે છે. દાંતની શોભા વધારવાને કેટલીક સ્ત્રીઓ મશી અથવા પાન ચાવીને હોઠ લાલ રંગે છે. મેદીના રસવડે અથવા બીજી કોઇ રીતે નખ તથા હાથપગ લાલ કરે છે, અને નાક ઉપર છુંદણાં અથવા બગીથી શોભા કરે છે એ સર્વ અસભ્યાચાર તથા શરીરને હાનિકારક છે. અસભ્ય લોક ખૂબસૂરત જણાવાને જુદા જુદા રંગથી શરીરને ચિત્રવિચિત્ર કરે છે. જેઓ શોભા જણાવવાને સારૂ દાંત કાળા તથા નખ લાલ કરે છે તેમની મૂર્ખાઇની સીમા નથી. જગદીશ્વરે તેને જે રંગ આપ્યો છે તેજ સ્વચ્છ રાખવાથી શોભા છે, નહિતો તે ઢાંકવાને મનમાં આવે તેવો રંગ લગાડયાથી શરીર અસ્વચ્છ તથા હીન થઈ

જાય છે. સિન્દૂર તથા જંગાલ વગેરે કેટલાક રંગ ઝેરી છે. તે શરીરને હાનિકારક છે તથા તેથી રૂવાડાંનાં છિદ્ર બંધ થઇ શરીરનો મેલ પણ અંદરજ ભરાઇ રહે છે.

૩—ઘરેણાં પહેરવા વિષે ઘણી સ્ત્રીઓ, ઘરેણાંને લીધે શરીરપર મેલ થઈ ગયો હોય તોપણ તે કાઢતી નથી તેમ તે જરા સાફ પણ નથી કરતી. એથી શરીર અસ્વચ્છ થયા વિના બીજું શું થાય છે? એક એક ઘરેણાંની જગા એટલી મેલ વાળી થઇ જાય છે કે તે ઠેકાણાનાં રૂવાડાંનાં છિદ્ર બંધ થઇ જાય છે અને લોહીનું ફરવું ઓછું થાય છે.

પદ્ય.

નીતિસાર.

ભુજંગી છંદ

કિધી સૃષ્ટિ જેણે દિધાં સર્વ દાનો, ભજી તે સદા જન્મ સાર્થક્ય સાધો,
સહુ તે તણાં પુત્ર પુત્રી કહાવે, રૂડો ભાવ સર્વે પ્રતિ તેથિ રે'છે. ૧
પિતામાતા તે જ્ઞાનદાતા ગુરૂ છે, ભજો એક ચિત્ત સદા સર્વ તેને,
સદા દાસ, સંતાન, ને બંધુ બ્હેનો–પ્રતિ સ્નેહ સત્યે કરો સૌ સમાનો. ૨
ગણો સર્વ સાહેલિ પોતા સમાન, કરો સાધુ કાર્યો, વદો સાધુ વાણ,
રહે ચિત્ત સત્યે અને વાણિ કાય, નથી પાપ કાંઈજ જૂઠા સમાન. ૩
કદી આપણી હાનિ કોઇદિ થાય, કરો તેહને સર્વદા ઊપકાર,
કદી પાપને ચિત્તમાં સ્થાન ના દ્યો, કરો તુર્ત જે જે રૂડાં કાર્ય જાણો. ૪
વ્રિડા, બોધ, સૌશીલ્ય ને હોય શાન્તિ, સદાચાર ને શુદ્ધ હદ મીઠી વાણી,
રહે સર્વને તેજ પ્રિય તેજ રમ્ય, વિના ગુણ દે રૂપને કોણ માન. ૫
સદા આત્મકલ્યાણના યત્ન ચિન્તો, વળી અન્યના લાભનાં કાર્ય સાધો,
ખરાં માનવી–ભૂષણો ધર્મ, જ્ઞાન, કરો રત્ન એ પ્રાપ્ત કર્વા પ્રયત્ન. ૬

ઉપદેશ માળા.

તોટક.

કદિએ કુપથે ન ચઢો ન ચઢો, કદિ ક્રોધિત દૃષ્ટિ નહિજ કરો,
જન દોષ કદી નવ ઘો નવ ઘો, પરસુખથિ દુઃખ નરો' નવ રો.' ૧
રૂપ–યૌવન–ગર્વ કદી ન કરો, કપટી પણ વેશ કદી ન ધરો,
ધન પારકુ જે ન હરો ન હરો, કુવિચાર કદી ન કરો ન કરો. ૨
જીવ હાનિ થયે કડવું ન વદો, જુઠિ વાણિથી કો ન છળો ન છળો,
અસતેથિ ન કો લોભાઈ જશો, પરમાત્મથિ દૂર કદી ન રહો. ૩

સ્વભાવદર્શન.

હરિગીત છંદ.

મન મોદ પામે ઉષઃ સમયે, ઉગતભાનુ નજરે પડયે,
શોભંત મેઘ સહસ્ર રંગે, ગગનમાં વર્ષા સમે;
ધન ધાન્ય પૂર્ણ ક્ષેત્રમાં, મૃદુ રવ બૃહત સમીરણ સુણી,
લીલા તરંગિત રંગથી આનન્દિત આંખ્યો ત્યાં ઠરી. ૧
સુન્દર દિસે સંધ્યાસમય, સરમાં દિપે શશીનો ઉદય,
તીરે ધિરે ચામર કરંત સુગન્ધિ વાયુ વે' મલય;
આનન્દ પૂર્ણિમાનિ રાત્રે, હૃદય દુઃખ નિવારિ દે,
પંખી કુજિત કુંજે સુણી, વા ભ્રમણ ગુંજારવ વને. ૨
ચિત્ત વસે આનંદ દૂરેથી, દિઠે મહીધર રૂડો,
જે શોભતો આકાશમાં જાણે અચલ જલધર જડયો;
તે દેખિને, જલ્દી હવે વૃષ્ટિ થશે એવે ભ્રમે,
સહુ દિશથિ માળા તરફ દોડે પંખિયો સંધ્યાસમે. ૩
તે નગગુહામાંથિ નીકળી, ગંભીર જે કાને પડયો,
દૂરેથિ કેવો વજ્ર નાદ જ, આવતો લાગે મીઠો;
કેવા પ્રચંડ અવાજથી, તોફાન આ વાયુ કરે,

સાગર મહીં આકાશ પેઠે, ક્ષોભ કરિને વાય છે. ૪
સુખ થાય આ સહુ દેખિને, સુણિને વળી ભૂમંડળે,
દેખી ગુલાબ મનોહર ને ઘોર ઝરણો સાંભળ્યે;
કમનીય ને ભયકાર નયને, ભવ્ય વળિ મનમાં દિસે,
જગદીશ ! મહિમા તાહરો, આ સર્વનું તું મૂળ છે ૫

શુકશારિકા સંવાદ.

સાકી. (મરાઠી ચાલની)

વૃક્ષ ઉપર બે પક્ષી વસતાં, મેનાં બીજો શુક;
હરે ફરે રે' આનંદે તે, માની બન્ને સુખ. ૧
પ્રેમ ભાવથી શુક મેનાં બે, કરે પ્રેમાલાપ;
એવે કાળે અણચિંત્યો ત્યાં, આવ્યો કોઇ વ્યાધ. ૨
એક હાથમાં ધનુપ ધર્યું છે, શર છે બીજે હસ્ત;
શુક મેનાં હણવા, પુર્વે તો મેનાં કીધી લક્ષ્ય. ૩
નિષાદ સ્વરથી મેનાં કહે છે, વિષાદથી ભરપુર;
"નાથ હા ! આવ્યું આજે તો, નિશ્ચય મૃત્યું ઘોર. ૪
જુઓ નિચે નિશ્ચે આવ્યું છે, વ્યાધ રૂપ આ દુઃખ;
તીર મારશે આ તે ખેંચ્યું, કર્ણ સુધી જે ખૂબ. ૫
દૃષ્ટિ કરો આકાશ તરફ વળિ, કોપ કર્યો છે દૈવ;
દુઃખ બિજું આવી પહિચું આ, ભ્રમણ કરતું શ્યેન. ૬
શું કરવું જાવું કયાં અહિંથી સૂઝે ના ઉપાય;
આજ વિધાતા પણ વાંકી રે !, થઇ છે અમને હાય ! ૭
વસિયે અહિં તો મારે નિશ્ચે, પેલો પાપી વ્યાધ;
ઉડિયે ઊંચે તો વળિ પકડે, શ્યેન થાય પ્રમાદ." ૮
એવું ઉચરી પ્રાણ-ભયેથી, મેનાં થઇ આકુલ;
શુક પણ નિરૂપાય થઈ બેઠો, ચિત્ત કરી વ્યાકુલ. ૯

એવે કાળે જુઓ બન્યું શું, અચરજ પ્રભુ-કરૂણાથી;
ક્રૂર વ્યાધને દંશ દિધો ત્યાં, એક સર્પે ઝેરી. ૧૦
સર્પ-દંશથી ખેંચેલું શર, ચંચલ થઇને ઉડ્યું,
ઊડી ચાલ્યું બીજી દિશમાં, શ્યેન ઊંચેથી માર્યું. ૧૧
શરથી શ્યેન ઘાયલ થઇને, ત્યાં પડિયું પૃથ્વી માંહી;
વિષ-વાળાએ કરિને વ્યાધે, તજ્યો પ્રાણજ ત્યાંહી. ૧૨
આનંદે શુક મેનાં કરવા લાગ્યાં ઉચ્ચારણ;
'જય જય જય જય જગદીશ્વર હે ! વિપત્તિના ભંજન !' ૧૩

સંધ્યા સમયનું વર્ણન.

(આહા પુરી ખિલી ચંદ્રા—એ રાગ.)

અહા આવ્યો સમય મધુરો, દહે દેહ નાંહિ રવિ કિરણો. ૧
થયો સૂર્ય અસ્ત તજી રૂદ્રતા, પવન વાય સુસવી ઝાડમાં. ૨
શીતળભૂમિથઇ શીતળ અંગ થાય, વળી વૃક્ષ પક્ષીગણગાન ગાય. ૩
જુઓ કેટલાં ફુટી પુષ્પ વૃક્ષ કરે દિશ સર્વે સુવાસેથિ પૂર. ૪
સુખી સર્વ, દુઃખિ ના કો જુઓ, કર હેતુ સિદ્ધ પ્રભુનો રૂડો. ૫
પવન વેગથી ઝુલી આમ્રડાળ, જુઓ તેહને કરે નમસ્કાર. ૬
કરે છિદ્રમાંથિ તમરાં ઝિંઝીં, મળી પ્રભુની કરે એ સ્તુતિ. ૭
અચેતન ચેતન કરી એક તાન, કરે એક ચિત્તે વિભુગુણગાન. ૮
ન કો જીવ જંતુ બાકી રહે, પ્રભુ જય ગાય ઊંચે સ્વરે. ૯
વળી આ જુઓ ઊંચે આકાશે, પ્રભુ-નામ-લક્ષ તારા કરે. ૧૦
સહુ ખોલિ આવો ચિતઆપણાં, મળિ ગાઇયે ગુણ તે પ્રભુના. ૧૧

નિશાળની છોકરીઓએ કરેલી પ્રાર્થના.

ગરબી.

(આસો માસો શરદ પુનમની રાત જો—એ રાગ.)

દીન-ભાવથી સર્વ અમે બાળકિયો જો,
કરિયે નાથ પ્રણિપાત તમારા ચરણુ પ્રતિ.
અમે છિયે પશુવત અતિ અજ્ઞાનજો,
પરાધીન હીનજ્ઞાન અમે તો અંધાસમાં.
જ્ઞાન તણી દાતા માતા ચિત રાખી જો,
ચિરદિન તુજ આધીન અમે રહિયે પ્રભુ.
નથિ કો કરતું સ્નેહ તમારિ સમાન જો,
આ જગમાં જીવન તું થકી મળે પ્રભુ.
કાયા મન ધન પ્રાણ સકળ પ્રભુ તારૂં જો,
હે પિતા ! નથિ અહીં અમારૂં કાંઇરે.
આ દાસી-ગણને કર કૃપા કૃપાકર જો,
પ્રભુ તુજ સ્તુતિ વિણ નવ બીજું કાંઇ જાણિયે.
શું અર્પી શું બોલિ તને તો પુજીયે જો;
નમસ્કાર કરિયે ચરણે વારંવારે.
કૃતજ્ઞતા-ઉપહાર, પિતા ! નિત્ય કરિયે જો,
કોણ બિજો સ્નેહી, પ્રભુ ! તું સમાન છે.
અમે મૂઢમતિ જ્ઞાન બુદ્ધિ વિનાબી જો,
યથાશક્તિ ચિરદિન કરિયે પ્રભુની ભક્તિ.
કે પ્રભુ ! નવ કદિ કુપંથે અમે જઇએ જો,
એક સ્વરે સર્વે મળિ ગુણ તુજ ગાઇયે.
કે વિદ્યાધન નિત્ય ઉપાર્જન કરિયે જો,
સમય ગાળિયે સુખથી શાળામાં ભણતાં.
શિક્ષકનું કલ્યાણ અમારા કરજો જો,
જે સર્વ ક્ષણ વિદ્યા દાન કરે ખરૂં.

માતપિતા ભગિની ભ્રાતા સ્નેહી સર્વે,
તેને નિત્યે કુશળ રાખજો હે પ્રભુ !
નિત્ય વિભુ તુજ કાર્ય શિરપર ધરિને જો,
કાયા મનથી, સમય અમે તો કાઢિયે.
કોઈ થકી નવ પાપ પથે તો પડિયે જો,
રાત્ર દિવસ રહિયે તારી દાસી થઇ.
નિત્ય અમારિ અભાજન હે ! અકિંચન ! જો,
તુજ પ્રીતિ રે' પ્રીતિ, એ નમ્ર પ્રાર્થના.

સ્ત્રીહિતૈષિની આશા.

રોળાવૃત્ત.

સુખકર એ દિન થશે ઉદય ક્યારે ભારતમાં,
ક્યારે પુરૂષ સમાન થશે સન્માન સ્ત્રિયોનાં. ૧
બાળપણાં નવ જાય વૃથા કોઇનાં તેનાં,
ને મિથ્યા વ્રત વિશે, અને રમવામાં ધુળમાં. ૨
કુમળાં મન સ્ત્રીતણાં, વધે વિદ્યા શોભામાં;
દિવસે દિવસે જેમ ચંદ્ર કળા જ્યોત્સ્નામાં. ૩
વિધ વિધ ગુણ ભરપૂર, નારિયો ગુણવતી થાયે;
સરલ સુશીલ સ્વભાવ, સદાચારી વળિ સર્વે. ૪
નવ કદિ શરીર-રૂપ, નિરખવા ચિન્તા ધારે;
ગુણનું ગૌરવ નિત્ય સર્વ સ્ત્રી અધિક વિચારે. ૫
વય વૃદ્ધિની સાથ, જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થઇને;
સર્વે નિજ કર્તવ્ય કર્મને, સમજી લઇને. ૬
લાયકને ગુણવાન પાત્રની સાથે ક્યારે;
કરશે વિવાહ યોગ્ય, યથા ઇચ્છાએ સર્વે. ૭
ગૃહ-કર્મમાં નિપુણ થઇને, નવ વધૂ તો ક્યારે;
રહેશે પતિ-સહચરી, થઇને પતિગૃહમાં રે. ૮

એક હૃદય પતિ સાથ, લઇને પ્રાપ્ત કરે એ;
પવિત્ર સ્વચ્છ સ્નેહ, ભયના સ્થાન થકીરે. ૯
મલિન ઇન્દ્રિય સુખ, બધું એ તુચ્છ ગણીને;
ધર્મ–માર્ગ વળિ જ્ઞાન વિષે રે' પ્રવૃત્ત બન્ને. ૧૦
પતિના મંગળ વિષે, સતી નિજ મંગળ જાણે;
પ્રાણ ગયે પણ પાદ, ધરે નહિ પાપ પંથે એ. ૧૧
સસરો સાસૂ સર્વ, બન્ધુજન કુટુંબનાં જે;
તેના પ્રતિ કર્તવ્ય કર્મ, તે સાધન કરિ લે. ૧૨
સમાન વયની સર્વ મળી, સાહેલી પ્રેમે;
જ્ઞાન ધર્મ રસતણું, સુખેથી પાન કરે તે. ૧૩
શિવતાં ભરતાં શિખે, છોડિ ગંજીફા પાસા;
સુખથી કાઢે કાળ મનોહર, શિલ્પ કાર્યમાં. ૧૪
અંતઃપુર તો થાય સદા, મંગલ સુખ આલય;
દે પરમેશ્વર પ્રતે, પ્રાણ મન ને ધન સમુદય. ૧૫
વિવિધ વિનોદ વિહાર, સદા કરવો જે જે ક્ષણ;
તે આનંદ–સ્વરૂપ સ્મરો, સર્વે તે તે ક્ષણ. ૧૬
ઇશ્વર તણા પ્રસાદથિ, મળે કદી સંતાનો;
તેના ચરણો પ્રતે, નિત્ય નિત પ્રણામ કરવો. ૧૭
જાણો અધિકો ભાર થયો, સંતાન મળ્યેથી;
ચિત દઇ પાળો નિત્ય, સર્વ કુમાર કુમારી. ૧૮
શરીર–રક્ષા કાજ, કરો યત્નો સર્વે જન;
મન ઉન્નતિ સાધવા, વળી અર્પો તન મન ધન. ૧૯
શીખે નહિ ભય, લોભ, કદી તે બાલ્યાવસ્થે;
કોમળ તેનાં ચિત્ત, રહે નિત સત્યજ પંથે. ૨૦
એવા એવા બોધરૂપ કહિ વિધ વિધ વાતો;
ઉન્નત શિશુનું ચિત્ત થવા, ઉપાયો સાધો. ૨૧
ગૃહિણી બાળકિ થયે, ઘરનાં કાર્યો સર્વે;

દુઃખે તેમજ સુખે સદા, સાધે તે નિયમે. ૨૨
પરહિંસા પરદુઃખ તણો, પરિહાર કરીને;
પરઉપકાર જ કરો, સદા સાધુવ્રત ધરીને. ૨૩
કદિ પરિવાર મહીં કો, હોય દુરાચારી જો;
ધર્મ પથે સાવધાનથી લાવો તેને તો. ૨૪
ના કરવા કો યત્ન, વૃથા ધન માનજ લોભે;
સંસારિક સહુ ધર્મ, બજાવો ધર્મજ મારે. ૨૫
ઈશ્વર પ્રત્યે ચિત્ત સર્વ કર્મોમાં રાખો;
તેને પ્રિય જે કાર્ય, તેજ નિત નિત્યે સાધો. ૨૬
સુખ કદિ કદિ છે દુખ એ સંસારનું લક્ષણ;
વ્યય કરિ આવક જોઈ, સદા સુખમાં રાખો મન. ૨૭
લૌકિકતાને કાજ, વૃથા કરવા આડમ્બર;
ભાર કરી ઋણ તણો, કરો ના પતિને કાયર. ૨૮
આવિ પડે અતિ ઘોર, દુઃખ કદી દૈવેથી;
સહન કરો તે સદા, ધીરતા ને દૃઢપણથી. ૨૯
નિયમે ભોજન સમય બે પ્રહરે નિત્ય કરવા;
નમસ્કાર પ્રભુપદે, ધન્યવાદો વળિ વદવા. ૩૦
નિજ સ્વામીને હોય, ઘણી ધન સંપત્તિ જો;
તો પણ તેનો મોહ, કદી સ્ત્રીએ ના કરવો. ૩૧
સુખમાં રહિ વ્યય કરી, સદા રાખી રાખી પરિમાણ;
વિધ વિધ રીતીએ કરો, જગજનનું કલ્યાણ. ૩૨
સંપત્તિને વિપત્તિ વળિ જેને છે હાથે;
ને ઇશ્વર પર નિત્ય, રાખો ચિત સમભાવે. ૩૩
સ્ત્રીનો સઘળો વર્ગ, થઈ શિક્ષિત ક્યારેરે !
ક્યારે હિતકર ગ્રન્થ, વિધાવિધ રચશે સર્વે. ૩૪
શિક્ષા જ્ઞાનનિ દઇ દઇ, વળિ ધર્મનિ દીક્ષા;
દેશે ક્યારે ધ્યાન, સ્વજાતિનું હિત, કરવા. ૩૫

વિવાદ કલહ સ્થાન, થશે ક્યારે સદ્‌ભાવ;
વળિ આળસ થઇ દૂર, થાય પરિશ્રમલાભ. ૩૬
શરીર–રૂપને સ્થાન થશે, ગુણ–ગૌરવ ક્યારે;
ધર્મે દેશે ચિત્ત, સ્વાર્થ તજી નારી સર્વે. ૩૭
સુશીલતા સતીભાવ, નમ્રતા દયા સુલજ્જા;
કૃતજ્ઞતા પ્રિતીભાવ, સાધુવ્રત ધર્મ નિષ્ઠા. ૩૮
પવિત્ર એ ગુણ સર્વ, ધરીને નિત્યે ભૂષણ;
ગૃહ–લક્ષ્મી સમ સહુ, કરશે શોભા ધારણ. ૩૯
અંતઃપુરને વિષે, મળી નારી મંડળ તો;
ઇશ્વરભક્તિ સાથ, કરશે સાધુ કાર્યો. ૪૦
ક્યારે સહુ અજ્ઞાન તણો થઇને સંહાર;
સત્ય ધર્મ સર્વને, રહે જ્યમ કંઠે હાર. ૪૧
થઇ ધર્મને આધીન, થાય નારીઓ સ્વાધીન;
મન આનંદે નિત્ય, રહેશે સુખમા ચિર દિન. ૪૨

ઇશ્વરપ્રતિ અનુરાગ.

રાગ સોરઠ.

ભુલોના ભુલોના જગદીશ્વરને, નાથ અન્ય બંધુ જેનિ તુલ્ય—ભૂલોના૦ (ટેક)
જેથિ મળે ધન પ્રાણ પ્રિયજન. રાત્ર દિન કરે જે સવનું પાલન;
જનના હિતાર્થે જે દે છે કદિ દુઃખ, થાય છે તે અંતે સુખ—ભૂ૦ ૧
દુઃખથિ કદી ન થવું કાયર, પ્રભુ ભજી સ્થિર કરો દુઃખિ અન્તર;
છોડોના છોડોના એ અમૂલ્ય રત્ન, સર્વ છે અસાર વિના એ ધન—ભૂ૦ ૨
કિયું એવું ધન છે કહો સંસારે, ચિરકાલ રહે સમભાવે;
વિશ્વાસ ધરો પૂર્ણ પ્રભુના ઉપર, સંસારિક દુઃખ જાય સત્વર—ભૂ૦ ૩
હૃદયે પવિત્ર ભાવ કરિને ધારણ, સત્ય પથે ધર્મ પથે કરવું ગમન;
અસારે સંસારે મનનું કરો ના બંધન, નિત્ય પરકાલનું કરવું ચિન્તન—ભૂ૦ ૪

[illegible]